

Mira Kolar-Dimitrijević

SOCIJALNO-EKONOMSKA POLITIKA GRADSKE
OPĆINE ZAGREBA S OBZIROM NA POLOŽAJ
RADNIČKOG STANOVNIŠTVA OD VELIKE
SVJETSKE KRIZE DO POČETKA
DRUGOGA SVJETSKOG RATA (1931-1939)

Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba s obzirom na položaj radničkog stanovništva od velike svjetske krize do početka drugoga svjetskog rata (1931—1939)

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, Jugoslavija

Proučavanje socijalno-ekonomske politike gradske općine Zagreba od 1931. do 1939. godine daje nam odgovore na mnoga važna pitanja vezana uz položaj radničkog stanovništva. Iako će položaj i struktura radničke klase Zagreba biti obrađeni u posebnim radovima potrebno je da i u uvodu ovog rada ukratko opišem radništvo i radničko stanovništvo prema popisu stanovništva 31. ožujka 1931. Od 185.581 stanovnika Zagreba od plaće, odnosno od najamnog odnosa živjelo je 69,4% stanovništva. Građansko stanovništvo (samostalni privrednici, buržoazija, rentijeri i sl.) činilo je 30,6% stanovništva i taj je sloj u odnosu na 1910. godinu porastao za 3%.

Na početku 1931. u gradu Zagrebu stanovalo je 56.377 radnika i radnica, odnosno s članovima obitelji 82.091 osoba. Činovnika i namještenika bilo je 23.573, odnosno s članovima obitelji 46.740 osoba. Životni problemi toga dijela stanovništva nisu se mogli riješiti bez pomoći društva, odnosno bez pomoći gradske općine kao najniže administrativne jedinice u gradu. Vlast u općini imali su građanski slojevi čija su koncentracija — a i utjecaj u gradu uz pomoć državne vlasti sve više jačali. Na početku 1931. godine u privredi je radio 36.271 radnik, a izvan privrede 20.106, te je prema tome 35,7% svih radnika radilo u uslužnim, javnim i neproizvodnim djelatnostima što je također posljedica jake koncentracije buržoazije u gradu. Po položaju i zanimanju pravih radnika, tj. onih koji su imali radne knjižice i bili prijavljeni Okružnom uredu za socijalno osiguranje, bilo je 33.701. Nadničara i slugu bilo je 9572, kućnih pomoćnica 9177, a šegrta 3927. U popisu je iskazano 19.340 radnica, te su u odnosu na 37.037 radnika svojim udjelom od 34% žene predstavljale značajan dio radničke klase Zagreba.¹

¹ M. Kolar-Dimitrijević, Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931, Zagreb 1973, 24, 31, 51; Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga IV, Sarajevo 1940, 260.

Slom Prve hrvatske štedionice u Zagrebu 21. X 1931 — i privatnog banкарства u Hrvatskoj uopće — predstavljao je veliku prekretnicu u privrednoj povijesti Zagreba. Dolazi do naglog slabljenja trgovačke i industrijske uloge Zagreba, pa se to odražava i na položaju radničke klase uslijed velikog porasta nezaposlenosti. Do pada realne nadnice dolazi, međutim, tek nakon završetka velike svjetske krize, kada počinju rasti cijene poljoprivrednih proizvoda pa su tada učestali i štrajkovi radnika u gotovo svim privrednim granama, izazivajući ozbiljne potrese u privredi grada.²

Gradska općina držala je u svojim rukama tržnicu, klaonicu, vodovod, plinaru i električnu centralu, a posredstvom Gradske štedionice upravljala i zagrebačkim prometom. Komunalije, građevne dozvole, izgradnja pojedinih dijelova grada, prosvjetna i zdravstvena politika pripadale su također domeni gradske općine te je odnos gradske općine prema ekonomskim i socijalnim pitanjima bio značajan za položaj radničkog stanovništva. Na raznim poslovima gradska općina zapošljavala je nekoliko tisuća radnika, namještenika i činovnika, pa je imala i ulogu poslodavca i ponašala se prema radnicima isto tako kako bi se ponašao privatni kapitalist prema svojim radnicima.

Promjene koje je doživljavala radnička klasa u Zagrebu od 1931. do 1939. godine toliko su velike da su nesumnjivo imale snažnog odraza na ponašanje zagrebačkog radništva u radničkom i komunističkom pokretu. Goruće i sve veće radničke probleme zagrebačko gradsko zastupstvo, u kojem poslije 1929. i nije bilo pravih radničkih predstavnika, rješavalo je često posve birokratski uz potvrdu viših vlasti, a uvođenjem šestosiječanjske diktature gradski statut od 8. travnja 1896. i gradska samouprava Zagreba znatno su okrnjeni i u primjeni često neprovedivi.³ Prema Zakonu od 12. II 1929. o izmjenama i dopunama u Zakonu o opštinama (*Službene novine*, 19. III 1929.) gradski je načelnik bio podložan neposredno ministarstvu unutrašnjih poslova i dobio je isti status kao kotarski načelnik. Od proglašenja šestosiječanjske diktature i načelnik i gradsko zastupstvo bili su imenovani kraljevim ukazom na prijedlog ministra unutrašnjih djela, pa u općini i nije bilo opozicije, jer su se nepoćudne osobe, ili osobe s drugačijim mišljenjem od gradonačelnika, odmah smjenjivale, ili su same bojkotirale dolazak na sjednice na kojima se nije razvijala slobodna diskusija, već su se brojni predmeti rješavali čisto administrativno.

Budući da je uloga gradonačelnika Zagreba u vremenu od 1931. do 1939. godine izvanredno velika, smatrala sam da je moguće ekonomsko-socijal-

² *Marijan Matićka*, Odras privredne krize (1929—1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi Instituta za Hrvatsku povijest*, 8, Zagreb 1976, 333; *M. Kolar-Dimitrijević*, Položaj radništva sjeverne Hrvatske u vrijeme Savske banovine, *Povijesni prilozi*, 1, Zagreb 1982, 236—248.

³ Statut slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba o uredjenju gradske uprave od 8. travnja 1896. donesen je na osnovi Zakona od 21. VI 1895. o ustroju gradskih općina u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Zakon od 22. VII 1934. o gradskim opštinama (*Službene novine*, 25. VII 1934) donio je niz odredbi kojih nije bilo u Statutu Zagreba ni u njegovim nadopunama iz 1902, 1905, 1920, 1926, 1929. i 1930. godine, pa se upotrebljavao više novi Zakon nego Statut kojega se nova redakcija nametala kao sve veća nužnost.

nu politiku gradske općine i njen odnos prema radništvu prikazati konfrontiranjem tih dvaju subjekata. Srkulj, Krbek, Erber, Pečić bili su izraziti nosioci određene ekonomsko-socijalne politike koja se bazirala na njihovom zanimanju i dotadašnjem životnom putu. Svaki od tih gradonačelnika odigrao je određenu ulogu, i nakon toga bivao maknut, jer više nije mogao obuzdavati nove tendencije, ni uspješno rješavati nove probleme koji su nastajali u gradu. Gotovo uobičajeni dvogodišnji mandat svakoga od tih gradonačelnika pokazuje da se za to vrijeme iscrpila manipulativna sposobnost svakog od tih gradonačelnika, i da je postao neupotrebljiv za dalje vođenje »odgovarajuće« komunalne politike, te je smjenjivan i zamjenjivan prikladnijom i pogodnijom osobom.

Ovaj je rad nastavak poglavlja »Zagrebačka općina i radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.« (Zagreb 1973), koji završava s jeseni 1931, tj. sa slomom Prve hrvatske štedionice. Ovaj rad radi toga i prikazuje ekonomsko-socijalnu politiku gradske općine opširnije tek od jeseni 1931, iako radi strukture rada, tj. poglavlja vezana uz gradonačelnika, prikazuje zgusnuto i djelovanje dra Stjepana Srkulja iz prvih dana šestosiječanjske diktature.

Rad je nastao u okviru redovitog planskog zadatka, koji financira Samoupravna interesna zajednica za znanost.⁴

STJEPAN SRKULJ I SLOM GRAĐEVINSKE KONJUNKTURE POD UDAROM VELIKE SVJETSKE KRIZE (20. XI 1928—31. IV 1932)

1.

Dr Stjepan Srkulj došao je po drugi put na načelničku stolicu Zagreba izborom 20. XI 1928, nakon što se ing. Vjekoslav Heinzl, zbog afere s gradskom klaonicom, zahvalio 23. X 1928. na službi.⁵ Izabran samo

⁴ Rad su recenzirali dr Mile Konjević i dr Bosiljka Janjatić, te im ovom prilikom zahvaljujem na korisnim primjedbama.

⁵ Stjepan Srkulj (Varaždin, 3. XII 1869 — Zagreb, 8. IX 1951) završio je studij povijesti i doktorat na Filozofskom fakultetu u Beču. Od 1895. do 1917. bio je srednjoškolski profesor, te je izdao nekoliko povijesnih udžbenika, historijskih čitanki i atlas. Politički je prvo pristajao uz Hrvatsko-srpsku koaliciju, da bi poslije 1918. postao jedan od vođa Hrvatske zajednice, te se modificira zajedno s njom. To mu je i omogućilo da bude postavljen za gradonačelnika u vrijeme šestosiječanjske diktature, odnosno da uđe 21. IV 1932. u vladu Voje Marinkovića kao ministar građevina, zadržavši isti resor i u vladama M. Srškića i N. Uzunovića sve do 20. XII 1934. Zanimljivo je da taj višegodišnji gradonačelnik Zagreba i historičar nije napisao ni jedno historijsko djelo o Zagrebu. Izdavao je samo turističke vodiče kroz Zagreb pod naslovom »Zagreb u prošlosti i sadašnjosti«; koji je 1928. izašao kao hrvatsko izdanje, 1930. na francuskom i engleskom jeziku kao II prošireno izdanje, a 1936. i na njemačkom kao III izdanje. Međutim vjerojatno je surađivao i usmjeravao izdavanje izvanredno opremljenog stručnog i službenog glasila općine grada Zagreba *Gradski vjesnik*, koji počinje izlaziti 1. rujna 1930. i izlazi zaključno do 31. siječnja 1933. To glasilo nam donosi mnoštvo materijala za proučavanje života Zagreba u to vrijeme a osobito za poslovanje Gradske općine. O bojažljivosti Srkulja dao je izjavu gradski senator Dane Šarić na preslušanju (Historijski arhiv u Zagrebu [dalje: HAZ], Gradsko poglavstvo Zagreb [dalje: GPZ], Tržni odsjek, kut. 107).

s četiri glasa većine Srkulj je čitavo svoje načelnikovanje vodio veoma »bojažljivo i oprezno«. Nakon donošenja Zakona od 6. siječnja 1929. o izmjeni Zakona o općinama i oblasnim samoupravama, kao i Zakona od 12. veljače 1929. očekivale su se u Zagrebu veće promjene u gradskom zastupstvu do kojih međutim nije došlo. Kraljevim ukazom od 14. II 1929 — a na prijedlog ministra unutrašnjih poslova Pere Živkovića — postavljena je u Zagrebu nova gradska uprava, čiji je sastav bio izrazito činovnički i maloobrtnički. Srkulj — poznat kao političar »dobre volje« i jedan od vođa bivše Hrvatske zajednice koja je uvijek bila sklona kompromisima — činio se kao najpogodnija ličnost u tom momentu za gradonačelnika, jer se prividno činilo da se u Zagrebu nije ništa izmijenilo, pa je policija pod plaštom građanske ravnoteže mogla započeti teror nad komunistima i drugim strankama.

U svibnju 1929. Srkulj je željno očekivao dolazak kralja Aleksandra u Zagreb. Međutim do te posjete nije došlo jer su frankovci izvršili nekoliko terorističkih akcija a ubistvo Tonija Schlegela dovelo je do velike napetosti između režima u Beogradu i zagrebačkog zastupstva u kojemu je bilo nekoliko frankovaca. »Poklonstvena deputacija« koju je vodio za kraljev rođendan u Beograd tadašnji gradski zastupnik Svetozar Ritig ponovo je uspostavila dobre odnose između Srkulja i režima u Beogradu i od tada Srkulj svim silama nastoji da se ne zamjeri režimu.⁶

Dr Stjepan Srkulj bio je predstavnik intelektualne buržoazije i nije imao mnogo smisla za industrijske i financijske probleme, iako je u prvom periodu njegova načelnikovanja čitava privreda dobro poslovala. Taj prosperitet bio je osnovan na intenzivnoj građevinskoj djelatnosti u Zagrebu omogućenoj privlačnim građevinskim zemljištima na kojima su počeli graditi industrijalci i trgovci iz provincije, nastojeći tako plasirati svoje akumulirane kapitale ugrožene velikom svjetskom krizom.

Sitnokapitalističku i činovničku orijentaciju Gradske općine najbolje potvrđuje sastav gradskog zastupstva.⁷ Ukazom su postavljeni za gradske zastupnike 14. II 1929: Dragoljub Andrijašević, carinski posrednik, Jovan Banjanin, novinar, Janko Barlè, kanonik, Vladimir Bartulić, ljekarnik, dr Teodor Bošnjak, odjelni predstojnik u mirovini, Franjo Braum, direktor »Titana« i povjerenik Narodnog vijeća u mirovini, Stjepan Broz, trgovac, Nikola Čuk, trgovac, Albert Freudenreich, graditelj, dr Oton Gavrančić, odvjetnik, ing. Vjekoslav Heinzl, arhitekt i bivši gradonačelnik, dr Nikola Hofer, odvjetnik, Franjo Holujević, trgovac, Marko Horvatin, poljodjelac, dr Ivan Juriša, odvjetnik i javni bilježnik, Teodor Kantoci, tipograf, dr Hugo Kohn, odvjetnik, Josip Krčelić, tajnik Saveza

⁶ *Ljubo Boban*, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941, Zagreb 1974, 48—9.

⁷ Do 29. VII 1932, kada je postavljeno novo gradsko zastupstvo, sastav zastupstva nije se mnogo izmijenio. Bartulić je razriješen 5. IX 1930, Braum je dao ostavku 14. XII 1929, Machnik je dao ostavku 20. XI 1931, Pogorelec je umro 15. V 1932, Reberski je razriješen 19. VI 1930, Tabačnik je razriješen 30. VIII 1930, Vereš je dao ostavku 8. II 1931. Umjesto njih ministarstvo unutrašnjih poslova postavilo je za nove zastupnike dra Ivu Ražema, tajnika Jugoslavenske udružene banke, Gustava Dajča, veleindustrijalca, Josipa Pasarića, trgovca, Jurja Čačkovića Vrhovinskog, rentijera, i Andriju Mutafeliju, trgovca.

maloprodavača, Ljubomir Lalić, poštanski činovnik, dr Josip Lochert, liječnik, Stjepan Mance, kovinar, dr Stjepan Markulin, odvjetnik, Josip Maslić, predsjednik Udruge gostioničara, Artur Machnik, ravnatelj nadbiskupskih dobara, dr Adolf Mihalić, banski savjetnik u miru, Bogdan Miletić, upravitelj Srpskih zemljoradničkih zadruga, Milan Milić, glavni ravnatelj Exportnog društva, Ivo Milošević, bravarski obrtnik, dr Mile Miškulin, odvjetnik, Stanko Mladić-Kučko, stolarski obrtnik, Ivan Peršić, novinar, Špiro Perušić, generalni tajnik Burze, Martin Pilar, arhitekt, ing. August Pisačić, građevinski nadsavjetnik u miru, Josip Pogorelec, trgovac, Ferdo Poludvornik, strojar, dr Josip Reberski, kućevlasnik, ing. Božidar Ribić, šef odsjeka direkcije državnih željeznica, dr Svetozar Ritig (Rittig), župnik crkve sv. Marka, Milan Rosenberg, mesarski obrtnik i potpredsjednik Saveza hrvatskih obrtnika, dr Robert Siebenschein, odvjetnik, dr Ivo Spevec, odvjetnik, ing. Dragutin Šaj, predsjednik Inženjerske komore, Šandor Tabačnik, potpredsjednik Komore za trgovinu, obrt i industriju, dr Lujo Thaller, liječnik, Ivan Vereš, školski nadzornik u miru, Vladivoje Veselić, bankovni činovnik i dr Milan Vrbanić, predsjednik Komore za trgovinu, obrt i industriju.

Od tih zastupnika Ivo Peršić, dr Mile Miškulin i dr Svetozar Ritig nalazili su se zajedno sa Srkuljem u građanskoj Hrvatskoj zajednici, odnosno oko 1929. bili su pristalice male Hrvatske federalističke seljačke stranke, sklone sporazumijevanjima i prilagođivanju prilikama.⁸ Radi toga stava pogodni su da budu spona između Beograda i Zagreba, odnosno za prijelaz na otvorenu diktaturu i funkcioniranje zagrebačke općine kao državnog izvršnog organa posljednjeg stepena — gubitak samouprave osjetio se slabije. Tome je svakako pogodovala činjenica da su Srkulja za gradskog načelnika bili izabrali gradski zastupnici još prije uvođenja diktature, te da je trećina »postavljenih« gradskih zastupnika bila iz redova ranijih gradskih zastupnika. Treba također istaći da je još dvije i pol godine nakon uvođenja diktature trajala u Zagrebu privredna konjunktura uz jak stepen zaposlenosti. Činilo se da će u Zagrebu ojačati i industrijski potencijali, jer je spajanje zagrebačke električne centrale s ozaljskom hidrocentralom osnivanjem »Udruženih električnih centrala« 12. III 1929. davalo Zagrebu struju stalnog napona u toku cijele godine. Računajući na jaku privrednu osnovu općina se i dalje zadužuje za investicije, te je otvorenje nove gradske tržnice na Dolcu 1. IX 1930. i eksportne, izvanredno moderne klaonice 30. X 1931, kao i masovno asfaltiranje cesta i ulica u centru i sjevernom dijelu Zagreba, samo najvidljiviji znak ovoga prividnog poleta.⁹ Velik broj arhitekata i advokata u

⁸ O radu Hrvatske zajednice vidi detaljnije *Hrvoje Matković*, Hrvatska zajednica, *Istorija XX veka*, zbornik radova, V, Beograd 1963, 5—13. Korisno je pregledati i bilješke novinara Ivana Peršića u Historijskom arhivu u Zagrebu. Šteta što nam nije pristupačan Srkuljev dnevnik, jer bismo vjerojatno iz njega saznali mnoge nepoznate detalje o radu te grupe u Zagrebu.

⁹ Gradska tržnica bila je jedna od ljepših i tehnički najsavršenijih u Evropi. (*D. Šarić*, Nova tržnica na Dolcu, *Gradski vjesnik*, 1930, str. 2—4). Klaonica se gradila deset godina troškom od 71,104.613 dinara. Zastupnici su zaključili da se gradi klaonica i ledena te centralno tržište za stoku još na polovici 1921. Gradilo se po nacrtima Waltera Fresea iz Berlina, ali se s gradnjom počelo tek 1928. kada su dignuti veliki kratkoročni zajmovi. Odmah nakon otvorenja u

gradskom zastupstvu i lična ambicioznost Srkulja, doveli su 1930. do raspisivanja natječaja za regulatornu osnovu Zagreba — bez obzira na tadašnje stanje u predjelima južno od željezničke pruge, gdje su do krize niknuli brojni kućerci zagrebačkog radničkog stanovništva. Kako bi se dobila nova gradilišta u jugoistočnom dijelu grada, počinje se graditi i glavni odvodni kanal prema Ivanjoj Rijeci, a radi olakšanja saobraćaja s predjelima južno od pruge votiraju se sredstva za izgradnju drugog nadvožnjaka na Savskoj cesti i Tratinskoj cesti (danas R. Končara).¹⁰ Međutim, dok su navedene investicije bile društveno opravdane, jer je time Zagreb postajao jedan od najljepših gradova u Jugoslaviji, kupnja zgrade u Matoševoj 9 od Ane Pečić, koja je naslijedila baruna Gezu Raucha, za 3,500.000 dinara, kao i kupnja Pongračeve palače s palačama u Visokoj 22 i Mesničkoj 23 za svotu 9,568.000 dinara nisu se mogle tako opravdati. Prva je zgrada poslužila kao centralna zgrada gradske općine u kojoj je boravio gradonačelnik, a druge su zgrade namijenjene za kraljevu rezidenciju za vrijeme njegova povremenog boravka u Zagrebu. Jasnije je da intenzivna građevinska djelatnost u Zagrebu u 1930. i 1931. godini nije bila rezultat samo gradske politike. Buržoazija i građanstvo iz provincije — potaknuto glasinama o velikoj svjetskoj krizi koja je već uzdrmala privrede najvećih svjetskih država — smatrali su ulaganje u izgradnju kuća najsigurnijom investicijom. Taj kapital, te jeftina radna snaga koja se počela u Zagrebu akumulirati pod djelovanjem agrarne krize već od 1926. godine, potiču masovnu gradnju trokatnica i četvorkatnica u predjelu oko Zvonimirove ulice (danas Ul. Soc. revolucije) i vila na sjevernim brežuljkastim i šumovitim predjelima Medvednice. Jeftina radna snaga i jeftin građevni materijal potaknuli su na gradnju i srednje slojeve, te su činovnici i namještenici uz pomoć kredita započeli izgradnju malih obiteljskih kuća na predjelu Volovčice, Prebendarovca i Trešnjevke, a Srkulj je bio sklon da kreditira do ovih kuća uređenje vodovodne, električne i plinske mreže, te uređenje cestovnih prilaza što je sve pripadalo domeni gradskih poslova i poslova gradskih poduzeća.¹¹ Bonitet srednjih slojeva za Srkulja je svetinja.¹² Prividno on radi i u korist radničkog stanovništva, te je za gradnju južnog sabirnog kanala, na kojem bi radništvo našlo posla, u budžetu za 1931. bilo predviđeno

klaonici je radilo 39 nekvalificiranih, 10 kvalificiranih radnika, devet namještenika i dva veterinar (dr Slavko Šenoa i veterinar dr Vjekoslav Vernik). (V. Izvještaj pododbora građevno-regulatornog odbora o gradnji gradske klaonice, *Gradski vjesnik*, 1930, 113—4 i *Civis*, Gradska klaonica, *Gradski vjesnik*, 1931, 156—163).

¹⁰ Za prvi nadvožnjak, koji je omogućavao glavni ulaz u grad s juga, odobreno je na sjednici gradskog zastupstva 26. I 1931, čl. 15. 1,400.000 dinara, a za drugi — za koji je bila zainteresirana uprava tramvaja koja je na Ljubljani namjeravala izgraditi spremište — 1,100.000 dinara. Ostale troškove morala je snositi željeznica. Kriza je izvođenje podvožnjaka na Tratinskoj cesti pomaknula u 1935. godinu.

¹¹ Na taj način je izgradio kuću na Peščenci I broj 20 i sam Srkulj.

¹² Neprikosnovenost privatnog vlasništva bila je tolika da se u gradskom zastupstvu 16. VII 1931. razvila diskusija je li moguće vlasnicima kuća u »historičkom Gornjem gradu« ograničiti nadogradnju ili rušenje. Odvjetnik Hoffer izjavljuje: »Ja ne razumijem, kako mi, koji živimo u vijeku, gdje privatno vlasništvo čuvamo, dolazimo do toga, da ga se proglašuje kao objekt historičke vrijednosti, koji vlasnik ne smije rušiti ni mijenjati.«

sedam milijuna dinara.¹³ Međutim kada je ponestalo sredstava za dovršenje uređenja Pongračeve palače, oduzeto je iz fonda predviđenog za gradnju južnog sabirnog kanala tri milijuna dinara, a o tome širokim masama Zagreba nije dano nikakvo obrazloženje. Smatrajući da će se cijela južna i jugozapadna periferija postepenim provođenjem regulacionog plana rušiti, Srkulj ne želi izdati ni dinara za njeno uređenje, a čini se da je nije nijednom službeno posjetio. Na molbu gradskog zastupnika trgovca Pasarića da se u Tratinskoj i Ozaljskoj cesti uredi nogostupi, kako pješaci prilikom prolaza autobusa ne bi bili poprskani blatom, Srkulj se izgovara nedostatkom financijskih sredstava.

Kao činovnik stare škole Srkulj smatra da je nezaposlen samo radnik koji neće raditi, te je i nezaposlenost smatrao sirotinjskim pitanjem, zauzimajući sve do jeseni 1931. stanovište da grad nema nikakve obaveze prema radnicima koji nisu zavičajnici grada Zagreba. Neposredno prije sloma Prve hrvatske štedionice Srkulj započinje akciju da se pomoću siromašnima ograniči, te da se sve sirotinjske zaklade ujedine i uspostave kartoteke siromaha, kako pojedinci ne bi dobivali pomoć sa dviju strana. S istim je ciljem odlučeno na sjednici zastupstva 15. V 1931. da se novcem od zaklade Vjekoslava Pierottija kupi zemljište na kojem će se izgraditi centralna kuhinja za prehranu siromašnog pučanstva. Čini mi se da je s tom svrhom osnovana i zaklada kralja Aleksandra za nemoćne zavičajnike grada Zagreba i napuštenu djecu sa svotom od 5.000.000 dinara, ali je tu zakladu ministar financija stornirao prilikom redukcije budžeta.

Srkulj je smatrao da radništvo treba osposobiti za rad, ali i držati pod kontrolom. Za vrijeme svoga prvog načelnikovanja 1917—1919. policija i vojska, kao aparat nasilja buržoazije, branile su tadašnji poredak i Srkulj se boji revolucije te čini sve da se »socijalni mir« ne ugrozi. Radi toga potpomaže izgradnju zanatskih škola. Hrvatskom Radiši — oporuka 70% uvoznine na građevni materijal za gradnju velikog šegrtskog internata na početku Zvonimirove ulice (danas Dom JNA), a podržava i gradnju centralne Zanatske škole na Savskoj cesti. Na Selskoj cesti omogućava svotom od sedam milijuna dinara 1931. izgradnju moderne osnovne škole koju je gradio Zemljak, a nešto manja škola gradi se na Jordancu svotom od pet milijuna dinara.

Međutim prema sindikalnim organizacijama ne pokazuje nikakvu susretljivost. Kada je Savez metalčkih radnika (SMRJ) — koji je djelovao u sastavu socijalističkog sindikata Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ) što su ga 1936. preuzeli komunisti — tužio 1932. gradska poduzeća da ne primjenjuju na radnike propise Statuta, kolektivni ugovor i Propisnik o berivima gradskih radnika, Srkulj se dogovara s banovinskom Inspekcijom rada i zahtijeva konkretne prijave, koje su radnici odbili dati bojeći se otpuštanja.¹⁴

¹³ Dužina glavnog odvodnog kanala kroz Radničku cestu bila je 4654 metra, a otvoreni kanal do Ivanje Rijeke bio je dug deset kilometara. Obrambenih nasipa na Savi bilo je u dužini od 4745 metara, Predsjedništvo (dalje: Prs), kut. 321 (stara sig. 6679).

¹⁴ Zapisnik gradskog zastupstva 30. III 1931, str. 31. Kartoteku bi vodio posebni za to osnovani Ured za prvu pomoć siromašnima. Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH), Radnička komora (dalje: RK), 204/1—

2.

Prevelike investicije u građevinarstvo ubrzo su ispraznile gradsku blagajnu malenog Zagreba. Iako je grad još bio opterećen starim dugovanjima, gradsko zastupstvo na Srkuljev prijedlog odlučuje oko polovice 1931. od Sindikata novčanih zavoda uzeti zajam od 70.000.000 dinara te donosi odluku da se obročna isplata toga duga ima svake godine osigurati u gradskom proračunu. Prilikom izglasavanja te odluke Svetozar Ritig je upitao hoće li se iz toga zajma izgraditi i radnička skloništa, na što mu je odgovoreno »da nije umjesno pristupiti izgradnji gradskog radničkog skloništa«, dok se ne riješi pitanje izgradnje centralnih socijalnih ustanova iz zajma ministarstva socijalne politike. Potaknut tim pitanjem Srkulj ažurira i podizanje toga zajma od 12.000.000 dinara za izgradnju zgrade Radničke komore i Burze rada, te zajma od tri milijuna dinara za podizanje zgrada u socijalne svrhe. Na sjednici 16. listopada 1931. ukazuje se na to da je za grad vrlo korisno poslužiti se tim beskamratnim zajmom koji treba vratiti u 20 godina, jer da će se njime riješiti i problem azila za beskućnike i problem radničke kuhinje.¹⁵

U već kriznoj situaciji gradsko zastupstvo na istoj sjednici 16. X 1931. odobrava niz izmjena u budžetu za 1931. Te su izmjene tako velike da ih se nikako ne može opravdati potrebom, i to stoga što su okrnjile upravo fondove predviđene za potrebe radničkog stanovništva. Na prijedlog financijskog odbora brisana su dva milijuna za uređenje centralne radničke kuhinje, milijun dinara za gradnju skloništa za nezaposlene radnike, milijun i pol dinara za gradnju zdravstvene stanice u istočnom dijelu grada, 3.800.000 dinara za gradnju škole u Maksimiru, milijun dinara za gradnju dječjeg skloništa na Peščenici, te 1.500.000 dinara predviđenih za gradnju podvožnjaka, a većina tih sredstava prebačena je za dovršenje kraljevske palače u Visokoj ulici. Grad ima poteškoća i s izvođenjem planiranih javnih radova. Presvođenje glavnoga odvodnog kanala u Radničkoj cesti dano je još 1930. na izvođenje ing. Janku Cekušu za 1.800.000 dinara. Poplava u listopadu 1930. uništila je ono što je do tada učinjeno toliko da je sve trebalo početi iznova. Nemajući više novaca, Cekuš je zatražio razvrgnuće ugovora, a novi poduzetnik A. Helfman zahtijevao je za presvođenje kanala 2.100.000 dinara. Ta su sredstva jedva prikupljena u gradskom budžetu. Treba napomenuti da su za obranu od poplava predviđena u proračunu za 1931. ionako premala sredstva, usprkos svakogodišnjem izlivanju Save. Za osiguranje Petruševačkog nasipa predviđeno je svega 310.000 dinara, a za rekonstrukciju nasipa na području Trnje—Sigečica 644.000 dinara, iako se regulacija

2078/1932. Zalili su se radnici svih gradskih poduzeća i od stare plinare došao je na raspravu u Inspekciju rada Tomislav Grgat, od nove Baltazar Sisek, od vodovoda Stjepan Butina, od Gradske električne centrale Vjekoslav Sinković i Matija Šiletić. Oni zahtijevaju garanciju da neće biti progonjeni.

¹⁵ Trebalo je da zgrade Burze rada i Radničke komore budu smještene na prostoru današnje Ulice Kršnjavoga. Kasnije se od toga odustalo, te je Burza rada izgrađena u današnjoj Ulici Socijalističke revolucije, a Radnička komora na današnjem Lenjinovom trgu. Zapisnik gradskog zastupstva 15. V 1931, čl. 183.

Save nametala kao neodložno pitanje, jer su poplave onemogućavale izgradnju grada u južnim dijelovima.

Neprestani nedostatak novaca u gradskoj općini usprkos velikim zajmovima ukazivao je na loše i rasipničko gospodarenje, omogućeno time što je samo donošenje proračuna bilo javno, te su prebacivanjem stavki u toku godine bile omogućene velike izmjene u korist bolje stojećih građanskih slojeva.¹⁶ Iako radničko stanovništvo nije reagiralo na te malverzacije, jer nije za njih pravodobno ni znalo, ipak jedna grupa ljudi podnosi banu, a i predsjedniku vlade, pritužbu protiv Srkulja.¹⁷ Na sjednici gradskog zastupstva 26. X 1931. Srkulj navodi da je od prošlih gradskih uprava naslijedio skupe gradnje i neriješene probleme, te da je to razlog što je budžet od Heinzelovih vremena, tj. od 1928. do 1931, porastao za 45,000.000 dinara, i da su upravo sada »u vrijeme najteže gospodarske krize« velike svote otišle na uređenje cesta na periferiji.¹⁸

O gradskim financijama raspravljalo se i na narednoj gradskoj sjednici, održanoj pet dana poslije navale štediša u Prvu hrvatsku štedionicu i ostale banke radi podignuća uloga. I ponovo se gradska uprava brani. Gradski senator izuzetno brze karijere Dane Šarić ukazuje na to da je budžet za 1931. svega 134,250.067 dinara, i da se na lične rashode — zajedno s mirovinama — troši samo 26,63% budžeta, odnosno ako se izuzmu nestalni namještenici samo 11%. Povod za to opravdanje bila je okružnica banske uprave od 10. VIII 1931. kojom je gradskoj općini nametnuta najveća štednja sa zahtjevom da se plaće gradskih činovnika usklade s plaćama državnih.¹⁹ Na toj je sjednici zaključeno da se odmah činovnicima snizi dodatak na skupoću za 7%, odnosno da 1932. dohodak bude samo 85% sadašnjeg dodatka, a ispražnjena mjesta u gradskoj općini da se privremeno ne popunjavaju. Ta je odluka presudna za ponašanje gradskog zastupstva i gradske općine u kriznom razdoblju. Od ranijeg razbacivanja prišlo se najradikalnijoj štednji, koja međutim nije bila dovoljna s obzirom da su prihodi gradske općine uslijed krize počeli podbacivati, a trebalo je otplaćivati i brojne kratkoročne dugove.

Srkulj nije težište svoje politike stavio na razvoj industrije Zagreba, smatrajući očito daljnje gomilanje industrijskog proletarijata u Zagrebu opasnim za tadašnji društveni poredak. Naime, već na polovici 1931. počelo se osjećati industrijsko zaostajanje Zagreba. Trgovinska, obrtna i industrijska komora u Zagrebu zatražile su da i Zagreb — po uzoru na druge gradove — uvede izvjesne olakšice i dade određene pogodnosti za unapređivanje postojećih i izgradnju novih industrija i obrtničkih podu-

¹⁶ Prebacivanje sredstava na sjednici 16. X 1931. odobrila je Banska uprava Savske banovine tek 8. IV 1936, kada su već vladale posve drugačije prilike i kada je radnička klasa već bila zaokupljena drugim problemima.

¹⁷ *Novosti* od 20. i 25. IX 1931. Čini se da su tu pritužbu podnijeli ing. Vajda i ljekarnik Bartulić.

¹⁸ Zapisnik gradskog zastupstva 26. X 1931, čl. 205. Budžet za 1931. bio je za 17% veći nego 1930. godine, a nije smio biti veći od 10%. U odnosu na 1930. otplata zajmova je u 1931. porasla za 9,853.031 dinar.

¹⁹ Ministar financija Stanko Švrljuga još je u ožujku 1931. potvrdio da u zagrebačkoj gradskoj općini nije provedeno načelo racionalne štednje, te da su osobni rashodi porasli za 1%, iako poljoprivredni proizvodi, dakle troškovi života, opadaju (HAZ, GPZ, Računovodstvo, kut. 11, budžet 1931).

zeća u Zagrebu. Na sjednici 15. V 1931, čl. 165, gradsko zastupstvo zaključilo je da se svako podizanje ili proširenje industrijskog poduzeća razmatra posebno, te da će olakšice ovisiti o veličini poduzeća i broju radništva, izgradnji stanova za radništvo, vrsti sirovina i pogonskoj energiji, a za nabavu industrijskog zemljišta u predjelima oko Kanala i na području Peščenice gdje je novu industriju trebalo podizati odobreno je 20,000.000 dinara. Međutim nabava toga zemljišta nije bila moguća bez konačnog rješenja agrarne reforme jer je zemlja pripadala crkvi i crkvenim redovima pa se nije mogla nabaviti, niti su se industrije mogle koristiti olakšicama jer grad nije odobravao druge lokacije za industriju. Tek Zakonom o likvidaciji agrarne reforme vraćeno je u Zagrebu starim vlasnicima tisuću jutara zemlje. Iako je ta zemlja stavljena u promet, kupovna moć grada bila je znatno smanjena, pa je velik dio toga prostora bio rasparceliran i prodan pojedincima za individualnu gradnju. Tako se čitav sistem podizanja novih industrija zakočio, pri čemu treba napomenuti da u gradskom zastupstvu za vrijeme Srkuljevog načelnikovanja nije ni bilo predstavnika industrijskog kapitala.²⁰ Obrtnika je bilo u gradskom zastupstvu nekoliko, ali su to bili uglavnom stariji ljudi, koji su gotovo cehovski čuvali svoje obrtničke pozicije, i nisu željeli intenzivni razvoj modernijeg zanatstva i konkurentske industrije na zagrebačkom području. Stoga ne začuđuje što je Prvoj jugoslavenskoj stolarskoj zadruzi odbijeno davanje zemljišta upravo u vrijeme kada se govori o beneficijama industriji, ali i da je jednoglasno odobreno da se ne izvede već projektirana Držićeva ulica kao najkraći spoj sjevera i juga istočno od željezničke stanice zbog toga što bi cesta sjekla zemljište Arkove tvornice bačava.²¹ Mislim da se svakako mora ispraviti mišljenje da je Zagreb ostajao bez većih novih industrija zbog poreske politike koja je područje Uprave grada Beograda oslobađala banovinskog poreza. Uzroci su svakako mnogo dublji i raznolikiji, a jedan od njih je i zastarjelo uređenje zagrebačke gradske uprave s nerazvijenim Odsjekom za obrt, trgovinu i industriju koji, izuzev vođenja evidencije o radnjama, nije imao većih prava ni sredstava, te nije ni usmjeravao industrijsku i zanatsku politiku Zagreba u određenom pravcu, pa se njegov rad nije ni osjećao.

Srkulj svojom intenzivnom građevinskom politikom najviše pomaže građevinske obrtnike pa je to do sloma privatnog bankarstva, koje je bilo posredni financijer mnogih gradnja, davalo Zagrebu privid blagostanja. Međutim podizanje građevina pomoću kratkoročnih zajmova građanstvo možda i ne bi tako teško osjetilo da nije došla velika svjetska depresija. Srkuljevo shvaćanje kako je »potpuno opravdano da se troškovi investicija prevaljuju i na kasnija pokoljenja«, jer će izvedene investicije i njima korisno služiti, poklapalo se s mišljenjem ostalih gradskih zastupnika.²² O nesposobnosti Srkulja da povede gradske zastupnike pravcem veće štednje najbolje govori rasprava o budžetu za 1932. godinu. Ministar

²⁰ Ukazom ministarstva unutrašnjih poslova 24. XII 1930. ulazi u Srkuljevo zastupstvo prvi industrijalac Gustav Dajč-Maceljski. Pitanje zemljišta pod agrarnom reformom počelo se rješavati tek 1933. pa je to i zakočilo pretvaranje jugoistočnog dijela Zagreba u čisto industrijsku zonu.

²¹ Zapisnik gradskog zastupstva 16. VII 1931, čl. 218.

²² HAZ, GPZ, Računovodstvo, K 11 — rasprava o budžetu za 1931.

financija Živko Karalazić javio je 12. XI 1931. banskoj upravi Savske banovine da se »[...] u nizu mera, koje je Kralj. vlada preduzela da bi narodu olakšala podnošenje ekonomske krize« i pri sastavu gradskih budžeta uvede princip stroge štednje. Karalazić određuje da općinski budžeti za 1932. imaju biti manji od onih u 1931, i da se sve što se unosi u budžet ima »najbrižljivije proceniti«. Kaže se: »Kod iznalaženja izvora prihoda obratiti najveću pažnju. Snošljivost i pravičnost tereta mora biti zagarantovana, vodeći računa o platežnoj moći građana.« Određeno je da se iz gradske uprave imaju odstraniti sve nepotrebne i suvišne osobe, a plaće gradskih činovnika da se usklade s plaćama državnih činovnika. Zabranjene su sve nove investicije s time da treba samo započeto dovršiti »[...] jer se novi zajmovi neće odobravati ni jednoj opštini izuzev onih, koji imaju karakter neophodnosti«. ²³

Danas se teško može utvrditi kada je dr Srkulj saznao za tu okružnicu. U svakom slučaju ni Srkulj, ni gradska uprava, ni gradski zastupnici nisu bili voljni voditi siromašnu komunalnu politiku, pa Srkulj očito počinje već tada pripremati svoj tihi uzmak prema stolici ministra građevina. Budući da se u budžetu moralo odustati od posebnoga investicionog fonda, koji je za 1931. bio 176,630.000 dinara, sredstva za investicije uklopljene su u budžet, koji stoga 1932. iznosi 87,522.404 dinara više nego 1931, a umjesto zajmova predviđeno je povećanje gradskog poreza. Rasprava o budžetu vodila se u gradskom zastupstvu 30. XI 1931. Ne-shvaćanje krizne situacije odražava se u prijedlozima gradskih zastupnika da se što prije priđe izgradnji Savićevog nebodera na početku Ilice, izgradnji nove gradske vijećnice i izgradnji nove zgrade gradskih poduzeća uz istodobnu kritiku što je za prehranu nezaposlenih unesena u budžet svota od milijun dinara, jer da brigu oko prehrane nezaposlenih treba voditi i država i banovina. Pokušavaju se smanjiti i sredstva za asanaciju periferije, te stornirati svota predviđena za taracanje Radničke ceste. ²⁴ Iako se radilo o kapitalnom dokumentu za narednu godinu, čitava sjednica o budžetu nije trajala više od četiri sata. Srkulj je u kratkom uvodu naglasio da će brisanje investicija jako pogoditi građevinsku djelatnost, i da je budžet izrađen tako da se predvidjela štednja do »krajnjih granica mogućnosti«, da bi odmah zatim predložio da se kupi Kulmerova šuma za 600.000 dinara, podigne nova mitnica i kontrolni ured kako bi se spriječilo krijumčarenje robe u Zagreb bez naplate gradskih poreza, a iz kaldrinskog fonda predlaže da se urede tri ceste koje vode prema carinarnici, asfaltiranje trga pred glavnim kolodvorom, utvrđivanje obala odvodnog kanala prema Ivanjoj Rijeci, te presvođenje dijela potoka Remetinca u Barutanskom Jarku.

Zanimljivo je kako Srkulj obrazlaže povišenje sredstava za socijalnu skrb. On kaže: »Socijalna skrb postala je u zadnjim godinama jednim krupnim

²³ Isto.

²⁴ Za asanaciju periferije bilo je predviđeno milijun dinara. Zastupnik Ivan Peršić opravdava uređivanje Radničke ceste jer da su se tu smjestile najveće tvornice Zagreba, te da je potrebno urediti prilaz do tih objekata. Uz to je za taracanje te ceste trebalo uzeti kocke iz Palmotičeve ulice, te se plaćala samo radna snaga, koja je bila vrlo jeftina (HAZ, GPH, Računovodstvo, kut. 11 — rasprava o budžetu za 1932).

i važnim pitanjem svih onih naših gradova u kojima živi velik broj radništva. Uslijed vladajuće privredne krize položaj radništva sve se više pogoršava i danomice sve više raste broj nezaposlenih i ostale sirotinje. Gradska općina, makar što je usvojila najveću štednju u budžetu g. 1932. ne može, a niti smije jednostavno preći preko ovog krupnog pitanja ublažavanja socijalne bijede i stoga je moralo doći — silom prilika — do gornjeg povišenja. Sredstva za prehranu nezaposlenih radnika povišena su za 650.000 dinara, te su sada iznosila milijun dinara, a zbog porasta broja djece koja se prehranjuju u skloništima od 1300 na 1500 moralo je i tu doći do povišenja od 162.250 dinara.²⁵ Prvi put javlja se u budžetu i stavka »uzdržavanje gradske kuhinje« od 439.600 dinara, te svota od dva milijuna dinara predviđena za gradnju centralne kuhinje za prehranu siromašnog pučanstva, jer takve već postoje »u svim većim gradovima u stranom svijetu«. Bilo je predviđeno i osnivanje stanice za prvu pomoć u centru jer je preseljenjem Zakladne bolnice sa Jelačićevog trga na Sv. Duh centar grada ugrožen u hitnim slučajevima. Usprkos protivljenju dijela zastupnika, svota za asanaciju periferije povišena je od pola milijuna u prethodnoj godini na milijun, što je »radi gušćeg naseljenja periferije bezuvjetno potrebno«. U budžet je ponovo stavljena svota od pola milijuna dinara za gradnju Znanstvene škole, tri milijuna za gradnju zgrade gradskih poduzeća, te četiri milijuna za gradnju novih osnovnih škola u Maksimiru i na Sigečici, jer su postojeće škole bile toliko pretrpane da su se morale iznajmljivati prostorije od privatnika za održavanje nastave.

Kako bi se pokrili svi ti izdaci uz smanjene gradske prihode za 5,600.000 dinara, zbog zabrane ubiranja gradske maltarine i sniženih poreznih stopa za odmjernu najamnog i vatrogasnog prireza, koji su do 1932. bili jedan od glavnih prihoda, trebalo je tražiti nova vrela prihoda.²⁶ Razvila se žestoka diskusija. Juraj Čačković zatražio je da se svi izdaci snize linearno, jer da prihodi ne mogu pokrivati izdatke. Društvo kućevlasnika i zemljoposjednika prigovara također visini budžeta i zahtijeva da se namet na neposredni porez snizi od 35 na 20%, te da najamni i vatrogasni prirez plaćaju i vlasnici tek izgrađenih kuća, jer da je poresko opterećenje od 713 dinara po glavi preveliko s obzirom na sadanje prilike.

²⁵ Srkuljev zaokret u shvaćanju da Gradska općina nije dužna voditi brigu o prehrani nezaposlenih i djece bio je svakako uvjetovan tadašnjom situacijom u Zagrebu. Poduzeća zahvaćena krizom otpuštala su danomice radnike, koji su dolazili pred općinu tražeći kruha i rada. Pomaganje nezaposlenih predlagao je i predsjednik ministarskog savjeta Pero Živković okružnicom od 14. VIII 1931. i zahtijevao da općine povedu brigu o suzbijanju nezaposlenosti i da same izvode veće radove (HAZ, GPZ, Prs, kut. 297 — okružnica banske uprave Savske banovine Pov II br. 22536/14. VII 1931). Stav da je zbrinjavanje nezaposlenih ili onemoćalih radnika čisto sirotinjsko pitanje bio je duboko ukorijenjen kod gradskih zastupnika. Na sjednici gradskog zastupstva 13. III 1930. čl. 89 donesen je pravilnik o davanju pomoći onemogućim gradskim radnicima, njihovim udovima i siročadi u kojem je predviđeno davanje potpora od 300 do 400 dinara mjesečno uz uvjet da su radili 10 godina u općini (HAZ, GPZ, Prs, kut. 34 — Pravilnik).

²⁶ Gradski najamni prirez ubirao se do početka 1932. po stopi od 4 do 15%. Tada je odredbom državnih vlasti smanjen na 2 do 11%, pa je čak zatraženo i njegovo ukidanje, jer se na području Srbije taj prirez nije ubirao. Taj su prirez plaćali samo kućevlasnici i stanari čije su stanarine bile veće od 6000 dinara godišnje.

Prema izračunavanjima A. Benka-Grade poresko opterećenje 1928. god. iznosilo je 528 dinara a 1914. svega 403 (vrijednost kruna izražena u d). Zapravo, u budžetskoj debati za 1932. nije se čuo glas radničke klase, jer ona nije bila u zastupstvu ni zastupljena, a svi prigovarači branili su svoje sitnoburžoaske pozicije. Glavni dio gradskih prihoda dobivala je općina od širokih narodnih slojeva u obliku potrošarine, najamnog i vatrogasnih prireza, te ostalih pristojbi koje su plaćali siromašni podjednako kao i imućni građani Zagreba. To najbolje potvrđuje svota od 85,173.700 dinara koja se u 1932. mislila prikupiti na račun posrednih poreza, u odnosu na 20,244.394 dinara kolika je bila svota koju se mislilo ubrati na račun prireza na državni porcz, što ga je plaćao bolje situirani sloj građanstva.

Veoma raznoliko gradsko zastupstvo nije se moglo složiti o novim vrstama gradskih prihoda, te su stoga samo uvećane stavke dotadašnjih, i takav je budžet poslan na odobrenje ministarstvu financija u Beograd. Ministar Milorad Gjorgjević, radikal, odobrio je predloženi budžet, ali uz takve nadopune da se zapravo može govoriti o novom budžetu. Sve stavke su ponešto smanjene tako da je konačni budžet bio 131,889.995 dinara ne računajući u tu svotu gradska poduzeća (v. tabela 1).

Tabela 1

RASHODI BUDŽETA GRADA ZAGREBA 1931—1940.*

Godina	Gradske uprave i poduzeća	Uprave	Poduzeća
1931.	217,975.594	134,250.000	83,725.594
1932.	236,426.343	146,697.663	89,728.680
1933.	240,785.936	143,743.624	97.042.312
1934.	236,984.106	138,510.526	98.473.580
1935/1936.	220,972.675	128,834.238	92,138.437
1936/1937.	227,799.073	135,706.799	92,092.274
1937/1938.	242,840.338	138,884.078	103,956.260
1938/1939.	268,516.126	152,073,358	116,442.768
1939/1940.	276,295.976	151,760.764	124,535.212

Smanjen je i socijalni budžet, te su ukinuta sredstva od 1,500.000 dinara predviđena za zakladu za nemoćne zavičajnike, dva milijuna dinara za gradnju i uređenje centralne kuhinje za nezaposlene radnike i pola milijuna za novo dječje odmaralište na moru. Sredstva za uzdržavanje grad-

* Pravilnicima ministarstva izvan budžeta formirali su se od 1935/6. neki fondovi koji su se vodili posebno a formirali su se po potrebi. U pravilu posebno se vode fondovi budžeta osnovnih škola, zaklada, mirovnog doma. Prema tome nije 1935/6. došlo do tako radikalnog smanjenja gradskog budžeta, već je način izrade budžeta bio drugačiji (v. *Zlatko Herkov*, Općinski proračun, Zagreb 1938).

ske kuhinje smanjena su od 439.600 dinara na 200.000 dinara, sredstva za asanaciju periferija od milijun dinara na 800.000 dinara, sredstva za osnivanje stanice za hitnu pomoć za sto tisuća dinara, te sredstva za stručne tečajeve radnika od 150.000 na 100.000 dinara. Jedino su povišena sredstva za gradnju sabirnog kanala do Ivanje Rijeke, koja su povećana od 800.000 na 4,800.000 dinara. Očito je nezaposlenost u Zagrebu bila tako velika da se i vlada pobojala za narušavanje »mira«, te je pokušala dati gladnima kruha i zarade zapošljavanjem. Tako su smanjeni materijalni izdaci općine za 14,360.270 dinara, a osobni za 730.182 dinara, pri čemu je zabranjeno uzimanje novih činovnika u gradsku službu. Novi odobreni budžet bio je manji nego 1931. godine, iako nije bilo posebnog investicionog fonda. Ministar je radikalno zahvatio i prihod. Odredio je da se vatrogasni i najamni prirez plaća samo za stanarine veće od 12.000 dinara godišnje, izrazivši mišljenje da taj prirez treba što prije ukinuti. S tako skresanim sredstvima u budžetu, i s kratkoročnim zajmovima čije su kamatne stope uvećane od 9,50 na 11⁰/₀, dr Srkulj se našao u gotovo bezizlaznoj situaciji, jer se znalo da će smanjeni budžet jako utjecati na položaj slojeva koje je štutio, i da će građevinska djelatnost — uza zamrznute uloge u bankama — gotovo potpuno prestati.

To je najbolje došlo do izražaja na posljednjoj radnoj sjednici koju vodi Srkulj — 8. II 1932. Odluke te sjednice odražavaju situaciju u kojoj se grad našao. Gradski zastupnici ne samo da odbijaju sve ponude gradu za kupnju zemljišta što su ranije lako prihvaćali, već odbijaju i svako davanje olakšica pri plaćanju prireza ili taksa. Glavna odluka te sjednice odnosi se na uređenje savskog nasipa. Za uređenje rijeke Save od željezničkog mosta do sela Žitnjaka gradska se općina obvezala dati četiri milijuna dinara u tri rate (1933. i 1934. po 1,500.000 i 1935. godine milijun) uz uvjet da i banska uprava participira u tome poslu sa svotom od 10,000.000 dinara. Na tim radovima namjeravalo se zaposliti radništvo Zagreba koje je ostalo bez posla, jer je gradska općina zastupala uvjerenje da »milostinju ne treba davati zdravom čovjeku«.²⁷

Dr Ritig ne očekuje neku veću pomoć od vanjske suradnje od koje je ranije toliko očekivao sudjelujući u »poklonstvenoj deputaciji kralju«. U drugom govoru zahtijeva od općine da se formira odbor dvanaestorice koji treba proučiti i ispitati sve mogućnosti kako da gradska općina nađe sredstva za oživljavanje građevinske djelatnosti i olakšanje ekonomskih prilika.²⁸ Ritig, uz ostalo, izjavljuje: »Mi vidimo, gospodo, kako je ova

²⁷ Zapisnik gradskog zastupstva 8. II 1932, čl. 1 — interpretacija Stanka Mladić-Kučka.

²⁸ Zapisnik gradskog zastupstva 8. II 1932, čl. 46. Prijedlog je primljen jednoglasno, a u odbor su ušli: Jovan Banjanin, dr Teodor Bošnjak, dr Hugo Kohn, Artur Machnik, Milan Milić, Ivo Milošević, dr Milan Miškulin, Stanko Mladić-Kučko, dr Svetozar Ritig, dr Ivo Spevec i dr Milan Vrbanić.

Dr Svetozar Ritig (1873—1961) studirao je teologiju u Sarajevu i Đakovu, a doktorirao je u Beču 1902. godine. Nakon povratka iz Rima bio je neko vrijeme Strossmayerov tajnik, a zatim i profesor teologije na Visokoj teološkoj školi u Đakovu. God. 1911. dolazi u Zagreb, te je neko vrijeme privatni docent na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, 1915—1917. župnik je župe sv. Blaža, a od tada do 1941. župe sv. Marka. Gradski je zastupnik od 1917. do 1932. godine. Propagirao je nacionalne i prosvjetne ideje Strossmayera i zalagao se za narodni

glad za poslom puno teža i puno gorča nego li glad za kruhom«, te da »nije samo ovo pitanje neuposlenosti velika naša nevolja, nego ona duševna strava i zaposlenih i onih koji imadu namještenja, ali ne znadu, što krije neizvjesna budućnost.« On smatra da je gradska općina dužna da u suradnji s javnim i privatnim ustanovama i korporacijama povede brigu o poboljšanju prilika, jer: »Gospodo, socijalna je dužnost, da ne dopustimo, da itko od naših sugrađana umire od gladi.«

U diskusiji su sudjelovali i drugi gradski zastupnici, Aleksandar Freudenreich je ukazao na to da je gradska općina u nacrtu budžeta predvidjela veće javne radove, ali da su te investicije izbrisane iz budžeta. On patetično uzvikuje: »Možete li si, gospodo, pretstaviti ogorčenje i konsternaciju koju su izazvale u redovima građanstva nevjerojatne vijesti da su investicije brisane iz proračuna! Gospodo, te su vijesti tako teške da se skoro i ne može vjerovati u njih.« Ali ni Freudenreich nema građansku hrabrost da ukaže na to kako je ista ta gradska općina 1931. imala u planu veće javne radove, i da je sredstva voljom gradskih zastupnika izbrisala u budžetu, a novac prebacila na uređenje kraljeve palače.

U takvim prilikama, duboko zabrinut, Srkulj više ne vidi daljnju mogućnost svog djelovanja u tim uvjetima. Obraća se Aleksandru, i on ga za njegove zasluge postavlja 21. IV 1932. dekretom za ministra građevina, na kojem se položaju održao za vrijeme triju vlada sve do Aleksandrove smrti.

Izvanredna sjednica gradskog zastupstva 22. veljače 1932, posvećena proslavi 200 godišnjici rođenja Georga Washingtona, ima toliko svečani i oproštajni karakter da gotovo možemo pretpostaviti da je dr Stjepan Srkulj već znao da je to posljednja sjednica pod njegovim predsjedanjem...

3.

Iz kontrolnog nalaza banske uprave o poslovanju gradske uprave Zagreba saznajemo kakva je zapravo bila socijalna politika za vrijeme načelnikovanja dra Stjepana Srkulja.²⁹ Iz tog nalaza vidimo da su već u studenom 1931. uz Prehranu, koja je nakon smrti Šandora Alexandera 17. XII 1929. zapala u krizu, otvorene i radničke kuhinje na Selskoj i na Klačoničkoj cesti, te da su u toku zime 1931/2. u tim kuhinjama i u kuhinji Sv. Antuna podijeljena 145.984 obroka u vrijednosti od 514.838 dinara. U 1932. moralo se zbog iznimnih prilika nastaviti s tom akcijom bez ob-

jezik u crkvi, te objavio niz radova iz tog područja, kao i iz života Slavonije odakle je bio rodom. Prilikom restauracije crkve sv. Marka uključuje Meštovića i Kljakovića u izradu slika i reljefa. Nakon dolaska ustaša na vlast mora odmah napustiti svoje mjesto, te odlazi u Selce, a 1943. u sedamdesetoj godini života i u partizane. Član je ZAVNOH-a, i u *Vjesniku* piše pod pseudonimom Tacitus, a 1944. objavljuje brošuru »Svećenstvo u narodnooslobodilačkoj borbi«. Poslije oslobođenja je član Ustavotvorne skupštine, Savezne narodne skupštine i član Sabora NR Hrvatske, te osnivač Staroslavenske akademije, koja je 1952. pretvorena u Staroslavenski institut (*V. Štefanić*, Ritig, Enciklopedija Jugoslavije, 7, 1968, 83—4. i *Zagrebačka panorama*, 1961, 201; *Ciril Petetić*, Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941—1945, Zagreb 1982, 130—154).

²⁹ HAZ, GPZ, Prs, kut. 321 — br. 159 Prs 1933.

zira na godišnje doba, te je od početka 1932. do kraja srpnja 1932. podijeljeno 76.190 kg brašna, 4264 kg šećera, 1059 kg kave, 867 kg franck-cikorije u ukupnoj vrijednosti od 407.603 dinara.

U izvanrednim slučajevima davala se siromašnoj djeci i odraslim zavičajnicima odjeća i obuća. U 1931. podijeljeno je odraslima 722 pari cipela i 96 odijela u vrijednosti od 148.160 dinara. Za traženje posla izvan Zagreba dobilo je 255 radnika putnu pomoć; besplatno su liječene 262 osobe, a na gradski trošak pokopano je 220 siromaha.

Socijalni odsjek imao je nadzor nad Gradskom ubožnicom na Selskoj cesti koju su vodile časne sestre milosrdnice i za jednog ubogara plaćano je dnevno deset dinara. Međutim u gradsku ubožnicu mogli su se smjestiti samo zavičajnici grada Zagreba, a zbog nedostatnih kapaciteta u njoj se potkraj 1931. nalazilo svega 102 ubogara. Zbog toga su ostarjeli i onemoćali radnici primali pomoć u obliku uboških potpora, i 1931. je takvu potporu primilo 277 radnika u ukupnoj vrijednosti od 754.140 dinara. Tom vrstom pomoći koristili su se gradski radnici — izuzev gradskih radnika u gradskim poduzećima koji su imali pravo na mirovine — a pomoć je bila određena posebnim Pravilnikom prema godinama provedenim u gradskoj službi. U 1931. takvu je pomoć primalo 59 radnika u ukupnoj vrijednosti od 283.080 dinara.

Pritisak nezaposlenosti radnika na te fondove gradske općine pojačao se u 1931. toliko da su se fondovi ubrzo ispraznili. U grad su svakodnevno počeli stizati radnici iz provincije tražeći posao, te se najhitnije trebalo pristupiti izgradnji gradskog prenoćišta, gdje bi ti radnici uz malu naknadu u novcu mogli prenoćiti.

Poseban oblik zaštite trebalo je davati radničkom stanovništvu Zagreba pomoću radničkih stanova. Gradska općina takve je stanove u Zagrebu počela graditi odmah nakon prvoga svjetskog rata, ali je već u doba krize kredita došlo u toj gradnji do zastoja, pa je i tih stanova bilo nedovoljno i u njih su se počeli smještavati gradski činovnici. To je imalo za posljedicu da stanovi u gradskim kućama nisu bili jeftini, a proklamirana zaštita siromašnijih stanara sastojala se u pomoći deložiranima da plate druge stanove, i takvu je pomoć 1931. dobila 741 porodica u ukupnoj vrijednosti od 189.537 dinara.

U 1928. nastavilo se s gradnjom jeftinih stanova zajmom ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja. Rješenjem ministarstva od 24. VI 1927. odobren je zajam od pet milijuna dinara, te je bio izrađen »Pravilnik Odbora za stvaranje i održavanje radničkih ustanova u Zagrebu« potvrđen 13. IV 1928. od ministarstva socijalne politike. Godine 1930. odobren je još jedan zajam od 5,150.000 dinara, ali umjesto gradnje radničkih stanova općina je od tog zajma dala zajmove: Novinarskom domu od milijun dinara, Građevnoj zadruzi radnika i namještenika od tri milijuna dinara i Zadruzi za izgradnju malih obiteljskih kuća od milijun, te se naplatom kamata na te zajmove upustila u »korisne malverzacije«, izigravši tako Pravilnik kojim je točno bio određen način trošenja toga zajma. O tim zajmovima nisu bile vođene posebne knjige, a čini se da ni Srkulj, ni kasnije Krbek, nisu znali da postoji Pravilnik koji je donesen još u vrijeme kada je u gradskom zastupstvu radio komu-

nistički zastupnik Ivan Krndelj.³⁰ Ti beskamatni zajmovi bili su za općinu najpovoljniji zajmovi što ih je ikada sklopila, ali je privatizacija toga zajma od gradskog senatora Dane Šarića — koji se neopazice uvukao u odbor bez imenovanja, i pomalo preuzeo potpuno raspolaganje tim zajmovima, dijeleći od stanarina nagrade činovnicima svojega tržnog odsjeka — u vrijeme krize dovela do oštećenja gradske općine za 700.000 dinara. Umjesto da zajam sam sebe otplaćuje stanarinama, otplata tih zajmova morala je biti uvršten u budžet, jer je Novinarski dom u doba velike svjetske krize postao nelikvidan i nije mogao vratiti preuzeti zajam.

Ipak je tim zajmovima ministarstva socijalne politike sagrađeno do 1932. u Cankarevoj i Kosovčevoj ulici pet kuća s ukupno 98 stanova i dva lokala, odnosno u ukupnoj vrijednosti od 7,641.980 dinara, te nekoliko kuća u koloniji Istrana na Ciglani.³¹

4.

Do dolaska dra Ive Krbeka na načelničko mjesto, gradskog načelnika zamjenjuje Dane Šarić.³² Iako je to beznačelničko razdoblje trajalo od 21. IV 1932. do 30. VII 1932. ipak je u tom vremenu kriza toliko ojačala da od nje nije bila pošteđena gotovo ni jedna privredna grana.

U tom vremenu održane su dvije sjednice gradskog zastupstva pod predsjedanjem gradskog podnačelnika i upravitelja nadbiskupskih dobara dra Artura Machnika.

Na sjednici 25. V 1932. doneseno je više odluka kojima se pokušala vratiti Zagrebu živost kao privrednom i građevinskom centru. Odlučeno je da se založi kaldrmima, i da se od Državne hipotekarne banke u Beo-

³⁰ HAZ, GPZ, Prs, kut. 21/F—13—1290, Prs 1928. Prema Pravilniku stanarina u sagrađenim kućama imala je služiti za otplatu zajma koji se imao amortizirati u roku od 25 godina. U čl. 9 Pravilnika točno je određeno: »Stanove u sagrađenim kućama imade Odbor davati u najam licima radničkog staleža, čija je platenja sposobnost po mogućnosti dokazana, te koji ili nemaju stana ili stanuju u nehigijenskim stanovima ili stanovima, koji nikako ne odgovaraju njihovim opravdanim potrebama.« O radu Odbora trebalo je voditi zapisnike, a odbor se imao sastojati od tri člana, od kojih je jednoga odredio ministar socijalne politike na prijedlog velikog župana zagrebačke oblasti, drugog Gradsko poglavarstvo u Zagrebu, a trećega Radnička komora u Zagrebu.

³¹ Pogrešno manipuliranje tim zajmovima izašlo je na vidjelo tek na početku 1935. godine. Prvi znak da nešto nije u redu bio je samoubistvo tržnog blagajnika Dragutina Pavetića 27. VIII 1932, koji je utajio veće svote od stanarine u gradskim kućama. No Dane Šarić uspio je ovu utaju prikriti. Kada je kasnije bio stavljen pred disciplinski sud, Šarić se branio da je odgovornost za raspolaganje tim zajmovima »kolektivna«, i da nije pravo da se njega, koji je gradu pribavio toliku materijalnu korist, poziva na odgovornost (HAZ, GPZ, Tržni odsjek, kut 107 — Šarić).

³² Šarić je rođen 4. IX 1891. u Gospiću. U Gradskoj općini u Zagrebu zaposlio se već 3. XII 1906. Od 20. III 1915. pa sve do 20. XII 1926. vodi aprovizijski odsjek, pa već od 1916. ima položaj gradskog tajnika, a 1919. i senatora. Od 1924. do 1932. vodi Tržni odsjek, ali ga je u lipnju 1927. načelnik Vjekoslav Heinzl imenovao i za direktora magistrata i svoga zamjenika. Zbog različitih malverzacija poveljen je 4. II 1935. protiv njega disciplinski postupak, koji je trajao do 22. IV 1936. kada je penzioniran. Za vrijeme drugoga svjetskog rata ponovo se aktivirao, te je u ministarstvu zadužen za organizaciju prehrane.

gradu podigne zajam od 22.000.000 dinara za izgradnju glavne carinarnice nasuprot novoj gradskoj klaonici, a dobivenim zajmom od dva milijuna dinara, koji je ministarstvo socijalne politike odobrilo 27. III 1932, da se što prije počnu graditi mali stanovi za istarske izbjeglice. Usljed jakog podbačaja posrednih poreza i prireza zbog djelovanja krize trebalo je naći i novac za pokriće gradskog budžeta. Odobrenje Banske uprave za parcelaciju bloka Zvonimirove ulice i Klaoničke ceste (danas Kraševa ulica) riješilo je taj problem. Donesena je odluka da se parcele daju u prodaju po cijeni 1800—2500 dinara za četvorni hvat, i da se na tom prostoru uvjetuje gradnja trokatnica i četvorokatnica koje moraju biti stavljene pod krov do kraja 1932. godine.

Sjednica gradskog zastupstva od 23. lipnja 1932. pokazala je da kriza uzima sve većeg maha. Radi izgradnje stanice za prvu pomoć snižena su ponovo sredstva za asanaciju periferije od 800.000 na 600.000 dinara. Trebalo je nastaviti i s gradnjom glavnoga južnog sabirnog kanala prema Ivanjoj Rijeci, ali je — zbog nedostatka 6.864.798 dinara za otkup zemljišta — izvedba kanala od mosta nad potokom Kuniščakom do Selske ceste prebačena u narednu godinu. Zapeli su i radovi na uređivanju 7200 m² Strojarske ceste od podvožnjaka na Branimirovoj cesti do Trnjanske ceste koje je izvodio tvorničar Antun Res na račun otkupnine kuluka.

Jedva su prikupljena sredstva za izgradnju radničkog konačišta. Za tu je svrhu grad imao dati 200.000 dinara a Javna burza rada i Radnička komora svaka po 150.000 dinara.

Značajna je svakako ponovna intervencija dra Svetozara Ritiga na polju socijalne gradske politike. U svom govoru u gradskom zastupstvu Ritig naglašava: »Nezaposlenost stvara ogorčeno raspoloženje u čitavom društvu. Duše nezaposlenih bune se, jer da njihovi sugrađani nemaju dovoljno brige za njihovu bijedu i nevolju, i da nemaju smisla i osjećaja za njihove teškoće. A opet često se čuje, da su neuposleni sami krivi svojoj nevolji, jer da neće da rade, i da su marljivi i dobri radnici, da bi već našli posla.«³³ Ritig predlaže s jednom grupom da se od gradske ekonomije na Kajzerici (osnovane 1926) odvoji sto rali za kolonizaciju nezaposlenih zagrebačkih radnika. Naseljenici bi se obvezali da će za dobiveno zemljište dati gradskoj općini protuvrijednost u radu na regulaciji Save. Na prijedlog Ritiga odbor sastavljen od Banjanina, Freudenreicha, dra Juriše, Maceljskog, Peršića, dra Thallera, Veselića i Machnika imao je izraditi detaljniji program rada na osnovi kojega se već u jesen 1932. trebalo pristupiti parcelaciji zemljišta za kolonizaciju. Na toj sjednici prvi put se spominje i socijalni prirez kao financijski izvor za regulaciju Save. U podugačkom govoru Ritig je ukazao na to da treba obale Save urediti i s ove i s one strane, čime bi se pješčara oko Save preobrazila u zelenu livadu i oranicu. Misli da bi se sa 4.670.000 dinara glavni obrambeni nasip mogao produžiti do Koledovčine, a nasip od savskog mosta do Trnja proširiti od pet na osam metara. Ritig izjavljuje: »Gospodo, nemojmo se varati, novi zadaci ne dadu se rješavati starim birokratskim i upravnim metodama. Državna naša samoupravna i naša gradska administracija moraju tražiti

³³ Zapisnik gradskog zastupstva 23. VI 1932, čl. 220.

nove načine za provođenje svojih zadataka, pa kad nema novaca mora se tražiti kako da se dođe do radne snage i bez novaca. Gospodo, ova kolonizacija uz protuvrijednost radne snage je takova nova metoda.« Većina je smatrala da je Ritigov prijedlog o socijalnom prirazu jedino rješenje. U diskusiji su izražena različita mišljenja o tome prirazu za koji je Ritig predložio da ga plaćaju samo oni koji imaju godišnji prihod veći od 72.000 dinara.

Pred dolazak dra Ive Krbeka na načelničku stolicu situacija u gradu je već bila alarmantna. Za prva četiri mjeseca 1932. u gradsku blagajnu trebalo je ući 43,963.331 dinara a ušlo je svega 36,502.369 dinara. Do kraja srpnja planirani prihodi podbacili su već za 7,785.976 dinara.³⁴ U gradskoj općini naložena je najveća štednja kako se »ne bi došlo u situaciju da se ne mogu isplatiti ni najnužnije potrebe«, te da ono »što nije započeto, uopće i nezapočinjati.« Svote na pojedinim stavkama u budžetu smanjuju se stoga na svakoj gradskoj sjednici, pa je brisana i svota za gradnju Znanstvene škole, a obustavljena je gradnja toliko potrebne osnovne škole na Sigečici za koju je bilo predviđeno dva milijuna dinara.

BRIGA IVE KRBEKA ZA POTREBE GRADSKO PERIFERIJE I OŽIVLJAVANJE JAVNIH RADOVA (3. VIII 1932—22. IX 1934)

1.

Dr Ivo Krbek postavljen je za gradonačelnika Zagreba ukazom kralja Aleksandra još 27. V 1932, ali je preuzeo agende tek 3. VIII 1932. na izvanrednoj skupštini gradskog zastupstva. U doba preuzimanja te dužnosti Krbek je već imao veliko iskustvo na polju upravnog prava, a kao pravi Zagrepčanin — kojemu je već i otac Pravomil bio gradski zastupnik — pratio je niz godina razvoj komunalne i ekonomsko-socijalne politike Zagreba.³⁵ Politički se Krbek u vrijeme imenovanja za načelnika nije

³⁴ HAZ, GPZ, Okružnica 113.890—II od 9. i 29. VIII 1932.

³⁵ Dr Ivo Krbek (Zagreb, 23. VIII 1890 — Zagreb, 1966). Polazio je škole u rodnom gradu (klasičnu gornjogradsku gimnaziju i pravni fakultet), ali je dio studija proveo na bečkom, berlinskom i pariškom pravnom fakultetu. Pripadao je najboljim studentima svoje generacije, ali je zbog ratnih prilika posljednji ispit položio tek 1919, kada je i promoviran za doktora prava Zagrebačkog sveučilišta. Još za studija Krbek se isticao aktivnim radom u redovima napredne omladine, te je i jedan od osnivača tzv. Jugoslavenske nacionalne omladine. Za vrijeme boravka u Beču 1910/11. djelovao je u studentskoj socijalističkoj organizaciji, a za vrijeme boravka u Berlinu slušao je nacionalnu ekonomiju kod Oppenheimera. Službu je započeo u zagrebačkoj kotarskoj oblasti 1918. Od 1920. do 1928. radi u Odjelu za narodno gospodarstvo Zemaljske vlade i Županijskom i Zemaljskom komasacionom povjerenstvu. Od 6. VIII 1928. predavao je upravno pravo na zagrebačkom Pravnom fakultetu, gdje već 8. XI 1930. postaje — na osnovi nekoliko većih naučnih djela — redovni profesor.

Za vrijeme načelnikovanja u Zagrebu Krbek nije prekidao svoj nastavnički rad. A iako Krbek — izuzev članka »Komunalizacija privrednih poduzeća«, *Općinski upravitelj*, 1933, br. 1 — nije pisao o Zagrebu, mnogo je radio na stvaranju boljih gradskih akata, osobito u domeni radnih odnosa i na socijalnom području. Tako je nastao Statut za poduzeća općine grada Zagreba (usvojen od gradskog zastu-

isticao, ali je po opažanjima Peršića bio sklon samostalnim demokratima, da bi se kasnije pod utjecajem Ritiga počeo približavati autonomistima, što ga je i dovelo na podbansku stolicu za vrijeme Banovine Hrvatske.³⁶ Kao dobar organizator i administrativac, s velikim teoretskim znanjem i praktičnim iskustvom, a uz to poznat po temeljitosti, Krbek je svakako 1932. bio vrlo pogodna ličnost za funkciju gradskog načelnika u Zagrebu. Istodobno s postavljanjem Krbeka razriješena su funkcije 23 gradska zastupnika, te su novo postavljeni zastupnici bili Vladimir Andrašić, bankovni ravnatelj, Stjepan Babić, krojač, Marko Bauer, generalni tajnik Saveza industrijalaca, Milan Bašić, urednik lista »Pekar« i ravnatelj zadruge »Napredni pekar« u Kustošiji, Ljudevit Belošević, stolarski obrtnik, Mirko Benić, industrijalac, Ivo Certin, inženjer, Valent Čović, trgovac, Stjepan Debeljak, profesor, ing. Dragutin Domainko, činovnik Središnjeg ureda za osiguranje radnika, Vilim Haramina, predsjednik Općeg radničkog saveza, Ljubomir Hadžić, direktor Trgovačke akademije u Zagrebu, Radoslav Modec, tvorničar, Oto Munder, graditelj, Stevo Opačić, trgovac, Jakob Pavlina, stolarski obrtnik, dr. Dragutin Pavlinić, načelnik banovinske uprave u penziji, Ante Sabljak, željeznički činovnik, Ivo Supanc, mlinar i posjednik, Šandor Tabačnik, predsjednik Saveza maloprodavača, ing. Dragutin Vajda, činovnik, Željko Vižintin, obrtnik, Ilija Vurdelja, trgovac i Oskar Weiss, veletrgovac.

Međutim to gradsko zastupstvo nikada nije radilo u punom sastavu. Već prije svečane sjednice 3. VIII 1932. na kojoj su novi gradski zastupnici položili zakletvu, podnijeli su pomoćniku bana Stevanu Hadžiću svoje ostavke stari gradski zastupnici: Barlé, Ritig, Peršić, Locher i Stanko Mladić-Kučko, opravdavši se zauzetošću, ili bolešću, a zapravo ne videći mogućnost djelovanja u kriznoj situaciji i uz okrnjeni budžet. Smrću Radoslava Modeca 30. IX 1932, jednog od prvih učenika 1882. godine osnovane Obrtne škole, i ostavkom Milana Milića, broj zastupnika ponovo se smanjio, i sjednici 6. X 1932. prisustvuju samo 34 gradska zastupnika, te s tim — ili tek nešto većim brojem — djeluje zastupstvo u doba gradonačelnika Krbeka.

Na svečanoj sjednici 3. VIII 1932. Krbek je kao svoj program, najavio strogu zakonitost uprave i savjesno zastupanje samoupravnih i državnih interesa mimo svake stranačke politike. Istakao je potrebu reorganizacije

pstva 19. VI 1933, čl. 122), statuti za dječje sklonište (7. IV 1933), Statut za šegrtski dom (7. IV 1933), kao i Naredbenik o gradskom socijalnom podavanju na dohodak i Naredbenik o socijalnom podavanju za zaštitu domaćih radnih sila, te nekoliko drugih — za našu problematiku manje važnih statuta i pravilnika.

Od 10. IX 1939. do 15. II 1941. imao je funkciju podbana Banovine Hrvatske. Kao Jugoslaven po političkom uvjerenju, Krbek je već 12. V 1941. bio odstranjen s fakulteta, te u ljeto 1944. odlazi na oslobođeni teritorij gdje se uključuje u Zakonodavni odjel ZAVNOH-a, te tu i nastaje njegov rad »Narodno-oslobodilački odbori«, Knjižnica Narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske, sv. 7, Štamparija Vjesnika. Nakon oslobođenja radi kao član Ustavne komisije na nacrtu prvog ustava, ali je već u listopadu 1945. ponovo u Zagrebu gdje predaje upravno pravo na Pravnom fakultetu (*Dr Velimir Ivančević, Život i rad prof. Ive Krbeka, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 1961, 3—4, 135—138 i Bibliografija naučnih i stručnih radova).

³⁶ HAZ, Zbirka Peršić, kut. 2/62.

gradske uprave u pravcu pojeftinjenja i pojednostanjenja njezinog rada, istakavši već tom prilikom da će svim silama nastojati u pogledu periferije razviti maksimum djelatnosti »jer grad ne čine gradom njegove kuće, ceste i drugi objekti, već ispred svega svijesni i zadovoljni građani«.

U 1932. Krbek je sazvao četiri sjednice gradskog zastupstva (6. X, 7. XI, 17. XI i 29. XII). Na tim sjednicama njihov je program bio pretrpan brojnim odlukama koje su već ranije bile pripremljene u raznim odborima. No opozicije gotovo da i nema, jer zastupnici nisu stranački organizirani, a tek u travnju 1933. formiran je klub Jugoslavenske radikalno-seljačke demokracije, sastavljen od ranijih radikala, demokrata i čak mačekovaca. Taj klub je stajao na osnovama kapitalističkog društveno-ekonomskog poretka, nacionalnog unitarizma i centralizma. Konstituiran je 16. VI 1933. i u njega su uz predsjednika ing. Dragutina Šaja i potpredsjednika Valentina Čovića ušli Jakob Pavlina, Marko Bauer, ing. Ivo Certin, Ljudevit Belošević, Josip Debeljak, ing. Dragutin Domainko, Ljubomir Hadžić, Marko Horvatin, dr Ivan Juriša, Stevo Opačić, ing. Božidar Ribić, Milan Rosenberg, Ivan Supanc, Ante Sabljak, Julije Malić, Željko Vižintin, Ilija Vurdelja, Oskar Weiss i dr Lujo Thaller.³⁷

Jedini predstavnik radničkih interesa imao je biti u gradskom zastupstvu predsjednik reformističkog Općeg radničkog saveza (ORS) Vilim Haramina. Ovaj je sindikat osnovan 1908. godine i od 1925. do 1929. djelovao je u sklopu socijalističkog URSSJ-a. Negirao je pravu klasnu borbu i ograničio se na borbu za poboljšanje radnih uvjeta i plaća putem pregovora. Prestaje djelovati 1939. U skladu s principima rada svoje stranke on demagoški već na prvoj radnoj sjednici 6. X 1932. opisuje težak život zagrebačkih radnika uz satnice od dva dinara i stanarine od 200 do 400 dinara. Zahtijeva da gradsko zastupstvo bude birano a ne postavljeno, jer da u sadašnjem zastupstvu ne sjede predstavnici radnika i »malog svijeta«. Govori o nadnicama gradskih radnika koji na cestama zarade 27—35 dinara dnevno, u vrtlariji 16—40 dinara a na gradskoj ekonomiji samo 20 dinara za 11 i po sati dnevnog rada, odnosno sluge sto dinara mjesečno. Opisuje kako su zbog skupoće stanova u južnom dijelu grada niknule potleušice izgrađene bez građevne dozvole, koje će spriječiti provođenje regulatorne osnove u južnom dijelu grada, kojem se području »bezuvjetno mora posvetiti više pažnje«. Haramina opisuje prilike na periferiji: »Voda teče na ulice, one uske i tijesne. Tu se nabere smeća i kad prigrije sunce to su prave baruštine, zelene žabokrečine, po kojima vrvi na milijarde muha i komaraca.« Zahtijeva gradnju cesta i kanalizacije na periferiji sredstvima koja bi se imala pribaviti direktnim porezom na progresivnoj osnovi, jer »tko više ima, neka plati veći porez«. Kritizira i brigu za nezaposlene, koje pomažu ponajviše njihove sindikalne organizacije, te svoj rad u gradskom zastupstvu uvjetuje prihvaćanjem tih smjernica.

³⁷ HAZ, GPZ, Prs, kut. 323 (st. sign. 6672/1). Zastupnici su svoj rad objavili deklaracijom koja je pročitana u gradskom zastupstvu 19. VI 1933, dakle mjesec dana prije nego što se ta formacija konstituirala u Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS).

Haraminin govor saslušan je i šutke se prešlo na druge točke, tj. na formiranje pravnog, socijalnog, financijskog, građevno-regulatornog, ekonomskog, upravnog, personalnog i zdravstvenog odbora, te je gotovo svaki zastupnik bio izabran u dva do tri odbora. Treba istaći da je Krbek smanjio broj odbora, kojih je prije bilo znatno više, pridržavši sebi pravo rješavanja mnogih poslova koji su se prije rješavali u odborima i u gradskom zastupstvu.

Krbek je svoj rad u gradskoj općini shvatio ozbiljno. Zatražio je odmah nakon nastupa dužnosti da mu gradski odsjeci barem jedanput tjedno referiraju o radu »pošto želi biti potpuno obaviješten o radu i o poslovanju svih otsjeka gradskog načelstva«, što je bila velika razlika u odnosu na Srkulja, koji je sve poslovanje odsjeka prepuštao pročelnicima.³⁸

Započeo je sistematski posjećivati i zagrebačku periferiju, proučavajući njene potrebe i donoseći odluke što je najhitnije potrebno učiniti da bi se kako-tako olakšalo življenje na tim područjima. Očito je da se i izlaženje »Glasa Trešnjevke« 1. X 1932. ne poklapa slučajno s dolaskom Krbeka na načelničku stolicu. Periferija se počela organizirati, te je osim dobrovoljnog kulturno-prosvjetnog društva »Samopomoć-Trešnjevka« niknulo na početku 1933. i nekoliko komunalnih organizacija za različita područja grada.³⁹

Krbek je prvo obišao Barutanski Jarak, željezničku koloniju, Donje Sve-tice, Petruševac i Žitnjak, a zatim Trnje, Kanal, Sigečicu i Martinovku. Svugdje su ga dočekali stanovnici periferije koja »leži zapuštena u blatu i prašini, neosvjjetljena«, te mu iznosili svoje potrebe.⁴⁰ Krbek je Trešnjevku posjetio u listopadu, kada su jesenje kiše uvjetovale da je Trešnjevka doslovno plivala u blatu. Iako je znao da će se kroz Ozaljsku i Tratinsku cestu (danas Ulica Rade Končara) izgraditi tramvajska pruga i da će uređenje te ceste stajati dva i pol milijuna dinara, Krbek hitno određuje da se gornji dio Ozaljske naspe šljunkom, te da se autobusna linija produlji i kroz Selsku cestu.⁴¹ Područje Savske ceste Krbek je posjetio 23. XI 1932. Utvrdio je da je izvedba drugog podvožnjaka na Savskoj cesti koja je jedini ulaz u grad s juga velika potreba, a da izvedba južnog sabirnog kanala omogućava i izgradnju kanalizacije i vodovoda na tom području.⁴²

Prilikom obilaska dr Krbek nije davao velika obećanja, znajući da ih u tadašnjoj financijskoj situaciji grada ne može ispuniti. Nepoznati autor

³⁸ HAZ,GPZ, Prs, kut. 297 — okružnica 3712 Prs od 23. IX 1932.

³⁹ Putem štampe i putem delegacija te organizacije neprestano vrše pritisak na gradsku općinu da im izgradi kanalizacionu i vodovodnu mrežu, električnu rasvjetu i ceste, te djeluju s većim ili manjim uspjehom sve do drugoga svjetskog rata. Na zahtjev komunalne organizacije »Južne periferije« adaptirana je u tržnicu i bivša ledana na Baroševoj cesti (danas Branimirova). Kako se taj sistem organiziranja proširio s Trešnjevke i na druge dijelove grada, tako se i *Glas Trešnjevke* pretvorio 1933. u *Glas periferije*, koja je izdala i svoj posebni »Almanah« (Zagrebačka općina Trnje u radničkom i komunističkom pokretu i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1981, 135—6).

⁴⁰ *Glas Trešnjevke*, 1. X 1932 — Gradski načelnik na periferiji.

⁴¹ *Glas Trešnjevke*, 15. X 1932 — Gradonačelnik g. dr Krbek pregledao potrebe zapadne periferije; *Glas*, 1. IV 1933.

⁴² *Glas Trešnjevke*, 26. XI 1932 — Iz Savske ceste.

napisa u »Glasu Trešnjevke« piše o ponašanju Krbeka: »to je dobar znak, jer oni koji su prije mnogo obećavali su vrlo malo činili«. Zapravo, Krbek je prilikom obilaska periferije odlučio da će pri sastavu gradskih budžeta voditi brigu o potrebama periferije, jer konačno »periferija je cijeli jedan grad s jednakim pravima građanstva kao i ostali središnji djelovi grada«. ⁴³ Pitanje uređenja periferije postaje jedan od najtežih i najzamršenijih problema zagrebačke komunalne politike u to doba.

Haramina se nije uklopio u Krbekova nastojanja. Na sjednici 7. XI 1932. kritizira što se ne uređuje Trnjanska cesta u kojoj stanuje. Kaže, da ako gradska uprava nastavi s tom politikom onda je ona neprijatelj malog čovjeka.

Već u početku Krbek se sukobio s nepridviđenim teškoćama. Ministarstvo financije odbilo je Zagrebu podizanje zajma na račun kaldrmskog fonda, a zbog podbacivanja dotadašnjih gradskih prihoda uslijed krize novca je bilo sve manje. »Ova luda štednja će nas ubiti«, izrekao je na toj istoj sjednici inženjer Dragutin Šaj.

Uistinu se sirotinja bez stalnog zaposlenja morala nastanjivati u južnim dijelovima grada, jer je samo stanovanje na toj periferiji bilo jeftino. U centru kućevlasnici sve češće deložiraju iz svojih kuća stanare koji ne mogu plaćati stanarinu. U vrijeme dolaska Krbeka na načelničku stolicu jedna je žena u Kamenitim vratima spavala više od mjesec dana, pa je zbog tog slučaja Krbeku dano ovlaštenje da može davati manje svote deložiranima za iznajmljivanje novih stanova. ⁴⁴

Izrada generalnog plana ponovo je aktualizirala i pitanje kuća bez građevne dozvole. Na sjednici Građevno-regulatornog odbora 14. X 1932. zaključeno je: »1. Da će se organizirati leteće komisije koje će na području južno od željezničke pruge paziti da se više ne gradi bez građevne dozvole; 2. Kuće koje su bile izgrađene poslije 3. VIII 1929. bez građevne dozvole nisu mogle iste dobiti i bilo je predviđeno da budu rušene kada to bude zahtijevao gradski interes; 3. Gradnja malih kuća prema Propisniku o izuzetnim građevinskim olakšicama dozvoljavala se u zapadnom dijelu grada sjeverno od Horvaćanske ceste, istočno od potoka Černo-merca, na Mekćicama, južno od pruge državnih željeznica, na produženoj Magazinskoj cesti, području Selske ceste do pruge samoborske željeznice isključivši vodovodni rajon, južno od pruge samoborske željeznice do Nove ceste, zapadno od Nove ceste do Novog puta, južno od paralele željezničke pruge sa Savskom cestom i dalje zapadno od te pruge do Horvaćanske ceste«. Na istočnom dijelu grada dozvolila se gradnja istočno

⁴³ *Glas Trešnjevke*, 26. XI 1932 — Potreba naselja oko Zagorske ulice. Očito je da je Krbek bio potaknut na akciju i izložbom sedmorice inženjera — pripadnika grupe »Zemlja«, koji su priredili izložbu o stambenim prilikama u Zagrebu, uspo- redivši način stanovanja u Tuškancu s onim na Peščenici i Trešnjevki (*Glas Tre- šnjevke*, 24. XII 1932 — S. K., Kuća i život). Poznati statističar Arthur Benko- Grado također je 15. XI 1932. poslao Krbeku svoju reviju *Index*, u kojoj je donio rezultate ankete o radničkom stanovanju u Zagrebu (HAZ, GPZ, Prs — dopis Građe, bez sign.).

⁴⁴ Zapisnik gradskog zastupstva 7. XI 1932, čl. 249 i 250. Stanovi u gradskim kućama nisu bili jeftini. Stanovi od sobe sa štednjakom u Veprinačkoj i Mošćeničkoj ulici stajali su 170 dinara i tek na sjednici gradskog zastupstva sniženi su za 20 dinara.

od napuštenog starog potoka Medveščaka. Tu se gradnja dozvoljavala samo ako su već postojali redovi kuća, odnosno grupe kuća i prije gradnje trebalo je nabaviti građevnu dozvolu. 4. Posve je bila zabranjena gradnja na području omeđenom Savskom cestom, Koturaškom i Strojarskom cestom, bivšim koritom Medveščaka i Savom«, dakle na području zapadnog dijela današnje Općine Trnje.⁴⁵ U odboru je konstatirano da je, usprkos kampanji koja se vodila u gradu do 1929. do kada je sagrađeno oko 4000 kuća bez građevne dozvole, divlja gradnja nastavljena. God. 1931. sagrađeno je opet oko stotinu takvih kuća od kojih je 22 kuće porušilo građevno redarstvo, a do kolovoza 1932. sagrađeno je još oko 150 kuća. O tom se problemu raspravljalo i u gradskom zastupstvu 7. XI 1932, te je formiran poseban odbor koji je imao proučiti stanje u nedozvoljenoj gradnji i podnijeti gradskom zastupstvu prijedlog za rješnje.

Na sjednici 17. XI 1932. ing. Dragutin Šaj izložio je skicu generalne osnove grada koju je izradio Gradski građevni odjel. Imenovan je Građevno-regulatorni odbor u koji su ušli: ing. Đuro Ehrlich, prof. arhitekture Hugo Ehrlich, ing. Mirko Ferić, arh. Franjo Gabrić, prof. arh. Drago Ibler, ing. Josip Ivančić, arh. Stjepan Planić, prof. dr. Emil Prašek, ing. Mato Scheller, ing. Velimir Senjanović, prof. arh. Edo Schön, ing. Vladimir Žakić kao članovi ankete stručnjaka, i gradski zastupnici ing. Dragutin Šaj, prof. dr. Lujo Thaller i ing. Dragutin Vajda. Šaj je izložio i osnovu skice naglasivši da centar grada ima biti središte prometa i trgovine, jugoistočni dio grada središte teške, a predio oko Sajmišne (od 1934. Heinzelove ulice) središte lagane industrije. Međutim, regulatornu osnovu moralo je potvrditi i ministarstvo građevina i ministarstvo saobraćaja, te ministarstvo vojske, pa se nije očekivalo njeno brzo donošenje. S galerije su se čuli povici da se to pitanje treba brže rješavati uz pomoć ministra građevina Srkulja, jer da se čeka već pedeset godina, i da bi trebalo potražiti krivce što se s tim predmetom tako dugo oteže. Govorio je i dr. Thaller koji je rekao da Zagreb neće biti velegrad ako ne pođe na drugu obalu Save, te da je upravo regulacija Save najpreče i najnužnije pitanje, koje će omogućiti daljnju izgradnju grada.

Pod pritiskom javnosti — a i nastojanjem Krbeka — izrađeno je već 1933. trinaest detaljnijih osnova — uglavnom za predjele Trešnjevke, a 1934. još petnaestak osnova za različite predjele grada. Zbog akutnosti problema prišlo se izradi osnova od periferije prema centru, jer su se problemi periferije svakim danom sve više gomilali.⁴⁶

Od rujna 1932. Socijalni odsjek gradskog poglavarstva počeo se pripremati i za prehranu nezaposlenih radnika, kojih je broj danomice rastao. U budžetu za 1932. za tu je svrhu bio predviđen milijun dinara, ali je dio tih sredstava utrošen za druge potrebe, te je bilo očito da »taj iznos

⁴⁵ Zapisnik gradskog zastupstva 7. XI 1932, čl. 282; *Glas Trešnjevke*, 22. X 1932 — O kućama bez građevne dozvole.

⁴⁶ Komunalna organizacija malih vlasnika kuća i posjednika na istočnoj periferiji Zagreba imala je specifičnih problema. Tamo su vlasnici kućica iznajmili od seljaka zemlju uz obećanje da će im zemlju kasnije prodati po 150 dinara četvorni hvat. Kada su kuće bile sagrađene, seljaci su zatražili 500 dinara, te su se razvili dugotrajni sporovi (*Glas*, 29. IV 1933).

neće dostajati, jer je sada nezaposlenog radništva svuda, a sigurno dva-put više nego ih je bilo prošle godine«. Zbog toga je na sjednici 7. XI 1932. dotacija za prehranu radnika povišena na 1,400.000 dinara, a svota za prehranu djece u dječjim skloništima umanjena za 400.000 dinara, jer je sklonište u Selskoj cesti za 190 djece bilo otvoreno tek 8. XI 1932, pa je tu djecu trebalo te godine hraniti samo dva mjeseca.⁴⁷

2.

God. 1933. Krbek je sazvao samo šest sjednica gradskog zastupstva, i gotovo na svakoj sjednici Krbek predlaže nekoliko predmeta u korist radništva ili periferije. Već na prvoj sjednici 6. II 1933. cijena vode u gradu povišena je s dva na tri dinara po 1 kubnom metru kako bi se uredili bunari na periferiji, jer »onaj radnik, mali čovjek, nema ništa drugo doli ono što pojede i popije i to kruh i vodu. Dužnost je naša da se brinemo za to da se vodovodne pruge prošire na našu periferiju«, rekao je Jakob Pavlina, podnačelnik. Haramina je glasao protiv toga prijedloga izjavljujući da se vodovod na periferiju ima provesti porezima imućnijih ljudi, na što mu je ing. Dragutin Domainko odgovorio da je jasno da će imućniji platiti više većim potroškom vode, i da ne razumije kako netko može biti protiv toga da periferija dobije vodu.

Na sjednici 7. IV 1933. Krbek je predložio na prihvata Naredbenik o socijalnom podavanju za zaštitu domaćih radnih sila i Naredbenik o gradskom socijalnom podavanju na dohodak, kao izvorima sredstava za radove koje će izvoditi nezaposleni, te da ta sredstva treba razmatrati zajedno s budžetom o kojemu se također raspravljalo na toj sjednici. Socijalno podavanje na dohodak imali su plaćati svi koji su imali mjesečni prihod veći od 4000 dinara, pa čak i sva dionička društva, zadruga, osiguravajuća društva i ostali subjekti koji su do tada vješto zaobilazili plaćanje gradskih prireza lažnim bilancama ili lociranjem centrale poduzeća u mjestu manjih prireza.⁴⁸

Sjednica 7. IV 1933. bila je budžetska. Krbek je u uvodnom slovu naglasio da je za sastav budžeta ministarstvo propisalo čak i shemu, ali da se i uz najveću štednju gradski budžet morao povećati za desetak milijuna dinara. On ističe da je to samo prividno, jer se u budžet morao uvrstiti kuluk u iznosu od 3,216.500 dinara i predjmovi za kanalizaciju i vodovod (2,000.000), koji su do tada iskazivani kao blagajničke rezerve. U vrijeme donošenja budžeta gradska imovina bila je procijenjena na 733,947.730 dinara; od toga su stare stambene zgrade imale vrijednost

⁴⁷ Zapisnik gradskog zastupstva, 7. XI 1932, čl. 279; *Glas Trešnjevke*, 12. XI 1932. Za sklonište u Selskoj prijavilo se čak 400 djece, ali se moglo primiti samo polovica njih; HAZ, GPZ, Računovodstvo kut. 11 — br. 126326—II—8. IX 1932. Nova skloništa otvorena su poslije Selske tek na početku 1934. godine, i to na Jordanovcu i u Supilovoj ulici za djecu oko Kanala.

⁴⁸ Zagrebački zastupnici nisu negodovali protiv tih poreza tako burno kao što su na sjednici 6. II 1932. negodovali zbog Zakona o naknadnim i vanrednim kreditima uz proračun državnih rashoda i prihoda za god. 1932/33. od 23. XII 1932, kojim je na ukupnu svotu neposrednih poreza utvrđen vanredni doprinos od 1 do 8% i na koji su se žalili Narodnoj skupštini i Senatu zahtijevajući anuliranje toga zakona.

od 17,350.000 dinara a nove 72,623.730 dinara, dok je vrijednost Gradske plinare 80,000.000 dinara, vodovoda 65,000.000 dinara i uspinjače 300.000 dinara. Međutim grad su jako opterećivali zajmovi, i činilo se da se iz teškoće može izaći samo dizanjem novoga dugogodišnjeg amortizacionog zajma kojim bi se pokrili svi kratkoročni zajmovi. Zaduženja grada naglo su povećana u vrijeme Srkulja. Sedam kratkoročnih zajmova potkraj 1928. iznosilo je 90,315.419 dinara i za njih su kamate te godine bile 7,869.914 dinara, a dugoročnih je bilo u vrijednosti od 4,893.425 s godišnjim anuitetima od 326.110 dinara. U jesen 1931. kratkoročnih zajmova je bilo 10 u vrijednosti od 190,873.620 ili petinu gradske imovine, pri čemu nisu redovito plaćane ni kamate, a dugoročni su porasli na 21,852.772 dinara s godišnjim kamatama od 1,387.679 dinara. Gradska općina pokušala je izdati vlastite kamatne zadužnice nadajući se da će građani preuzeti dio njezina duga. No taj zajam nije uspio, a 11,75% kamata kratkoročnih zajmova nepodnošljivo su tištali budžet grada. Jedina je sreća bila što je Sindikat zagrebačkih novčanih zavoda isplatio na račun zajma od 70,000.000 dinara efektivno samo 20,349.375 dinara, te se dio započetih investicija u 1931. morao namiriti iz budžetskih viškova i kuluka, a dio je ostao i nepokriven odnosno radovi nezapočeti. Krbek je odmah nakon što je upoznao financijsko stanje općine započeo pregovarati s ministarstvom financija i s Narodnom bankom u Beogradu o sklapanju amortizacionog zajma, ali »opća financijska depresija otežava i gotovo onemogućuje praktična rješenja«. U 1933. trebalo je osigurati 25,733.128 dinara za isplatu zajma iz ranijih godina a to je bilo pet sedmina redovnog budžeta, koji je zapravo bio za 2,214.160 dinara manji nego 1932. godine.⁴⁹

Krbek kaže: »Budget za 1933. godinu osniva se na najvećoj štednji. No s obzirom na broj stanovnika i prostor, investicije i radovi u Zagrebu su u silnom zaostatku. Oni su i ove godine uneseni u budget i stoga što imaju veliko ekonomsko značenje, jer oživljuju čitav privredni život, i još veće socijalno značenje, jer davaju zaradu nezaposlenim, i smanjuju tako jednu od najvećih socijalnih nesreća današnjice: nezaposlenost.«

Iz budžeta su brisani i mnogi i te kako potrebni rashodi: škola na Sigečici, zdravstvena stanica na istočnoj periferiji grada, veća sredstva za gradnju zanatske škole, a čini se da je Krbek te radove eliminirao teška srca, naglasivši u svojem doista sjajnom ekspozeu, da je općina »vanredno jaka privredna jedinica« koja može znatno pridonijeti normalizaciji života u gradu. Radi toga Krbek inzistira da se izvode veliki radovi i to uglavnom u južnim dijelovima grada. Inzistira na izgradnji Varaždinske ceste (danas Ulica Proleterskih brigada) kao jedinoj spojnici istočnog i zapadnog dijela grada južno od željezničke pruge i najkraćem putu na sajmište. Da bi se pokrili izdaci budžeta, zadržane su sve dotadašnje vrste gradskih prireza. No predviđajući i te godine podbačaj prikupljanja tih poreza, Krbek nastoji do sredstava za javne radove i investicije doći socijalnim

⁴⁹ 30. IV 1932. trebalo je početi otplaćivati investicioni zajam iz 1930. godine od 41,000.000 dinara, a i zajam od 20,000.000 dinara. Gradska je općina na početku 1933. dugovala Gradskoj štedionici 117,000.000 dinara, pa je Krbek počeo rasprodavati i sve nekretnine koje nisu imale socijalnu svrhu i koje su bile pogodne za prodaju, ali je to zbog krizne situacije također išlo vrlo teško.

porezima. Porez na domaću radnu snagu imao je donijeti 1,600.000 dinara, a porez na dohodak četiri milijuna dinara. Krbek opravdava te poreze ovim riječima: »Komunalni život ima periode prosperiteta i one depresije. Ako je teško i odgovorno voditi upravu grada u periodu prosperiteta, naročito ju je teško voditi u periodu depresije, pogotovo danas u doba najteže depresije. Najkomotnije je u takovo vrijeme zavući se u zapećak i svemu prigovarati, a teško onomu koji hoće, kraj slabih sila, da ipak izvuče kola iz blata. Takav rad ne može računati na oduševljeni aplaus. On znači tešku i odgovornu dužnost, spojenu sa svješću, da je učinjeno sve što se, kraj postojećih prilika, dalo učiniti.«

U raspravi o budžetu Haramina je kritizirao što su se pod socijalnu skrb stavili i prinosi za socijalno osiguranje gradskih radnika (1,100.000 dinara), te da je milijun dinara za ublažavanje nezaposlenosti premala svota za tu svrhu i da bi je trebalo barem utrostručiti, jer da je »gradska općina moralno obavezna da se skrbi za svoje siromašne građane, za njihovu djecu i za ubogare«. Na tu Haramininu predstavku odgovorio je zastupnik Weiss. Rekao je da od stanovnika Zagreba ne treba stvarati prosjake, nego da treba svim silama poraditi na tomu da se stanovništvu pruži rada i zarade. Domainko je kritizirao rad prošlih gradskih uprava koje su središte grada uređivale zajmovima, te je »jedan maleni dio grada uređen, a jedan veliki dio u neuređenom, skoro u očajnom stanju«. I on smatra da je »načelo rada« bolje od načela pomaganja nezaposlenih i da je socijalni porez »najjači dokaz naše iskrene socijalne politike i prvi otvoreni korak za zaštitu malog osiromašenog čovjeka«. Prvi put nakon Ivana Krndelja govori se u gradskom zastupstvu i protiv trošarine, koja je po Domainku »nepravedan ekonomski pritisak na široke narodne slojeve, koji trebaju najviše zaštite«. On kaže: »Novac treba potražiti ondje gdje on postoji a ne tamo gdje ga nema«, te se umjesto trošarine kao fiskalno nedovoljne, administrativno glomazne i skupe, a i privredno stagnacione, zalaže za progresivni porez. No odjednom se očito nije dalo sve provesti. Očekivalo se da će Zakon o gradskim općinama riješiti mnoge od tih problema, a njegovo objavljivanje očekivalo se svaki čas.

Na raspravi o budžetu govoreno je i o potrebi unificiranja položaja gradskih radnika. Odvojeni statuti za činovnike i namještenike i radnike gradskih poduzeća odvajali su tu beneficiranu grupu od mase nestalnih gradskih radnika i namještenika, koji nisu imali nikakva dugotrajnija prava, a bili su zakidani i na primanjima.⁵⁰ U toku 1932. radnici su 36 puta posjetili podnačelnika i načelnika zahtijevajući da ih se nakon tri godine rada prevede u stalne radnike.⁵¹ Krbek je na sjednici 7. IV 1933.

⁵⁰ Na te je razlike ukazao Haramina u zastupničkom govoru 6. X 1932. No o njima se mnogo i pisalo (*Glas Trešnjevke*, 1. IX 1932. i 12. XI 1932).

⁵¹ Statut za radnike Gradske plinare, munjare i vodovoda od 7. VII 1922., Propisnik o uređenju beriva radnika Gradske plinare, munjare i vodovoda od 21. XII 1922, Statut za činovnike i ostale namještenike općine grada Zagreba od 22. II 1924. dijelili su zaposlene na gradu u netrpeljive grupe. U Statutu za radnike Gradske plinare, munjare i vodovoda od 7. VII 1922. čl. 5 i 7. stajalo je da gradska uprava »može da predloži« prevođenje nestalnog radnika u stalnog. Da je stajalo »mora« radništvo bi imalo mogućnost normalnog napredovanja. Tako je uprava niz godina ostavljala i radnike gradskih poduzeća u neizvjesnosti i plaćala ih iz stavke

najavio da se izrađuje novi Statut gradskih privrednih poduzeća u kojemu će biti uređeno i radničko pitanje. Domainko je podržao Krbeka i naglasio da ga treba oprezno i u etapama rješavati »ali da ga treba rješavati«, jer »interes pojedinaca bilo klasa, bilo partije, bilo staleža ima se podvrgnuti interesu cjeline«. Domainko je izrazio i misao da bi trebalo dati više olakšica radi intenziviranja industrije i obrta i pri tome voditi računa o uposlenju potpunih gradskih proletera.

U diskusiji o budžetu većina gradskih zastupnika oštro je osudila miješanje ministra financija u gradski proračun za 1932. i brisanje određenih izdataka, koji su onda gradsku općinu u toku godine prisilili da nađe potrebna sredstva pod svaku cijenu. Ing. Ribić je rekao da ako se to učini i s ovim gradskim proračunom, onda »gradsko zastupstvo ne može biti odgovorno za izvršenje budžeta niti za dalji razvoj grada«. Međutim, usprkos toj ogradi i izjavi gradskih zastupnika Zagreba da se od predloženog budžeta ne može ništa oduzeti, ministar financija Milorad R. Đorđević je smanjio budžet za 1,311.000 dinara. Nije odobrio ni socijalne prireze, a da bi se gradu ipak omogućili »specijalni rashodi socijalnog staranja« izuzetno je povećan u 1933. prirez na neposredne državne poreze za 5⁰%, tj. od 35⁰% na 40⁰%, uz ponešto povećanu mjestovinu i najamni prirez. Dodatak na skupoću za činovnike i namještenike utvrđen je na 80⁰%.⁵²

Mnoge od mjera koje je poduzimao Krbek nisu se sviđale imućnijim vlasnicima Zagreba. Krbek je problem nezaposlenosti pokušavao riješiti davanjem »minimuma rada«, uz milostinju samo onima koji nisu mogli raditi. No i on ne može biti do kraja dosljedan. Pod pritiskom gradskog činovništva na račun fonda za javne radove povećana je na sjednici gradskog zastupstva 3. VII 1933. za 100.000 dinara svota koja se dijelila kao milostinja i potpora bivšim gradskim namještenicima. A Dane Šarić upotrebljava globe ubrane na novootvorenoj tržnici u Branimirovoj ulici za nagrade gradskim činovnicima svojeg odsjeka, za koje radništvo — a vjerojatno ni Krbek — nije ni znalo.⁵³

Što je ostalo od Srkuljevih dijeljenja »gladnih obroka« za vrijeme Krbeka? Već na početku 1933. Krbek od četiri nezaposleničke kuhinje ostavlja u gradskoj režiji samo onu na Klaoničkoj cesti. Za vrijeme Srkulja Gradska je općina dijelila hranu i u dvije velike menze »Prehrani« Šandora

materijalnih rashoda a bez prava na mirovinu. Na sjednici gradskog zastupstva 19. VI 1933. čl. 122 izglasan je Krbekov Statut za preduzeća općine grada Zagreba čime je prestao važiti stari statut iz 1907. Međutim je u čl. 79 navedeno: »Dostadnji statuti o službenim odnosima službenika i radnika gradskih poduzeća ostaju na snazi dok ne budu izmjenjeni, ukoliko nisu protivni odredbama ovog statuta«, Time je omogućena stara praksa neprevođenja radnika u stalnost sve do izrade statuta za radnike, a uspjelo je »pridonijeti boljim rezultatima rada ne izazivajući neželjene trzavice«. Krbek je prestao djelovati kao gradski načelnik 22. IX 1934 (HAZ, GPZ, Prs, kut. 17/2 i kut. 321 — br. 159 Prs 1933).

⁵² HAZ, GPZ, Računovodstvo, kut. 11 — Rješenje min. fin. 4505/22. IV 1933.

⁵³ Od 1930. do jeseni 1932, kada je proveden kontrolni pregled gradske uprave, broj činovnika i namještenika porastao je za 113, što je opteretilo gradske financije za 1,510.797 dinara. Masa od 859 činovnika i službenika gradske uprave dobivala je i uz redukciju plaća od 20⁰% velika sredstva, osobito kada se uspo-rede s gotovo tri tisuće gradskih radnika koji su živjeli na minimumu egzistencije.

Alexandera u Kukovićevoj kući, te kuhinji na Selskoj cesti i u skloništu u Paromlinskoj cesti 27. Sada je kapacitet tih kuhinja znatno smanjen, a hrana se dijelila u suradnji s karitativnim društvima i sa specijalnim bonovima Gradskog socijalnog odsjeka.

U jesen 1933. Sava je ponovo probila slabe nasipe i sedam tjedana ugrožavala grad, pa je Krbek izjavio da, usprkos pomoći vojske i dobrovoljnih vatrogasnih četa, »o apsolutnoj sigurnosti grada ne može biti ni govora« dok se ne izgrade čvršći i dulji nasipi. Kako bi došao do financijskih sredstava, Krbek se odlučuje na radikalni korak: saziva za 22. XI 1933. anketu o suzbijanju nezaposlenosti, želeći javnim mišljenjem izvršiti pritisak na banovinu da dade potrebna sredstva za javne radove.⁵⁴ Na toj anketi predstavnici radnika govorili su o teškom položaju radničke klase, a predstavnici banske uprave neke su od tih govora shvatili kao napadaj na nacionalni poredak u državi, te je ban Ivo Perović predbacio Krbeku što je sazvaio anketu bez pristanka banske vlasti. Krbek je odgovorio banu da je anketu sazvaio radi organiziranja pomoći onima »koji su pomoći potrebni i vrijedni, pa makar oni i nemaju prava na takovu pomoć od općine na osnovu zakona, jer nisu gradski zavičajnici«. Budući da redovita sredstva u gradskom proračunu socijalne skrbi nedostaju, sazvaio je anketu kako bi se formiralo javno mnijenje i povelu akcija koja će biti izraz »općenite volje«. Krbek kaže: »Anketa je dakle psihološko preparatorni čin za izvjesnu akciju«, tj. za ponovno raspisivanje socijalnog prireza kojemu su se građanski slojevi tako dugo odupirali. Na sjednici gradskog zastupstva 14. XII 1933. Krbek je predložio da se od prosinca 1933. do kraja ožujka 1934. pristupi izvedbi javnih radova, a sredstva da se pribave jednokratnim vanrednim socijalnim doprinosom na općinski namet. Taj prirez imao se ubirati progresivno, po stopi od 5% do 25% za porezovnike s porezom od 200 dinara u 1933. godini pa do onih s više od 10.000 dinara poreza koji su morali platiti 25%. Krbek je predvidio da se 10% prikupljenih sredstava ostavlja za one »koji bilo s kojih razloga ne mogu biti uposljeni na javnim radovima«. Prijedlog je primljen u gradskom zastupstvu s dva glasa protiv, ali je modificiran tako da se prirez naplaćivao tek od 400 dinara poreza.

Pribiranje tih sredstava teklo je sporo, pa je Krbek već na toj sjednici morao za pola milijuna umanjiti sredstva predviđena za gradnju južnog sabirnog kanala na potezu Iločka—Ozaljska ulica, jer je hitno trebalo popraviti od dugotrajnih kiša jako oštećene ceste na periferiji.

Dr Krbek uopće je pretpostavljao velike javnokorisne građevinske radove izgradnji manjih objekata. Izgradilo se od kuća uglavnom samo ono što je već bilo ranije započeto, a to je osnovna škola u Jakićevoj ulici troškom od 2,500.000 dinara u 1932. godini i radničko konačište na Zavrtnici troškom od 650.000 dinara, nekoliko kuća u naselju Istrana iz zajma ministarstva socijalne politike, te po jedna kuća s 18 stanova iz istog zajma 1932. i 1934. u sklopu gradskih kuća.

⁵⁴ HAZ, GPZ, Prs — interpelacije, 4270/1933. — dopis bana Pov. II DZ 3490/27. XI 1933. Dr Krbek službeno je morao napustiti sjednicu, pa je anketu vodio ing. Dragutin Šaj, koji je poginuo kao borac u narodnooslobodilačkom ratu. Radio i kao nastavnik na Srednjoj tehničkoj školi u Zagrebu.

Težište građevinskih radova Krbek je stavio na dovršenje južnog sabirnog kanala od Radničke do Savske ceste. Do kraja 1931. izgrađeno je od tog kanala samo 2740 metara, nakon čega su radovi zastali, jer nije bilo novca za iz vlastbu nekretnina, te je 1932. sagrađen samo dio od potoka Tuškanca do Iločke ulice. U 1933. Krbek je osigurao u proračunu za iz vlastbu 4,800.000 dinara, pa je troškom od pola milijuna dinara izveden odvodni kanal između Krčke i Ozaljske ulice, čime je to područje postalo pogodno za solidnu gradnju. Te je godine presvođen i potok Remetinec u Donjim Sveticama troškom od 330.000 dinara te neki drugi potoci utroškom od 7,500.000 dinara.⁵⁵

No glavni su radovi vršeni na obalama Save kao javni i socijalni radovi. Iako je u redovnom budžetu za 1933. bilo osigurano samo 100.000 dinara za održavanje savskih obrambenih nasipa i 200.000 dinara za osiguranje od poplava, Krbek je uspio dobiti od banovine obećanje da će dati četiri milijuna dinara za javne radove i još dva milijuna za nezaposlene radnike. Međutim u prvoj fazi gradu je isplaćeno samo pola milijuna dinara, pa je grad započeo s radovima na novom nasipu od željezničkog mosta do Trnja s 1,333.000 dinara koje je za tu svrhu osigurao u investicionom budžetu, a 250.000 dinara dao je za utvrđivanje savske obale kod sela Horvata, Petruševca i Križne ceste. Ponuda radnika na javnim radovima bila je uvijek veća od potražnje, pa se morao uvesti rad u smjenama tako da su radnici s više djece radili osam dana, a ostali samo četiri dana. Poplava 21. IX 1933, kada je vodostaj Save dosegao 4,52 metra, ubrzala je javne radove jer je trebalo ojačati i nasip Kruge—Sigečica, te nasip glavnog odvodnog kanala Radnička cesta—Ivanja Rijeka. Od 16. XII 1933. do travnja 1934. dovezeno je na nasip kod Horvata i Trnja 35.000 kubičnih metara zemlje i radovi bi imali još veći intenzitet da je bilo dovoljno alata i podvoza. Na sjednici gradskog zastupstva 16. III 1934. odlučeno je da se započne i s rekonstrukcijom obrambenog nasipa na desnoj obali Save, pa je općina dala iz socijalnog doprinosa 475.000 dinara, a Gradska ekonomija 200.000 dinara.⁵⁶

I pri izgradnji cesta Krbek je najviše brige posvetio južnim dijelovima grada. Tako je gradsko zastupstvo 6. II 1933. odobrilo taracanje Tratinske ceste od Savske ceste do Nove ceste, te Ozaljske od Nove ceste do Selske ceste u dužini od 1800 metara na račun kaldrmskog fonda za 4,150.000 dinara. Uređivanje Varaždinske ceste nad novim južnim sabirnim kanalom u dužini od 3400 metara stajalo je 8,840.000 dinara. Treba napomenuti da je većinu tih radova gradska općina u 1933. počela izvoditi u vlastitoj režiji, što je izazvalo negodovanje privatnih poduzetnika. Krbek je i tamo gdje su radove izvodili poduzetnici uveo kontrolu gradske socijalne skrbi, kako bi se radnicima isplaćivala barem satnica od četiri dinara i s njima ljudski postupalo. Međutim ti veliki radovi pod kontrolom odsjeka za kanalizaciju, cestogradnju i vodovoda doveli su do velikog povećanja broja gradskih sezonskih radnika. Za čišćenje cesta davalo se

⁵⁵ HAZ, GPZ, Prs, kut. 319 — izvještaj XIII odsjeka.

⁵⁶ *Glas periferije*, 4. III i 11. III 1933; Zapisnik 16. IV 1934 — Krbekov govor o budžetu 1934.

godišnje 12,000.000 dinara a za pranje još dva milijuna. Grad je imao 150 vozara i 850 radnika samo u cestograđevnom odsjeku, a brojnom radnom snagom raspolagali su i drugi odsjeci.

3.

Budžet za 1934. prihvaćen je tek na sjednici gradskog zastupstva 16. IV 1934. Donošenju budžeta prethodila je sjednica 6. veljače 1934. na kojoj je objavljeno da je kod Državne hipotekarne banke u Beogradu sklopljen osmogodišnji zajam od 30,000.000 dinara uz kamate od 8%, te da će se izdati blagajnički zapisi do visine od 50,000.000 dinara. Taj se zajam imao upotrijebiti za otplatu kratkoročnog zajma kod Sindikata zagrebačkih novčanih zavoda koji je na početku 1934. bio 63,000.000 dinara i za kojega je trebalo plaćati izvanredno visoke kamate. Međutim grad nije tim zajmom bio oslobođen velikih financijskih teškoća. U 1934. trebalo je otplatiti zajmove u vrijednosti od 27,760.291 dinar što je opet bila petina budžeta grada.

Na toj se sjednici raspravljalo i o potrebi daljnjeg sniženja plaća gradskih činovnika i ostalih namještenika do svote od 1,500.000 dinara. Međutim, stavljanje pod disciplinsku istragu deset gradskih namještenika, zbog pronevjera u Gradskoj blagajni od gotovo dva i pol milijuna dinara, dovela je do odluke da se financijsko poslovanje općine reorganizira uz pomoć stručnjaka, i da se osnuje posebni kontrolni ured koji će pratiti cjelokupno financijsko poslovanje gradske općine i njezinih poduzeća, ali je na sjednici upozoreno i na težak položaj nižih gradskih činovnika s velikim brojem djece.

Na budžetskoj sjednici 16. IV 1934. zaključeno je da redukcija plaća gradskih činovnika i službenika bude blaža nego kod državnih, te da sniženje bude progresivno za veće plaće, izuzevši od redukcije plaća sve činovnike s mjesečnom plaćom manjom od dvije tisuće dinara a tih je u općini bilo 568. Ministar financija je dopisom br. VII 3429 od 27. IV 1934. zatražio da sniženje zahvati i činovnike koji primaju 1500 dinara mjesečno, te sve činovnike i radnike gradskih poduzeća. To je rješenje izazvalo pravu paniku među činovništvom i radništvom tih nižih kategorija, te je ministarstvo zamoljeno da ne dira u plaće ispod 2000 dinara mjesečno, jer da je budžet uravnotežen, a život u Zagrebu da je usprkos padu cijena poljoprivrednih proizvoda još uvijek tako skup da plaća jedva pokriva najneophodnije potrebe činovnika i radnika s nižim primanjima. U molbi ministarstvu Krbek naglašava: »Gradsko zastupstvo nije moglo sniziti plaće onima, koji od svojih prinadležnosti jedva žive. Napose to važi za radnike i činovnike gradskih preduzeća, koji vrše svoj rad često na opasnim mjestima i bez ograničenja radnog vremena,« te time zapravo ukazuje na vrijednost proizvodnog rada, zahtijevajući da isti bude adekvatno i plaćen.

Cijeli budžet za 1934. donesen je u skorom očekivanju Zakona o gradskim općinama. U opširnom uvodnom govoru dr Ivo Krbek istakao je da tadašnja zaduženja onemogućavaju sklapanje novoga investicionag zajma koji bi trebalo podići iz ekonomskih i socijalnih razloga. I sada, u skladu sa svojim proklamiranim načelom pomaganja periferije, Krbek naglašava

da novim predjelima treba »dati blagodati grada«, te da je budžet — ako se promatra u cijelosti — »vrlo socialan«.

Krbekov govor o budžetu 1934. ujedno je i osvrt na ono što je postignuto za vrijeme njegova načelnikovanja. Krbek kaže da je postupano s »pomnjom dobra gospodara«, te da je 1933. rekordna u proširenju vodovodne i kanalizacione mreže (12.000 m) od čega tri četvrtine na periferiji. »Ove velike investicije provedene su u teško ekonomsko vrijeme, ali s punim pravom, jer najveću brigu treba posvetiti baš najoskudnijem građanstvu, kojemu nedostaju najpotrebniji uređaji grada. U pravcu ove zdrave i moralne gradske politike kretat će se naš rad i ove godine.« U svom ekspozeu Krbek je veoma oštar i u kritici države i banovine, što je nesumnjivo ubrzalo odlazak Krbeka s gradonačelničke stolice. On kaže: »Nema nikakove sumnje da su i državnim i samoupravnim tijelima potrebni iznosi prihoda da mogu ostvariti svoje ciljeve, ali ako svaki od tih faktora postupa u tom na svoju ruku onda nastaje stanje koje je na kraju za sve te faktore jednako štetno. Radikalno i konačno može se taj problem riješiti jedino donošenjem Zakona o samoupravnim financijama, koji će tačno i jasno razgraničiti financijske kompetencije sviju konkurirajućih faktora i otvoriti im financijska vrela.« Treba istaći da je 1933. godina najteža godina velike svjetske krize na našem području. Od 142,432.624 dinara u budžetu realizirano je samo 128,892.357 dinara, pa i budžet nije u cjelini izvršen. Kupovna snaga zagrebačkog stanovništva jako je opala, a promet nekretninama i građevna djelatnost gotovo su prepolovljeni.⁵⁷ Sve je to uvjetovalo da je budžet za 1934. bio za pet milijuna manji nego u 1933. godini, ali redukcije u budžetu nisu provedene na štetu periferije.⁵⁸

U 1934. dr Krbek je održao šest sjednica gradskog zastupstva i na tim sjednicama sudjeluju uglavnom 34 gradska zastupnika, većinom članovi Kluba Jugoslavenske radikalno-seljačke demokracije. Sa sjednice izostaje Vilim Haramina, otkrivši tako da mu sitan rad u korist radničkog stanovništva Zagreba ne odgovara. Ni njegov govor u budžetskoj debati 16. IV 1934. ne donosi ništa novo u odnosu na budžetski govor u 1933, a njegovu kritiku rada gradske općine Krbek odmah pobija konstatacijom da se Haramina premalo angažirao u odborima da bi znao što se događa u općini, osobito sada kada je sav budžet sastavljen tako da se ima »socialni momenat pred očima«.

Poboljšane ekonomske prilike i jenjavanje krize u toku 1934. omogućile su i izvedbu nekih radova širega društvenog interesa. Tako je na uglu Svetica i Maksimirske ceste uzeto u zakup 11 hektara. Od toga je za 7004 kvadratna metra zemljišta odobreno 1,151.767 dinara za gradnju velikog stadiona na tom terenu. Odobrene su i nove lokacije za gradnju radničkih ustanova. Burza rada imala se graditi u Zvonimirovoj ulici, a Radnička komora na predjelu bivšeg sajmišta, jer su obje ustanove odustale od

⁵⁷ Dr Krbek izradio je sa stručnjacima Pravilnik o građevinskim taksama koje su se imale naplaćivati progresivno prema vrijednosti objekta, te je time želio siromašnije stanovništvo potaknuti na gradnju.

⁵⁸ Ministar financija Odlukom VII br. 3429 od 27. IV 1934. reducirao je budžet još za milijun dinara (tabela 1).

prvobitno zamišljene zajedničke gradnje na kompleksu Ciglenice. Za dva milijuna grad je nabavio i zemljište za novo tramvajsko spremište između Černomerca i Vurovčice (danas Ljubljana), te je za uređenje toga zemljišta predvidio daljnjih 9,220.500 dinara. Na sjednici 4. VII 1934. donosi se i odluka o gradnji nove osnovne škole za Martinovku troškom od 2,250.000 dinara, te se za tu školu odvaja sjeverni dio gradskog vrta, a odlučeno je i da se dade zemljište za izgradnju gombaone između ulice Izidora Kršnjavog, Vjekoslava Klaića i Andrije Kačića Miošića.

Zahuktavanje građevinske djelatnosti tim radovima i privatnom gradnjom iskoristila je odmah srednja građanska klasa da umanjí sredstva za velike javne radove na Savi koji nisu odmah donosili korist. Na posljednjoj sjednici za vrijeme načelnikovanja Krbeka snižena su sredstva za osiguranje savske obale od 1,333.333 dinara na 430.833 dinara, a razlika prebačena u fond kojim se izgrađivala kanalizacija i vodovod u raznim dijelovima grada izloženima sve intenzivnijoj gradnji.

Dr Ivo Krbek podnio je ostavku 22. rujna 1934 — dan prije stupanja na snagu novog Zakona o gradskim općinama. Razlozi odstupa nisu nigdje navedeni, ali je Krbek vjerojatno vidio da novi Zakon o gradskim općinama još više steže gradsku samoupravu, a i da će kapital Gradske štedionice usmjeravati radove gradske općine u interesu srednjeg građanstva. U doba jenjavanja krize Krbekov rad u korist periferije sukobljavao se sve više s interesima zagrebačke buržoazije i ona nastoji da na čelo gradske općine dođe predstavnik financijskog kapitala. Na sjednici gradskom zastupstva 16. III 1934, kada se govori o dvadesetogodišnjem radu Gradske štedionice, ing. Šega je spomenuo ime njenog generalnog direktora Rudolfa Erbera, kojega se očito već predviđalo za novoga gradskog načelnika, utoliko više što je grad na početku 1934. dugovao Gradskoj štedionici još uvijek 105,000.000 dinara. Gradska politika morala je biti vođena u interesu Gradske štedionice, te su i izgradnja tramvajske remize i prodaja građevinskih parcela na prostoru bivšeg sajmišta posredstvom Gradske štedionice u interesu te ustanove. Uz to novinar Ivan Peršić spominje u svojim sjećanjima da je Krbek postajao sve hladniji prema centralistima i »jugošima«, te da je sve više postajao autonomist bliz dru Ritigu i krugu oko Meštrovića.⁵⁹ U svakom slučaju misija dra Krbeka na čelu gradske općine u vrijeme najžešće depresije bila je ispunjena, te da nije sam podnio ostavku vjerojatno bi bio smijenjen ukazom.

SLOM ŠTEDLJIVE POLITIKE RUDOLFA ERBERA

(10. X 1934 — 12. X 1936)

1.

Generalnog ravnatelja Gradske štedionice Rudolfa Erbera uveo je u funkciju gradskog načelnika pomoćnik bana dr Stevan Hadžić na svečanoj sjednici gradskog vijeća 10. X 1934. Slučajno je isti dan održana i

⁵⁹ HAZ, zbirka Peršić, kut. 2/62.

komemorativna sjednica gradskog vijeća u povodu smrti kralja Aleksandra Karađorđevića, pa to kao da je simboliziralo Erberovo načelnikovanje.⁶⁰ Erber je bio član Jugoslavenske nacionalne stranke i vladin čovjek u kojoj je dr Stjepan Srkulj još uvijek bio ministar građevina. Poput Srkulja i Erber je nastojao raditi u interesu srednjih građanskih slojeva, nastojeći istodobno pojačanom eksploatacijom gradskih radnika voditi gradsku upravu u znaku najveće štednje. Njegovo bankarsko biće onemogućivalo mu je da sagleda šire društvene tokove i shvati da kriza jenjava, te da se treba prihvatiti privrednih poslova i industrije koji bi omogućili daljnji cvat Zagreba.

Već na prvoj sjednici pod njegovim vodstvom 22. listopada 1934. done-sena je odluka da se osnuju četiri komisije koje će ispitati cjelokupno fi-nancijsko poslovanje gradskog poglavarstva, pa je u traženju grešaka iz prošlih vremena Erber crpio veliku energiju ne vodeći brigu o tadašnjim potrebama zagrebačkog siromašnijeg stanovništva.⁶¹ Prijedlog da se snize stanarine u gradskim stanovima za 15% imao je demagoški karakter, jer su ga uskoro pratile mnogobrojne deložacije i pretvaranje gradskih stambenih kuća u poslovne prostorije i domove.⁶²

Erber sam i nije davao nove inicijative za razvoj grada, te se radilo samo na realizaciji odluka za koje se već izborio Krbek. Povoljno poslo-vanje gradskih poduzeća proširenjem električne, vodovodne, plinske i kanalizacione mreže omogućeno je uvećanim doprinosom građana. Pa i izgradnja novog vodovoda u Maloj Mlaki, na desnoj strani Save, zapo-četa je za vrijeme Krbeka koji je dao ispitati terene pogodne za tu svrhu. Uspješno počinje poslovati i Gradska ekonomija, koja je prethodnih godina zbog niskih cijena poljoprivrednih proizvoda poslovala na ivici rentabiliteta.

I Erber zadržava javne radove kao sredstvo za ublažavanje socijalne bijede. Na sjednici 14. XII 1934. predlaže da se za izvedbu javnih radova razreže novi vanredni jednokratni socijalni doprinos s tim da bi se taj progresivno razrezani prirez kretao u rasponu od 10 do 25%, a ne kao kod Krbeka od 5 do 25%, pa su tim bili jače opterećeni slabiji porezov-nici. S tim sredstvima trebalo je uz minimalnu satnicu nastaviti radove na regulaciji Save i izgradnji boljih nasipa, te regulaciju potoka Bliznec od glavnog odvodnog kanala Zagreb—Ivanja Rijeka do Ravnica.⁶³

⁶⁰ Rudolf Erber (Zagreb, 8. VI 1881 do 26. IX 1944). Završio je trgovačku školu u Zagrebu i bio je glavni direktor zagrebačke Gradske štedionice od 1913. godine, te je bio vrstan stručnjak za financije.

⁶¹ Ustanovio je u pet slučajeva pronevjere od 4,046.601 dinara (HAZ, GPZ, Prs, 297, br. 61.554 od 21. XI 1934). Na čelu komisija bio je gradski vijećnik dr Pa-vlinić.

⁶² Stanarine su snižene od 220 na 190 dinara za stan od sobe i kuhinje na sje-dnici 22. X 1934. Na istoj sjednici odobreno je i izbacivanje ortopedске radionice — kao zaštitne radionice invalida — iz gradske zgrade u Novoj Vesi 72, i njeno pretvaranje u upravu policije. Neke zgrade na Selskoj cesti pretvorene su u grad-sku ubožnicu i nemoćnicu.

⁶³ U to vrijeme jača tendencija da se javni radovi u Zagrebu obavljaju kao dio državnih i banovinskih javnih radova. Zagreb je, naime, snosio 25% banovinskih prireza i taksa i kuluk, čime se započelo u vrijeme formiranja zagrebačke oblasti. Međutim za razliku od vremena oblasti, sada su se javni radovi obavljali daleko

Proračun za razdoblje od 1. IV 1935. do 1. IV. 1936. donesen je na sjednici 29. XII 1934. i očito je rađen na brzinu.⁶⁴ Za razliku od prethodnih godina, kada je dr Krbek u uvodnoj riječi ukazivao na rezultate postignute u protekloj godini i obrazlagao plan za buduću godinu, Erber je naveo samo najnužnije, istakavši da je novi Zakon o gradskim općinama dao osnovna pravila za budžetiranje gradova i da je taj budžet izrađen prema tim odredbama. Uštednju od deset milijuna Erber je istakao kao nužnost, ne uočivši da privreda oživljava, i da upravo gradska općina treba oživiti građevinsku djelatnost. U ekspozeu Erber navodi: »Najvažniji faktor, koji pokreće privrednu aktivnost u našem gradu, jest građevna djelatnost. Za sada još nema sigurnih znakova, po kojima bi se moglo zaključivati da će se građevna djelatnost u budućoj sezoni znatno pojačati, a prema tome ne može se računati sa porastom potrošnje kod najširih slojeva pučanstva.« Kao financijski stručnjak Erber najviše govori o dugovima, koji su potkraj 1934. bili 185,225.562 dinara, te ističe da će se u 1935. plaćati kamate i otplatiti dva milijuna dinara glavnice.⁶⁵ Treba napomenuti da je prvobitni prijedlog budžeta gradskih odbora bio 207,000.000 dinara; od toga je 65,000.000 bilo predviđeno za investicije. Erber je — bojeći se podbačaja prihoda i u 1935 — smanjio potrebna godišnja sredstva za rad općine za 80,000.000, navodeći da je to bolje nego da se budžet smanjuje u toku godine kao što je bilo 1934. godine. Na tako nizak budžet negodovali su zastupnici već u financijskom

---

od Zagreba i od njega nezaposleni Zagreba nisu imali koristi. A trebalo je graditi novu cestu uz Savu od Stenjeva do Maksimira, turističku cestu sjeverno od Zagreba. Trebalo je proširiti i kolni most preko Save, izgraditi novi most u Trnju osim mnogih drugih potreba jednog modernog grada u nastajanju. Velik broj zagrebačkih kvalificiranih radnika omogućivao je intenziviranje velikih izvedbi, kojih »na žalost« u Zagrebu nije bilo, a radove na savskom nasipu kvalificirani su radnici izbjegavali (ing. F. Šega, Građevni problemi Zagreba, revija *Zagreb*, 1935, br. 11, 309).

⁶⁴ Pri sastavu toga budžeta grad nije imao riješene izvore prihoda. § 6 Zakona o neposrednim porezima od 18. V 1930. zabranjivao je ubiranje najamnog filira, koji je prirez uveden u Zagrebu još 1895. i bio jedan od važnih izvora prihoda, te je ubiran i za vrijeme Krbeka, a imao se prestati ubirati na početku 1935. Grad je taj prirez predvidio i u proračunu 1935/36. u svoti od 11,500.000 dinara, pa moli ministra financija da odobri taj prirez koji se naplaćivao samo za stanarine iznad tisuću dinara mjesečno, te su od njega »izuzeti ekonomski slabiji građani«. U molbi se kaže: »Današnje stanje privrede kao i širokih masa pučanstva u gradu Zagrebu ne dopušta ni povišenja stope općinskog prireza, niti uvođenja novih dažbina. Nasuprot, najamni i vatrogasni prirez postoje u gradu Zagrebu već decenije, a kako im je stopa progresivna sa zaštitom ekonomski slabijih slojeva, to oni za sada predstavljaju najpravedniju i najsnošljiviju raspodjelu poreznog tereta, daleko pravedniju i snošljiviju nego što bi na pr. bilo povišenje stope prireza ili trošarinskih stavova, kad bi za to postojala zakonska mogućnost.« Proračun je doista i bio sastavljen krajnje racionalno i bio za deset milijuna manji nego prethodne godine, te su time očito i premašena očekivanja ministra financija koji je uputstvom br. 8200/VII od 3. X 1934. zatražio smanjenje dažbina (HAZ, GPZ, Računovodstvo, kut. 12 — br. 216.444—II— 29. XII 1934. i 16. I 1935). Zakon o gradskim općinama nije donio nikakvih odredbi o financiranju gradova.

⁶⁵ U toku 1934. Krbek je uspio otplatiti 81,039.211 dinara kratkoročnih zajmova, te je potkraj 1934. taj zajam bio 86,406.902 dinara, a podizanjem dugoročnog zajma kod Državne hipotekarne banke uz 8% kamata i pomoću blagajničkih zapisa uz 5% kamata taj je zajam gotovo čitav pretvoren u dugoročni. Uz to je potkraj 1934. Gradska općina imala fundirani zajam od 98,818.660 dinara.

odboru, gdje je istaknuto da se odgađaju »mnogi važni poslovi, koji sadrže poslove koji bi zapošljavali i ono malo radnika koje grad do sada zapošljava«, te je izabran uži odbor koji je u toku 1935. imao donijeti naknadni investicioni budžet koji se imao pokriti zajmom.⁶⁶ Erber je donošenje toga investicionog budžeta samo napomenuo, ne istakavši za što bi se sredstva upotrijebila. U svakom slučaju budžet 1935/6. bio je tako prenapregnut da više nije bio realan ni u negativnom smislu.

Iako režimski ljudi i »dobri građani« neki gradski vijećnici kritizirali su proračun. Dragutin Šaj je rekao »da je ovaj budžet jedan od najgorih koji je ikada prihvaćen u gradskoj kući, ali da je sastavljen po zakonu«, te da je stoga »jako slabašno zakonito dijete«. Šaj je izračunao da se 39% budžeta troši na osobne izdatke, 38% na redovno uzdržavanje grada i gradskih kuća, 20% na otplatu dugova a na investicije samo 3% budžeta.

Kritiziran je i povelik broj činovnika, namještenika a i radnika u gradskoj općini. Činovnika je bilo 272, službenika 240, pomoćnog osoblja 384, vatrogasaca 45, stalnih predradnika i radnika u gradskoj upravi 1555, stalnih činovnika, radnika i namještenika u gradskim poduzećima oko 1300, a nestalnih je radnika bilo oko dvije tisuće, te su oni s članovima obitelji predstavljali 5 ili 6% gradskog stanovništva. Ponovno snižavanje zarada zaposlenima stvaralo je od toga osoblja — pogotovo radnika — zagrebački proletarijat, čije je nezadovoljstvo iz godine u godinu sve više raslo.

Velik nerazmjer u budžetu činili su dugovi na koje se trošila petina budžeta i investicije koje su činile samo 3% budžeta. Prvi put je istaknuto da se »Zagreb sa svojim nezaposlenim radništvom mora računati u pasivne krajeve i da mu treba dati javne radove«.⁶⁷

Zaključak budžetskoj raspravi nije dao Erber već Dragutin Domainko. Istakao je da u temeljima treba mijenjati budžet gradske općine, i da svakako treba izraditi dodatni investicioni program, jer je prije radilo u Zagrebu 50.000 raznih zanatlija građevinskih obrta, a sada — prema izjavi Jakoba Pavline — zanatlije otkazuju svoje obrtnice. U raspravi je sudjelovao i Vilim Haramina. Istakao je da je gradski prerez 32,800.000 dinara a trošarina 49,955.000 dinara i da tako mali čovjek snosi glavni teret gradskog proračuna.⁶⁸ Zahtijeva kao i ranijih godina uvođenje

⁶⁶ U budžetu 1935/6. za investicione radove uvršteno je samo 4,000.000 dinara. Međutim, prema spisu br. 127686 od 26. VI 1935. grad je već raspolagao sa svotom od 9,308.000 dinara za javne radove, od čega je 6,628.050 dinara dobiveno od gradskih poduzeća za korištenje zemljišta. Istog je dana na sjednici gradskog vijeća donesena odluka da se tim sredstvima dovrši škola na Cvjetnoj cesti i adaptira zgrada u Zagorskoj 14 za tu svrhu, da se izgradi trošarinska stanica na potoku Štefanovac i milijun dinara da se dade za gradnju doma likovnih umjetnosti (danas Muzej revolucije na Trgu žrtava fašizma). Pola milijuna dinara grad je dao za gradnju Centralne zanatske škole na Savskoj cesti, koju su zajedno s novom Obrtnom školom imali graditi gradska općina i banovina.

⁶⁷ Tu je misao izrekao Šaj, a citirana je i kasnijih godina (*Tomo Cuculić*, Komunalni problemi, *Zagreb* 1936, broj 2, 34.)

⁶⁸ Prosječno na jednog stanovnika dolazilo je 1929. godine 540 dinara budžeta gradske uprave, 1930. godine 609, 1931. godine 705 dinara, 1932. godine 676 dinara, 1933. godine 702 dinara a 1934. godine 654 dinara (*Mali statistički priručnik grada Zagreba* 1935, str. 139).

progresivnog prireza i napominje da ne može glasati za budžet. Haramina je ukazao na to da je za sanaciju periferije u raspravnom proračunu predviđeno samo 750.000 dinara, a ukonačivanje radnika u radničkom konačistu plaća se četiri dinara umjesto da je besplatno i uopće da »radnici nisu jednakopravni građani« ostalim građanima Zagreba. Željko Vižintin konstatirao je da su u budžetu otpale neke važne stavke, pa i ona koja se odnosila na uređenje Trešnjevke, i žali što »više nema Krbe-ka«, koji je imao toliko razumijevanja za potrebe periferije. Na sve te prigovore i kritike Erber nije odgovorio. On završava budžetsku raspravu riječima »konstatiram time da je budžet jednoglasno i u cijelosti prihvaćen«, ni ne spomenuvši da je nekoliko vijećnika prije glasanja napustilo sjednicu. Sa sjednice je upućen pozdrav Bogoljubu Jeftiću u Beograd s izrazima odanosti.

2.

Novi Zakon o gradskim općinama propisao je za Zagreb izabrano gradsko vijeće od 75 vijećnika. Međutim ta odredba zakona nije se provodila u život, te su i dalje, kao u vrijeme diktature, gradski vijećnici imenovani odozgo. Još u rujnu 1934. Banska uprava Savske banovine zamolila je gradskog podnačelnika da joj dade prijedlog za nove vijećnike, a to da budu lica »koja uživaju povjerenje i ugled kod svojih sugrađana te koja su uzeta iz onih slojeva građanstva, kojima pripadaju i vijećnici, koje bi oni imali zamijeniti. Ista lica moraju biti potpuno odana državnom i narodnom jedinstvu.«⁶⁹ Ukazom ministarstva unutrašnjih poslova 7848 od 25. II 1935. razriješeno je cjelokupno prijašnje gradsko zastupstvo te postavljeno novo u kojem je potvrđeno 25 starih i postavljeno 25 novih vijećnika. Stari vijećnici bili su Rudolf Erber, kao predsjednik, Stjepan Babić, krojački obrtnik, Marko Bauer, generalni tajnik Saveza industrijalaca, dr Teodor Bošnjak, odjelni predstojnik u mirovini, ing. Ivo Cerin, elektrotehničar, Valentin Čović, trgovac, Stjepan Debeljak, profesor Obrtne škole u Zagrebu, Ljubomir Hadžić, direktor Trgovačke akademije, Vilim Haramina, predsjednik Središnjeg ureda za osiguranje radnika i predsjednik Općeg radničkog saveza, Marko Horvatin, poljodjelac, dr Juriša Ivan, javni bilježnik, Teodor Kantoci, tipograf, dr Hugo Kohn, odvjetnik, Josip Krčelić, tvorničar soda vode, Milan Milić, generalni direktor Exportnog društva, Andrija Mutafelija, trgovac i tvorničar kapa, Stevo Opačić, trgovac, Jakob Pavlina, stolar, dr Dragutin Pavlinić, načelnik banske uprave u mirovini, ing. Božidar Ribić, šef odsjeka direkcije državnih željeznica, dr Robert Siebenschtein, odvjetnik, dr Ivo Spevec, odvjetnik, Ivan Supanc, posjednik i mlinar, Šandor Tabačnik, dr Lujo Thaller, liječnik, Ilija Vurdelja, trgovac i vlasnik Zagrebačkog magazina u Jurišićevoj 4.

Novoimenovani vijećnici bili su: Ernest Ehrlich, građevinski poduzetnik, Marko Goljak, posjednik, dr Miloš Hajdić, odvjetnik, ing. Franjo Horvat, građevinski poduzetnik, Vilim Jelinek, bojadisarski obrtnik, Slavko Juriša, novinar, Kaufman Teodor, hotelijer, Zvonimir Kralj, trgovac, Ru-

⁶⁹ HAZ, GPZ, Prs, kut. 323 (prije 6672/1) — Nalog Upravnog odjela Banske uprave Pov 3267 od 27. IX 1934.

dolf Kenda, trgovački poslovođa kod Kastnera i Öhlera, Albin Kržić, brijački obrtnik, ing. Eduard Kürschner, elektrotehničar, ing. Ivan Marjanović, banovinski inženjer u mirovini, Ivo Milošević, kovinarski obrtnik, Nikola Mumić, trgovac, Rudolf Pasarić, trgovac, Vjekoslav Sedmak, štampar, Franjo Schreiner, pekarski obrtnik, Veljko Ugričić, zubotehničar, Šandor Volčanšek, brijački obrtnik, mr ph. Konstantin Vouk, Josip Žulj, tokar u radionici državnih željeznica, Zlatko Kugli, trgovac knjigama, Vilim Heincz, trgovac i ing. Ignjat Fischer, arhitekt.

Od vijećnika iz Krbekovog vremena otpali su, među ostalim, Šaj, Andrašević, Domainko, Weiss, Sabljak, Belošević, Vižintin, dr Vrbanić, Lalić, Rosenberg, Vajda i Juraj Čačković, koji je umro. Bila je to grupa koja je u vijeću govorila i govor te većine — a osobito Domainka — bio je često vrlo napredan i u korist siromašnijih društvenih slojeva u gradu. Novopostavljeni gradski vijećnici nisu bili govorljivi, i u većini su bili zauzeti svojim privatnim poslovima, čak i nezainteresirani za rad u gradskoj općini. Jedanaest trgovaca, osam obrtnika, sedam inženjera i pet odvjetnika nalazilo se među novopostavljenima. Neki od njih i nisu bili starosjedinci u Zagrebu, ing. Horvat, Kürschner, Milošević i Sedmak nisu bili ni zavičajnici Zagreba, pa su prema Zakonu o gradovima imali automatski ispasti ali se od toga »iznimno« odstupilo, jer da su to sve poznati i poštteni građani.⁷⁰

U 1935. godini Erber je sazvao osam sjednica gradskog vijeća, od toga šest u prvoj polovici godine. To pokazuje ne samo da se Erber brzo zamorio odgovaranjima na upite, već i da je odlučio u duhu lažnog parlamentarizma da upravlja gradskom općinom *sam*.

Gradsko vijeće donijelo je niz odluka u vezi s akcijom podizanja školskih zgrada. Određena je lokacija banovinske srednje škole za istočni dio grada između Kušlanove i Njogoševe ulice, te banovinske srednje škole za zapadni dio grada između Kostelske i Cankareve ulice. Centralna zanatska škola imala je biti izgrađena između Savske, Varaždinske i Nove ceste. Sam grad gradi vrlo malo novih škola. Na sjednici 15. II 1935. donesena je odluka da se trokatnica na Radničkoj cesti 16a preuredi u učenički dom za djecu iz Klinča-sela u zanatima, a zgrada 18a u Sabiralište za zpuštenu djecu, odakle su djeca otpremana u Klinča-selo, gdje su boravila i radila na ekonomiji dok nisu dorasla za izučavanje zanata u Zagrebu.

Erberov investicioni program izložen na sjednici gradskog vijeća 14. III 1935. bio je u odnosu na Krbekov premalen, a Erberovo obrazloženje toga programa bijedno, s puno fraza i malo sadržaja. U okvir tog programa ušla je izgradnja nove ribarnice na Dolcu, za koji je Gradska štedionica odobrila zajam od 1.500.000 dinara kao prilog Zagreba »rješavanju najvažnijih pitanja našeg svijeta u Hrvatskom Primorju i u Dalmaciji«. Konkretizirana je i izgradnja zdravstvene stanice za istočni dio grada u bloku škole u Harambašićevoj ulici, koju je i Krbek imao u svom programu ali je nije mogao izgraditi zbog nedostatka financijskih sredstava.

⁷⁰ HAZ, GPZ, Prs, kut. 325 — gradsko zastupstvo.

Investicioni program izložio je Erber na istoj sjednici na kojoj su zapriježniti i novi gradski vijećnici. Tom prilikom Erber je ponovo kritizirao diletantizam u radu prošlih gradskih uprava i obvezao se na primjenu najveće zakonitosti i štednju.

Ministar financija odobrio je odluku gradskog vijeća od 14. XII 1934. o ubiranju vanrednog jednokratnog socijalnog doprinosa u proljeće 1935. Na sjednici 3. IV 1935. izabran je odbor za praćenje javnih radova izvođenih tim sredstvima u sastavu: Stjepan Babić, Ljubomir Hadžić, Teodor Kaufman, Franjo Schreiner, Šandor Tabačnik, i Jakob Pavlina. Međutim prema odredbi ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja satnica od četiri dinara ili 25 dinara dnevno za sve vrste radnika odbijala je kvalificirane radnike od toga rada. Na sjednici 14. III 1935. raspravljalo se kako zaposliti i kvalificirane i intelektualne radnike, koji se radije opredjeljuju za minimalnu nezaposleničku pomoć nego za težak rad na zemljanim poslovima različite vrste. Bilo je čak i prigovora što firma Šperac i Marasović za gradnju Meštrovićeva Doma likovnih umjetnika zapošljava mnogo Dalmatinaca, te je Savez građevinskih radnika Jugoslavije 19. II 1935. zatražio od Erbera da donese odredbu o isključivom zapošljavanju zagrebačkih klesara kojih je bilo u Zagrebu pedesetak a nisu imali dovoljno posla.⁷¹

Međutim ni Erber nije mogao proklamiranom štednjom zakočiti normalan razvoj grada. Život je bio jači od uskog programa, a pomagala ga je i osobna Erberova ambicija. Tako je Erber za 6,250.000 dinara — plativo u 8 godina — kupio od firme Bothe i Erman na Savskoj cesti 25 zemljište i nekretnine za novi Zagrebački zbor kojemu je bio predsjednik, što je Zagrebu omogućilo da uspješno reklamira proizvode privrede u Hrvatskoj u narednih četvrt stoljeća.⁷²

Erber je zadržao i mjesto direktora Gradske štedionice, što je utjecalo na niz njegovih odluka. Budući da je Zagrebački električni tramvaj bio poduzeće Gradske štedionice, Erber pomaže proširenje tramvajske mreže u gradu. Do 1935. izgrađena je tramvajska pruga dvostrukog kolosijeka kroz tadašnju Zvonimirovu ulicu. Pruga je dovedena do Harambašićeve i imala je vezu s prugom u Heinzellovoj ulici koja je također 1935. većim dijelom taracirana. Iste se godine gradi i pruga kroz Tratinsku cestu, pa

⁷¹ Problem zapošljavanja kvalificiranih radnika analiziran je već za vrijeme Krbeka. Naime kvalificirani zidar kod građevinskog poduzetnika u Zagrebu imao je 1933. satnicu od 7 do 9 dinara. Utvrđivanje satnice na javnim radovima od četiri dinara obaralo je satnicu svih radnika u Zagrebu, pa je Savez građevinskih radnika već tada ukazivao na pojavu te nelojalne konkurencije (AIHRPH, RK, 227/1—2029/1933). Za Dom likovnih umjetnika Gradska općina dotirala je milijun dinara, te je imala izvjesna prava u odboru za gradnju (HAZ, GPZ, Probrani radnički spisi 1910—1941 — br. 44359—1—1935). Socijalni doprinos ubirao se 1935. gotovo bez izuzetka od svih koji su imali u prethodnoj godini više od 200 dinara poreza. Tako taj prirez plaća i Društvo čovječnosti, Prehrana, Društvo Dobrotvor, Zanaatlijsko i pomoćničko društvo i ostale organizacije koje su imale karitativnu funkciju u gradu.

⁷² Zemljište i nekretnine bile su iznajmljene Zagrebačkom zboru za deset dinara godišnje najamnine. Međutim smještaj Zagrebačkog zbora na Savskoj cesti zahtijevao je i uređenje ulaza u grad s juga, te općina sudjeluje sa 75.000 dinara u izradi nacrtu za novi željeznički most preko Save. Izgrađuje se i drugi željezni nadvožnjak u Tratinskoj cesti.

je tako to područje približno centru postalo jedno od najvažnijih područja za naseljavanje radnika i službenika.

U to vrijeme Zagreb ima oko 220.000 stanovnika, ali je u mnogim dijelovima grada nedostajalo vode, jer su tadašnji kapaciteti gradskog vodovoda bili premali. Budući da je za vrijeme Krbeka istražena mogućnost izvedbe vodovoda iz Male Mlake i Odre, sada se troškom od 32,500.000 dinara, od toga je Gradska štedionica pozajmila trećinu sredstava, gradi taj vodovod nakon što je sredstva odobrilo gradsko vijeće na sjednici 29. V 1935.

Gradska općina ulazi postepeno u sve veće investicije te nabavlja zemljište za novu gradsku vrtlariju u Markuševcu, presvođuje 371 m potoka Kuniščaka, 127 m Kraljevca u Zelengaju i 470 metara potoka Jelenovac, a gradi se i savski obalni nasip na Kajzerici čime se podiže vrijednost zemljišta gradske ekonomije. Svakogodišnje prelijevanje Save preko obala, te poplava 30. VI 1936. nisu dopuštale gradskoj općini da likvidira poslove na savskim nasipima, iako oni nisu odmah i neposredno donosili gradu korist. Za vrijeme Erbera u savski nasip od Cvjetne ceste do Trnjanske ugrađeno je 38.800 kubnih metara zemlje, 800 kubnih metara šibača i 150 m³ kamenog taraca. Za taj je posao isplaćeno 22.871 radnička nadnica, te je 118 dana u godini radilo po 200 radnika dnevno. Uređivalo se i savsko korito, te je u ovu svrhu utrošeno 584.725 dinara. Uz pomoć radnika i vozara izgrađeno je 3444 metra novih kanala, presvođeno 901 metar potoka i utvrđeno oko tri kilometra savske obale.⁷³

No najveće troškove Erber nesumnjivo ulaže u kanalizacione i vodogradne radove do tek izgrađenih dijelova grada. Dnevno je zapošljavano oko 300 radnika, te je u 65.141 nadnici radništvo primilo za svoj rad više od pet milijuna dinara.

Gradska općina izvodi i druge radove. Adaptira zgradu u Zagorskoj 14 u školu, a gradsku zgradu na Selskoj cesti u ambulantu, gradi kupalište u Creskoj ulici, obnavlja pročelje palače u Matoševoj ulici. Intenzivno izvođenje tih radova dovelo je gradsku općinu ubrzo u pravu financijsku krizu. Maksimalna štednja u gradskoj administraciji i budžetski viškovi, kao i novac od prodaje brojnih gradskih parcela za novogradnje, nisu bili dovoljni za te izdatke, jer se ni Erber nije oslanjao na tadašnju industriju Zagreba i nije uspio nametnuti obvezu snošenja gradskih troškova adekvatno financijskoj snazi. Zbog toga Erber počinje ubirati od svojih vlastitih gradskih poduzeća uporabninu za upotrebu gradskih cesta i javnog tla u Zagrebu. Na ime toga prireza Gradska električna centrala plaća u 1936. godini 13,800.000 dinara, Gradska plinara dva milijuna dinara, a vodovod 150.000 dinara, što je utjecalo na zamrzavanje plaća radnika i namještenika u tim poduzećima i pojačanu intenzifikaciju rada uz otpuštanje navodnog viška radnika.

Redukciju radnika Erber nastoji provesti i u gradskoj upravi u kojoj je u pojedinim odsjecima na račun materijalnih troškova radio veliki broj radnika. Okružnicom u svibnju 1935. Erber nalaže šefovima pojedinih odsjeka Gradskog poglavarstva da dadu rada »socijalno najugroženiji-

⁷³ HAZ, GPZ, Prs, kut. 319 — izvještaj XIII odjela.

ma«, jer da velik broj nezaposlenih u gradu još uvijek traži posao, te zahtijeva da se provede revizija manuelnih radnika u općini i da se otpuste oni koji mogu živjeti od svoje zemlje.⁷⁴

Ta je okružnica nastala kao posljedica pojačanih radničkih pokreta u gradu pri kojima su zahtjevi nezaposlenih izbili na prvo mjesto. Sredstva gradske općine za radničku kuhinju morala su se povećati za 90.000 dinara, a i 940.000 dinara predviđenih za prehranu djece u gradskim dječjim skloništima nije bilo dovoljno, jer je uslijed nezaposlenosti roditelja u skloništima na Jordanovcu, Supilovoj ulici, Kuniščaku i Kaptolu, Laščini, Miramarskoj cesti, Maksimirskoj ulici i Bogovićevoj ulici trebalo prehranjivati dnevno 1800 djece.⁷⁵

Erber je osobitu pažnju posvetio reorganizaciji gradskih poduzeća iz kojih nastoji izbiti »trgovačku dobit«. Na sjednici gradskog vijeća 3. IV 1935. podnesen je opširan izvještaj o radu gradskih poduzeća i odobrena nova Pravila preduzeća općine grada Zagreba (Narodne novine, 22. I 1936). Pravilima je poništen Krbekov Statut za poduzeća općine grada Zagreba, donesen dvije godine ranije, i usklađen sa Zakonom o gradskim općinama. Najveća su ovlaštenja dana odboru za gradska poduzeća na čelu s predsjednikom gradske općine. Sjednice odbora bile su »nejavne«, a odbor je mogao postavljati, otpuštati i umirovljavati sve osim činovnika, odnosno »mogao je vršiti sve dužnosti koje mu izrijekom određuju statuti o službenim odnosima službenika i radnika preduzeća«. Tom su odredbom gradska poduzeća izmakla kontroli javnog mnijenja, pa su se i klasni odnosi zaoštrili na više nivoa, jer se osim beneficiranih i Erberu sklonih činovnika nalazilo u gradskim poduzećima mnoštvo radnika i namještenika s vrlo malim pravima i niskim plaćama.⁷⁶

U Erberovim reorganizacijama gradskih poduzeća otpušteno je već potkraj 1934. godine samo s Gradske električne centrale 250 radnika. Radnici su posredstvom Saveza metalčkih radnika Jugoslavije zatražili intervenciju Radničke komore u Zagrebu, te su sekretar Radničke komore Vladimir Pfeiffer i sekretar zagrebačke podružnice Saveza metalčkih radnika Jugoslavije Adolf Kunčić pokušali intervenirati kod Erbera, ali ih Erber nije primio. To je dovelo do formiranja sekcije gradskih radnika u sastavu zagrebačke podružnice Saveza metalčkih radnika Jugoslavije, koja je s najvećom pažnjom pratila reguliranje radnih odnosa u gradskim poduzećima što su sva te godine izabrala radničke povjerenike.⁷⁷ Radničke

⁷⁴ HAZ, GPZ, Prs, kut. 297 — okružnica 2482—Prs—20. V 1935.

⁷⁵ HAZ, GPZ, Računovodstvo, kut. 12, budžet 1935/6 — br. 55.760—VI—36 i 61.383/7. III 1936.

⁷⁶ Već za Srkuljevo vrijeme radništvo gradskih poduzeća pokušava se organizirati. U Gradskoj električnoj centrali 280 radnika izabralo je 29. I 1932. godine pet radničkih povjerenika, od kojih Vjekoslava Sinkovića Inspekcija rada nije potvrdila (AIHRPH, RK, 204/4—2683/1932).

⁷⁷ AIHRPH, RK, 393/2—11720/1935. Predsjednik sekcije gradskih radnika u SMRJ bio je Matija Šiletić. Otpušteni radnici raspoređeni su kasnije na druge poslove, te se očito Erber nije usudio ostaviti tako veliku masu radnika bez kruha. Pfeiffer je bio trgovački namještenik i kao takav postao je predsjednik SPNJ. Od Vučkarskog kongresa bio je centrumaš te je jedan od organizatora URSSJ-a 1925. Dugo godina bio je sekretar zagrebačke Radničke komore. Iako je bio pristaša sporazumijevanja s vlastima ipak je omogućio i suradnju ljevice u tome sindikatu

povjerenike izabrali su te godine i tramvajci, premda se radništvo toliko bojalo otpusta da se nije usudilo samo formirati čak ni izborni odbor, i tek pod zaštitom Inspekcije rada, koja je upozorila upravu tramvaja (zapravo Gradsku štedionicu) da ne sprečava izbor radničkih povjerenika, izabran je izborni odbor i održani izbori 14. II 1935.⁷⁸

Iako su 1935. troškovi života počeli rasti, Erber inzistira na daljnjem snižavanju plaća gradskih službenika, nagrađujući istodobno pojedine njemu odane činovnike nagradama za koje radnici i niži službenici nisu ni znali. On 20. XI 1935. postavlja pred gradsko vijeće novi prijedlog za smanjenje plaća gradskih službenika, ali se tome suprotstavlja nekoliko vijećnika, a osobito dr Lujo Thaller, te je nakon 27-minutne rasprave na posebnoj konferenciji gradskog vijeća prijedlog posve skinut s dnevnog reda.⁷⁹

Pravu buru nezadovoljstva u gradskom vijeću, a i izvan njega, izazvao je prijedlog Uredbe o podjeli područja grada na građevinske rajone s uvjetima za izgrađivanje i parceliranje zemljišta. Uredbom se nastojalo poništiti sve ono za što se izborio Krndelj radi zaštite sirotinje na periferiji. U Uredbu je unesena odredba da Gradsko poglavarstvo može bez ikakve odštete porušiti objekte podignute poslije 1912. bez građevne dozvole, te da se mora graditi po određenim pravilima. Iako bi Uredba omogućila brže izvođenje generalnog plana i njegovih osnova, ona je na sjednici gradskog vijeća, 15. II 1935. a osobito od odbornika Društva Zagrebčana Šandora Tabačnika označena kao nesocijalna, a čitav regulatorni plan nerealan, jer da je grad presiromašan da izvede takvo idealno zasnovanu generalnu osnovu, bez obzira na tadašnje stanje. Pod pritiskom širega javnog mnijenja i reakcije komunalnih organizacija gradsko vijeće povuklo je Uredbu i revidiralo prijedlog, te je na sjednici 20. XI 1935. donesena odluka da se kuće u pojedinim dijelovima grada mogu graditi i prije donošenja detaljnih osnova, ako izgradnja nije u protuslovlju s generalnim regulacionim planom, a za praćenje provedbe odluke i sprečavanja gradnje bez građevne dozvole izabran je odbor u koji su ušli ing. Ivo Certin, Ignjat Fischer, ing. Franjo Horvat, ing. Ivan Marjanović, dr Dragutin Pavlinić, ing. Božidar Ribić i Šandor Tabačnik, te dva predstavnika Udruženja inženjera i arhitekata i dva predstavnika Inženjerske komore. Rad toga odbora zaustavio je gotovo svaku gradnju zagrebačkog proletarijata. Graditi su mogli samo srednji građanski slojevi koji su mogli zadovoljiti određene uvjete solidne gradnje.

poslije 1932. Ubili su ga ustaše za vrijeme rata. I Adolf Kunčić je bio centrumaš, ali je i on u vrijeme velike svjetske krize počeo surađivati s ljevicom. Bio je predsjednik zagrebačke podružnice Saveza metalnih radnika u Jugoslaviji i ekspert Radničke komore za pitanja metalnih radnika.

⁷⁸ AIHRPH, RK, 373/4—1565/1935.

⁷⁹ Lujo Thaller (Osijek, 2. XII 1891 — Zagreb, 23. VI 1949). Specijalist za internu medicinu i dugogodišnji šef Odjela za unutrašnje bolesti bolnice na Vinogradskoj cesti u Zagrebu, te internist Središnjeg ureda za socijalno osiguranje radnika. Bavio se poviješću medicine u Hrvatskoj, pa je jedan od pionira na tom polju i svakako demokratski raspoložen (Enciklopedija Jugoslavije, 8, 1971, 331). Njegova kćerka Tatjana, studentica medicine, bila je 1939—42. skojevka (AIHRPH, policijski karton 35/5395). Erber je pokušao smanjiti službeničke plaće protu-prijedlogom na istoj sjednici da se službenici gradskih poduzeća oslobode plaćanja službeničkog poreza koji je usvojen.

3.

God 1936. Erber je sazvao šest sjednica gradskog vijeća, ali je sam predsjedavao samo sjednicama u prvoj polovici godine ispričavajući se poslovima u Gradskoj štedionici. Česti Erberovi sukobi s pojedinim gradskim vijećnicima i odbijanje da odgovara na njihove upite, ako nisu bili najuže vezani uz dnevni red odnosno poslove gradske samouprave, sve su više onemogućivali međusobnu suradnju, te na sjednice ne dolazi ni 30 vijećnika.⁸⁰

Budžetska sjednica bila je prva sjednica u 1936. godini, a održana je tek 14. veljače 1936. Budući da je ministar financija odobrio taj budžet tek 30. IV 1936, općina se sve do tog vremena financirala po budžetskoj dvanaestini iz prethodne izvanredno »štedljive i škrte« godine.

Erberov ekspeze o budžetu 14. II 1936. bio je vrlo kratak i zaključen je prijedlogom da se ne vodi posebno generalna a posebno detaljna debata, jer da toga u zakonu nema »i ne treba biti«. Budžet je bio sastavljen po uputama ministarstva i zbog ubacivanja budžeta gradskih poduzeća u budžet općine i zajedničkim iskazivanjem osobnih i materijalnih troškova budžet je učinjen nepreglednim i gotovo neusporedivim u odnosu na prijašnje razdoblje.

Budžet za 1936/37. bio je za sedam milijuna veći od budžeta iz prethodne godine. Pokazalo se, naime, u prethodnoj godini da gradska općina ne može normalno poslovati ispod te svote, i da mora pomagati intenziviranje građevinske djelatnosti, te da je i u 1935. utrošeno oko 11,000.000 za razne investicione radove za koje su odobravana sredstva naknadnim kreditima. Ista je svota planirana i u budžetu za 1936. godinu. I u toj godini bio je ponovo raspisan socijalni pririz po istom ključu kao potkraj 1934, i gradski vijećnici su tu odluku donijeli na posljednjoj sjednici u 1935. godini održanoj 20. XI 1935.⁸¹

Međutim zbog ukinuća gradskog nameta na raskoš, gradskog prireza na višak kupovine, gradskog poreza na igraće karte kao i sniženja gradskog poreza na promet (automobili) — iako je ostao najamni porez od 13,000.000 dinara — gradski prihodi bili su nedovoljni za predviđene izdatke. Zbog toga se na istoj sjednici izglasava i novi Naredbenik za gradsku uvozninu na robu prema sistemu carinske tarife. Na tu su odluku reagirale najveće tvornice (Bata, Tivar), te je uredba izmijenjena na štetu zanatlija, jer je snižena uvoznina na industrijsku robu, pa se to odrazilo na snižavanju zarada zanatlijskih radnika u Zagrebu.

Kao što je već rečeno, sredstva za investicije trebalo je nabaviti zajmom, te su ga gradski vijećnici 10. VI 1936. i izglasali u iznosu od 12,000.000 dinara. Od tih sredstava mislilo se pet milijuna utrošiti na izgradnju cesta⁸² pet milijuna na gradnju uličnih kanala, milijun dinara za izgrad-

⁸⁰ Erber se pozivao na § 11 Statuta iz 1895. godine.

⁸¹ Ministarstvo je odobrilo taj pririz, a budući da je 1935. kao godina osnovice ubiranja poreza bila dobra godina, ubrano je 2,247.000 dinara umjesto dva milijuna koliko se predviđalo.

⁸² Za izgradnju cesta utrošeno je te godine 8,500.000 dinara, jer su korištena i sredstva ubrana u ime kuluka. Iako su se izgrađivale i ceste na periferiji gra-

nju smrzavališta u klaonici i milijun dinara za nabavu zemljišta od Emilije Majcen za proširenje groblja na Mirogoju. Prilično cesta i kanala izgrađeno je na tzv. građanskoj periferiji, jer »sve jača izgradnja udaljenih dijelova gradske periferije imperativno nalaže Gradskoj općini da nastavi sistematsku gradnju kanalske mreže u tim novim dijelovima grada. Gusto naseljena predgrađa predstavljaju stalnu opasnost za zdravlje građanstva, jer je dosadašnje iskustvo nepobitno dokazalo, da ovakovi predjeli postaju ognjišta raznih zaraznih bolesti«. Prema tome, radnička geta Trešnjevka i Trnje bila su gotovo potpuno izvan toga programa, što je i izazivalo neprestane sukobe komunalnih organizacija toga područja s gradskom općinom.

Zajmovi su potkraj 1935. dosegli 177,801.716 dinara od toga je kratkoročnih zajmova bilo još uvijek 86,4047.062 dinara. U 1935. plaćeno je za dugove 7,423.846 dinara, a u 1936. predviđeno je smanjivanje duga za 11,000.000 dinara i pretvaranje duga Sindikatu zagrebačkih novčanih zavoda od 30,000.000 konverzijom u dugoročni zajam. Međutim novi investicioni zajam od 12,000.000 dinara poništio je pokušaje umanjivanja duga i on je ostao isti.

Suprotno Erberovom očekivanju rasprava o budžetu bila je vrlo oštra, iako se u kritiku budžeta upustilo samo nekoliko vijećnika. Kovinarski obrtnik Ivo Milošević kritizirao je nadriobrt kojim se bavi u Zagrebu čak i Gradska općina posredstvom svojih odsjeka i poduzeća obavljajući razne građevinske i druge poslove. Tri dana nakon budžetske sjednice Milošević je podnio ostavku u gradskom vijeću izjavom »da se ne slaže s ovakovim radom u gradskom vijeću i da ne želi snositi suodgovornost preneražen malim ili bolje reći nikakovim sudjelovanjem gg. gradskih vijećnika u pretresu predloženog proračuna«. ⁸³

Kriza gradskog vijeća nastavila se i dalje. Vjekoslav Sedmak je podnio ostavku 16. III 1936, izjavivši da je obećana potpuna depolitizacija gradskog vijeća, a da on vidi »da se neka pitanja rješavaju upravo suprotnim načinom, što je dozvoljeno samo kod biranog vijeća, jer u takovim slučajevima izabrani vijećnici imaju pred očima interese i želje svojih izbornika«. Smijenjani su, ili sami podnose ostavke, i Šandor Tabachnik, Vilim Jelinek i Vilim Haramina, te je sjednici 19. X 1936. prisustvovalo samo 28, a 16. XII 1936. samo 27 gradskih vijećnika. ⁸⁴

Pri dodjeljivanju investicionih radova Erber sam donosi odluke, te se u njegovim rukama koncentrirala 1936. silna moć. Kao bankarac Erber nije imao sluha za posebne potrebe trgovine, industrije i zanatstva u Zagrebu, a budući da je zlatno doba prihvatnog bankarstva nepovratno prošlo slomom Prve hrvatske štedionice u jesen 1931, financijski kapitali nisu bili dovoljno jaki da postanu i ostanu nosilac privrednog razvitka grada.

đene su i ceste u sjevernim predjelima, te je uređena cesta na Gornjem prekrizju do vile Weiss s 1,400.000 dinara dok su sredstva za Radničku cestu bila svega pola milijuna dinara.

⁸³ HAZ, GPZ, Prs, kut. 323 — ostavka.

⁸⁴ Ivan Supanc i Konstantin Vouk dali su ostavke već 1935. godine, dr Ivan Juriša je umro, a podnačelnikom, umjesto Pavline, postaje Teodor Kaufmann.

Čini se da je Erber počeo 1936. dirati i sredstva predviđena za javne radove, te ih upotrebljavati u druge svrhe, jer na sjednici 10. lipnja 1936. vijećnik Žulj moli da se izda odredba kako se socijalni prirez može trošiti samo za svrhe za koje je namijenjen.⁸⁵ Može se pretpostaviti da je Erber ponovo prišao Srkuljevom sistemu pomaganja nezaposlenih milostinjama, jer se iz socijalnog fonda odvaja čak 1,200.000 dinara za pomaganje nezaposlenih intelektualaca kojih je iz dana u dan bilo sve više. Za pomaganje siromašnih i iznemoglih radnika dano je samo 240.000 dinara, ali je zato upravi policije dato 6000 dinara za izgon prosjaka i skitnica s teritorije grada, te milijun dinara za izgradnju policijske zgrade u Novoj Vesi 72.

Gradsko poglavarstvo više ne gradi radničke stanove, pa ne daje ni tvornici koža Alkalay i Mayer zemljište za građenje radničkih stanova, što je najbolji izraz antisocijalne i antiradničke politike grada u to vrijeme. Sve je manje gradskih kuća u funkciji jeftinih radničkih stanova. Jednokatnice u Radničkoj cesti 12 i 14 prvo su iznajmljene, a zatim i prodane Društvu sv. Vida za stambene prostorije i radionice slijepih radnika i radnica, a stanari — invalidi — iz gradskih zgrada u Mošćeničkoj i Veprinačkoj ulici deložirani su iz svojih stanova zbog neplaćanja stanarina.

Međutim u gradu se mnogo gradi. Grad u 1936. masovno rasprodaje rasparselirana gradska zemljišta u raznim dijelovima grada, uvjetujući gusti način izgradnje višekata što su se gradile novcem bogatih ljudi iz provincije, koji su iznajmljivanjem tih kuća mislili dobiti dodatne dugotrajne izvore prihoda. Grad od tih gradnji ima velikih koristi zbog taksa koje su se odmjeravale prema vrijednosti nekretnina.

Gradsko poglavarstvo malokad djeluje iz socijalnih pobuda. Tako općina koja je — po Zakonu o likvidaciji agrarne reforme — imala pravo prvokupa za zemljišta Prvostolnog kaptola i Zagrebačke nadbiskupije na Peščenici kupuje samo slobodna zemljišta, zatim ih nastoji što prije i sama rasparselirati i staviti u promet kao građevinska zemljišta. Odbija kupnju zemljišta na kojima su bile izgrađene kućice ili barake nekadašnjih agrarnih interesenata, te se tako i na tome području stvaraju rezervati poput područja Trnja i Trešnjevke.

U nedogled se otegnula i gradnja Centralne zanatske škole na Savskoj cesti. Na polovici 1936. tek je raspisana licitacija za prvi dio radova uz napomenu da nisu prikupljena sredstva za daljnju gradnju, iako je takva škola bila nužna za bolje i zdravije školovanje mladih radnika.⁸⁶

⁸⁵ Na prijedlog Građevinskog odjela 592.000 d određeno je za radove na Veslačkoj i Radničkoj cesti, vađenje šljunka za uređenje nekih ulica periferije i groblja, neke radove na savskom nasipu na Kajzerici i radove u Hirčevoj ulici gdje se izgradivala zdravstvena ambulanta za istočni dio grada, a svi ti poslovi su se obavljali posredstvom gradskih odsjeka.

⁸⁶ Za tu školu Gradsko poglavarstvo dalo je 1,500.000 dinara, a Savska banovina 700.000 dinara, iako je za cjelokupnu investiciju, odnosno smještaj 2500—3000 šegrta trebalo oko 9,000.000 dinara (Gradsko vijeće 10. VII 1936, čl. 42). Gradsko vijeće nije imalo razumijevanje za te potrebe grada, te je odbijena i subvencija od 400.000 dinara za gradnju internata Hrvatskog radiše, iako je istodobno Gradsko poglavarstvo kupilo od Radiše za 2,500.000 dinara posjed Vinovrh na Vrhovcu (Gradsko vijeće 19. X 1936, čl. 3, I—h).

Namjeravala se likvidirati i radnička kuhinja, te je na sjednici gradskog vijeća 19. X 1936. odlučeno da se sa Savskom banovinom, Radničkom komorom i Javnom burzom rada povedu pregovori radi participiranja u financiranju pri izgradnji i održavanju javne kuhinje, jer da grad ne može dalje snositi te velike troškove. Prostorije bivšega radničkog konačišta u Patačičkinoj ulici dodijeljene su Bolesničkoj blagajni Društva gradskih službenika, pa se može reći da Gradska općina u vrijeme Erbera postaje sve više kapitalistička i antiradnička, imajući pred očima vlastiti probitak, a ne brigu za sve vrste građana.

4.

Već je prilikom rasprave o budžetu za 1936. dr Dragutin Pavlinić istakao da Gradsko poglavarstvo 23,59% budžeta troši na osobne izdatke, što je u protuslovlju s osobnim rashodima gradskih poduzeća, jer Gradska električna centrala troši u tu svrhu samo 12,19% budžeta, vodovod 11,5%, a Gradska plinara samo 10,50%. Tu se radovi obavljaju uz pomoć sezonskih radnika i na trošak materijalnih izdataka, što nije u redu »jer nije dostojno čovjeka da se naplata njegovog rada iskazuje u istim partijama s naplatom rada životinja i strojeva i s naplatom nabave mrtvog materijala«. Prevođenje radnika i službenika u stalno gradsko osoblje — ako nekoliko godina rade kod grada zahtijevali su povremeno i drugi gradski vijećnici, ali je tako postupljeno samo u iznimnim slučajevima, jer su sezonski radnici bili za grad znatno jeftiniji. Dugogodišnja eksploatacija radnika pod takvim uvjetima privremenog rada uz minimalne zarade dovela je i do štrajka gradskih radnika 1936. godine. Za razliku od Srkulja, koji je dobro pamtio radničke nemire 1918—1920. godine, Erber očito nije imao to iskustvo, jer je i štrajk bankarskih činovnika 1919. svršio s nepovoljnim rezultatom za štrajkaše. Erber očito nije pratio ni suvremenu socijalnu literaturu na tu temu i nije uočio upozorenja beogradskog sociologa Miloslava Stojadinovića, koji od 1932. upozorava na opasnost pokreta masa u gradovima i zahtijeva da komunalna politika gradskih općina bude u interesu masa.⁸⁷ Obaranje standarda gradskih radnika na najniži mogući stupanj radi »štednje«, dok istodobno gradska općina kupuje zemlju i posjede, nije moglo proći bez sukoba. U 1936. god. prihodi Gradske općine više ne podbacuju ali općina ne samo da ne povisuje zarade radnika i ne prevodi radnike koji u njezinim pogonima rade već desetak godina u stalne radnike, već povećava i intenzitet rada, te se očito služi svim kapitalističkim mogućnostima dobivanja ekstraprofita. U takvim uvjetima klasni je sukob bio neizbježan.

Već 1935. zahvatio je Hrvatsku — a i Jugoslaviju — talas štrajkova i tarifnih pokreta. Radnici zahtijevaju povišenje zarada i bolje radne uvjete. U 1936. intenzitet i gustina štrajkova raste, te privreda u toj godini doživljava prave stresove.

⁸⁷ M. Stojadinović, Komunalna politika u doba krize, *Savremena opština* 1932, 168. Međutim i Stojadinović nije uočio da je i kod nas upravo u vremenu krize došlo do jačeg diferenciranja društva i do zaoštavanja klasnih suprotnosti, pa da je prema tome »socijalna opasnost« iz godine u godinu rasla.

Gradska općina bila je najveći poslodavac Zagreba jer je zapošljavala nekoliko tisuća radnika.⁸⁸ Ti su radnici bili zaposleni u raznim gradskim odsjecima i poduzećima i locirani po raznim dijelovima grada, a kako se preferirao rad privremenih i nestalnih radnika, međusobna povezanost tih radnika bila je slaba. Plaće radnika bile su različite, ali privremeni i sezonski radnici imali su tako male plaće da se gotovo nisu razlikovale od zarada radnika na javnim radovima.⁸⁹ Svaki pokušaj radnika da se radno vrijeme snizi odbijan je s motivacijom da se Zakon o zaštiti radnika iz 1922. ne odnosi na radnike u javnoj gradskoj upravi pa da za njih ne važi 8-satno radno vrijeme, a povišenje zarada je odbijano, jer da u materijalnim troškovima budžeta za to nema pokrića. Posve zadovoljni nisu bili ni stalni radnici gradskih poduzeća čiji je položaj bio znatno bolji od položaja činovnika u gradskoj upravi. To se radništvo i započelo prvo organizirati u Savezu metalskih radnika Jugoslavije i Savezu privatnih namještenika Jugoslavije, a 1936. i u Hrvatskom radničkom savezu (HRS). HRS je osnovala 1921. Hrvatska republikanska seljačka stranka. Od 1929. do 1935. godine taj savez nije djelovao, a tada s postepenim jačanjem Mačekove Hrvatske seljačke stranke započinje i HRS jačati među radništvom hrvatske narodnosti.⁹⁰ U 1936. godini — u svim gradskim poduzećima birani su radnički povjerenici.⁹¹ Radnici gradskih odsjeka (odsjek za ceste, odsjek za vodogradnje, regulatorni itd.) učlanjivali su se u sindikate pojedinačno, jer tada još gradska uprava nije dozvoljavala biranje radničkih povjerenika, pa je to imalo za vrijeme štrajka velikih posljedica jer radnici nisu imali svoje izabrane predstavnike za pregovore.

U želji da pridobije radnike za svoj sindikat HRS započinje prvi pokret na polovici lipnja 1936. te zahtijeva stalnost za 45 radnika Gradske električne centrale, 30 radnika Gradske plinare i 60 radnika Gradskog

⁸⁸ U XII odsjeku za cestogradnje radilo je 736 radnika, u XIII za kanalizaciju 153 privremenih i velik broj sezonskih radnika, u XIV odsjeku za novogradnje broj radnika se mijenjao, u XV odsjeku za uređenje grada radila su 162 privremena radnika, u tržnom odsjeku, na stočnoj blagajni i gradskim privrednim poduzećima te gradskoj ekonomiji i groblju broj radnika također je velik.

⁸⁹ Gradska ekonomija zapošljavala je na 18 rali vrtlarije velik broj radnica koje je plaćala dnevno samo 20 dinara.

⁹⁰ Vidi opš. B. Janjatović, Hrvatski radnički savez 1935—1941, doktorska disertacija. U štampi.

⁹¹ U Gradskoj električnoj centrali izbori su provedeni na tri nivoa: 240 namještenika pod vodstvom Stjepana Kavurića i Maksimilijana Price izabralo je šest radničkih povjerenika, ali Inspekcija rada nije odobrila izbor Petra Hećimovića. Radništvo je glasalo u dva dijela (stalni i privremeni radnici). Od prve grupe od 108 radnika glasalo je za SMRJ 17 radnika, a za HRS, čiju je listu predstavljao Đuka Dukanović, 82 radnika. Kod druge grupe od 352 radnika glasa samo 192 radnika od toga čak 145 za HRS, budući da je SMRJ već tada označavan kao komunistički sindikat, te su se radnici bojali otpusta. Nakon Erberove ostavke naglo je ojačao upravo taj sindikat, te na izborima 30. I 1937. od 188 radnika glasa za SMRJ 92 radnika (AIHRPH, RK, 414/2—2752/1936, 418/3—3604/1936, 466/2—1679/1937). Kod Gradskog vodovoda 219 radnika izabralo je 8. II 1936. šest radničkih povjerenika s liste HRS-a. Namještenici vodovoda na čelu sa Zvonkom Svjetličićem i Franjom Mačekom proveli su izbore 3. II 1936 (AIHRPH, RK, 418/3—3603/1936, 423/4—5350/1936). Radilo se 10 i više sati, te su i radnici zaposleni na groblju zatražili smanjivanje radnog vremena o čemu je raspravljalo gradsko vijeće 10. VII 1936, čl. 54.

vodovoda koji su prema Statutu za radnike gradskih poduzeća iz 1922. godine imali na to pravo. Na pregovorima 23. VI 1936. HRS zastupa sam predsjednik toga saveza i nadmonter Gradske plinare Ivan Peštaj i tako želi parirati komunistima oko Zvonimira Svjetličića, koji je u 1935. zajedno sa Stjepanom Kavurićem i Ljubicom Dobrinić osnovao obrambenu grupu gradskih radnika koji su se sve više uključivali u radnički revolucionarni pokret Zagreba. Sa ciljem još većeg podvajanja radnika na pregovorima su povećana samo prava stalnih i privremenih radnika, te je nastao još veći jaz između sezonskih i privremenih, a i između privremenih i stalnih radnika. Zapisnikom je utvrđeno trajanje radnog vremena, godišnji odmori i mirovine, te primanja u ugljenu, plinu i struji. Sporazum je stupio na snagu 1. srpnja 1936, a odobrio ga je Odbor za gradska poduzeća dva dana nakon dovršenih pregovora.⁹² Međutim taj sporazum pokazao je gradskim radnicima da je vodstvo HRS-a u dosluhu s upravama gradskih poduzeća, te da se za poboljšanje svog položaja treba samo boriti energičnije i sklapanjem kolektivnih ugovora. Radnici cestograđevnog odsjeka zaključili su 10. VII 1936. da stupe u tarifni pokret, te su 28. VII 1936. zatražili od Gradske uprave da se u cijelosti poštuje Zakon o zaštiti radnika i da se kvalificiranim radnicima povisi nadnica na 72 dinara dnevno, odnosno nekvalificiranim radnicima na 40 dinara s obzirom na izuzetno težak rad. Za vozare koji su radili na polijevanju ulica zatražila se nadnica od 120 dinara. Zahtjev je bio izložen u 22 točke, i iz njega se vidi da su ti radnici radili bez kišnih kabanica i gumenih čizama i da su često bili zakidani pri isplati svojih zarada od nadglednika koji su se prema radnicima odnosili grubo i nehumano. Čini se da su slične zahtjeve za sklapanje kolektivnog ugovora i povišenje zarada podnijeli u isto vrijeme i radnici ostalih gradskih odsjeka, iako se Peštaj protivio stupanju gradskih radnika u štrajk. Budući da gradska uprava nije na vrijeme odgovorila radnicima, nalazilo se 1. rujna 1936. u štrajku gotovo cjelokupno radništvo javne gradske uprave, te nije imao tko čistiti ulice ni obavljati najnužnije fizičke poslove u gradu. Budući da je u to vrijeme u Zagrebu štrajkala masa građevinskih radnika, te razne druge vrste radnika pod vodstvom URSSJ-a, a i HRS-a, gradske vijećnike je zahvatila panika, te potpredsjednik općine Teodor Kaufmann saziva za 2. IX konferenciju gradskih vijećnika. Na konferenciju je došlo samo 18 gradskih vijećnika, i većina zahtijeva da se radnici prvo povrate na rad obećavajući tek onda pregovore. Vilim Haramina, predsjednik Općeg radničkog saveza, također je prisustvovao toj konferenciji kao gradski vijećnik, te je izjavio da treba odmah početi s pregovorima i da treba pozvati predstavnike radničkih sindikata, bez obzira kojoj orijentaciji pripadaju, jer da će svako odlaganje još više pogoršati odnose. Haraminin prijedlog nije bio prihvaćen, već je radništvu upućen poziv da se vrati na posao, nakon čega bi im se izašlo u susret »u granicama mogućnosti i opravdanosti«. Međutim istodobno s

⁹² HAZ, GPZ, Prs, kut. 17/26. Prilikom hapšenja Đure Halabarca, jednog od rukovodilaca radničke obrane, uhapšeni su i Zvonimir Svjetličić, Stjepan Kavurić i Ljubica Dobrinić, te je Svjetličić na procesu u Beogradu osuđen na pet godina robije (S. Koprivica-Oštrić, Djelatnost KPJ na Trešnjevci, Crvena Trešnjevka, Zagreb 1982, 106).

tim pozivom Kaufmann je iza leđa radnika počeo pregovarati s predsjednikom HRS-a Peštajom, pokazavši spremnost da pregovara s tim sindikatom koji je već čitave godine bio favoriziran u odnosu na ostale sindikate, te je saznajući za to Haramina 5. IX podnio ostavku na čast gradskog vijećnika.⁹³

Konferencija gradskih vijećnika istoga dana pokazala je svu nesposobnost gradskih vijećnika u rješavanju toga klasnog sukoba. Njihova su mišljenja bila toliko različita da nisu vodila k brzom rješavanju sukoba. Bilo je posve suprotnih prijedloga. Gradski vijećnik Pasarić zalagao se za otpust svih gradskih radnika i za aktiviranje policije, žandara i vojske, a Žulj je predlagao da se nadnice »koje su uistinu male« povise. Ehrlich je ukazao na to da općina i ne zna s kime bi pregovarala, jer da nema radničkih povjerenika, »te da je čitav pokret ilegalna i revolucijona pojava«, a Shreiner je predlagao da općina treba sa sebe otkloniti svu odgovornost i prenijeti rješavanje čitavog problema u nadležnost bana. Izabran je odbor za pitanje štrajka: Ehrlich, Pavlinić, Kenda, Schreiner, Horvatin i Volčanšek, te je na toj sjednici odlučeno da će se početi pregovarati s radnicima na Klaonici i radnicima Tržnog odsjeka koji su podnijeli zahtjeve, ali još nisu stupili u štrajk, a da treba utjecati i na štampu da ne objavljuje neistinite vijesti kako neki radnici imaju nadnicu od deset dinara (»Večer«).

Odbor je započeo pregovarati s radnicima 7. rujna 1936, pozvajući na pregovore radnike učlanjene u HRS-u. Istog je dana i Odbor za jedinstvo Tarifne komisije gradskih radnika Podsaveza Saveza građevinskih radnika Jugoslavije za Hrvatsku i Slavoniju objavio letak u kojem se obrazlažu uzroci štrajka i kritizira ponašanje gradske uprave. U letku se navodi: »Gradski radnici su imali za taj svoj postupak puno opravdanje. Gradska općina ne samo da se pokazala da nije spremna izići radnicima u susret i po najminimalnijim zahtjevima, koje radnici postavljaju na gradsku općinu, nego je otišla dapače tako daleko da odbija svake pregovore sa radnicima i njihovim legalnim predstavnicima.« Navodi se da gradska općina vodi politiku »jake ruke«, tretirajući gradske radnike kao »smetlarški ološ«, te da želi pregovarati samo s tarifnom komisijom sastavljenom od štrajkolomaca »koji ne uživaju povjerenje«. U letku se poziva gradsko radništvo na jedinstvenu borbu u uvjerenju da će na strani radnika biti sva poštena javnost grada Zagreba i svi radnici, »jer ne možemo ni zamisliti, da bi bilo i jednog poštenog građanina, koji bi povjerovao da su radnici krivci za to, što ih hoće poslodavci obespraviti i oduzeti im pravo da se brane kada su napadnuti.«⁹⁴

Pregovaralo se svaki dan sve do 10. rujna 1936, i u međuvremenu su gradski inženjeri s nekoliko štrajkolomaca čistili najvažnije ulice u centru grada. Pregovori su se vodili u prilično oštrom tonu, iako su radnici, u većini bili članovi HRS-a. Pekovec je rekao: »Što se sada čudite, gospodo, da su gradske radnike lako natjerali u štrajk. Vi nam tu opet obećajete, a mi smo već dobili toliko tih obećanja od kojih niti jedno nije bilo ispunjeno, pa ne možemo danas pristati samo na obećanja.« Radnici govore

⁹³ HAZ, GPZ, Prs, kut. 327 — gradski zastupnici 1934—40.

⁹⁴ HAZ, GPZ, Prs, kut. 17/26.

o skupoći hrane i o svom bijednom životu, a Stjepan Molan, hrsovac, kaže: »Gospodo i ja sam bio protivnik kada se je raspravljalo o štrajku, ali je potrebno da istaknem da gradski vijećnici nemadu ni pojma kako gradski radnik bijedno živi.« Većina gradskih vijećnika prihvatila je HRS kao organizaciju za pregovore, iako su neki bili i za pregovore s URSSJ-om »jer je i ta grupa vrlo jaka«. Dr Lujo Thaller, koji je također dolazio na pregovore, upozorio je: »Štrajk je sredstvo polulegalno i tu ne smemo paziti na zakonitost već treba kao čovjek razmotriti i prosuditi. Radnici uistinu ne žive dobro — i do skrajnjih granica mogućnosti valja im izaći ususret. Nije kriva eksekutiva, jer ona se drži budžetskih mogućnosti — a tu ima riječ legislativa«, aludirajući time na nesocijalno ponašanje gradskih vijećnika prilikom rasprave o budžetu kada je svota materijalnih troškova iz koje su plaćani ovi radnici ostajala na istom nivou kao za vrijeme velike svjetske krize, iako su se gotovo sve druge stavke povisivale. Dr Lujo Thaller je očito za vrijeme svojih studija u Beču upoznao socijalizam pa i taj njegov stav odiše tim duhom kad zahtijeva veće angažiranje gradskih vijećnika na rješavanju komunalno-socijalnih pitanja. Međutim trgovac staklarskom robom iz Oktogona 5 Rudolf Pasarić predlagao je da se svi gradski radnici otpuste, i da se potrebni poslovi obavljaju posredstvom privatnih poduzetnika, odnosno uz pomoć onih gradskih radnika koji su zavičajnici grada Zagreba i tako sudbinski i u starosti vezani s gradom. Gradski vijećnici najupornije su odbijali da stupe u pregovore s predstavnicima URSSJ-a i ORS-a tvrdeći da su to privatne organizacije — iako istodobno pregovaraju s radnicima koji su članovi HRS-a, te tako zapravo pregovaraju s tom organizacijom. Radnicima se tvrdokorno ukazuje na to da oni nisu zahvaćeni Zakonom o zaštiti radnika i da nisu pravi radnici, a primjedba radnika kako se u takvom slučaju na njih odnosi Zakon o osiguranju radnika nije naišla na odgovor. Grad se očito trudio svim silama da izigra radničko zakonodavstvo, pa radnike vrtlarije i ekonomije čak proglašava poljoprivrednim radnicima uz pomoć viših vlasti i eksperata za socijalna pitanja.

U toku pregovora članovi HRS-a su oblažavali svoje zahtjeve, te je 10. rujna 1936. zaključen sporazum, koji zapravo znači propast štrajka. On glasi: »1. Ukoliko radnici Gradskog poglavarstva odmah stupe u posao, sve sadašnje nadnice povisuju se za 10% i to tako da minimalna nadnica muškog radnika iznosi 30 d. Povišenje nadnica stupa na snagu odmah čim se radnici vrate u posao; 2. Normalno redovno radno vrijeme utvrđuje se sa 8 sati dnevno, a izuzeci utvrdit će se u daljim pregovorima; 3. Nijedan radnik neće biti otpušten ni inače progonjen zbog toga što je učestvovao u ovom radničkom pokretu; 4. Svi radnički delegati dobivat će za vrijeme daljih pregovora pune nadnice u smislu točke 1 kao i ostali radnici kad se vrate na rad; 5. Gradska općina nastojat će da se pregovori o ostalim zahtjevima nastave i dovrše s najvećim uspjehom.«

Nakon tog sporazuma, koji ima oblik običnog zapisnika, članovi HRS-a i ORS-a vratili su se na posao, očekujući poboljšanje svog položaja daljnjim pregovorima. Nezadovoljni su bili članovi URSSJ-a, a osobito radnici odsjeka za cestogradnje koji su zatražili kolektivni ugovor, povišenje zarada za 20%, stalnost u službi, posebne nadoplate na prekovremeni rad i ostalo, a koje su zahtjeve gradski vijećnici okarakterizirali kao »komu-

nističke«. Međutim, i oni su se postepeno vraćali na posao, jer im URSSJ — iscrpljen učestalim štrajkovima — nije mogao pružiti jaču finansijsku štrajkašku pomoć.

Međutim štrajk gradskih radnika ipak je imao velikog odjeka. Prvi put nakon duljeg vremena radnici zaposleni u Gradskom električnom tramvaju, koji je Gradska općina dala na upravu Gradskoj štedionici, biraju u hangaru nove remize na Vurovčici 30. IX 1936. svoje radničke povjerenike. Pet stotina šezdeset četiri tramvajca izabralo je osam radničkih povjerenika među kojima se nalazio i narodni heroj Jakov Dugandžić, a vjerojatno i Milan Marković Lika. Ali umjesto zajedničkog štrajka svih tramvajaca i vozača autobusa organizacija HRS-a uspjela je isključiti iz štrajka URSSJ i komuniste, pa je štrajk od 11. do 20. listopada 1936. završio polovičnim rezultatima, utoliko više što HRS nije organizirao i istodobni štrajk autobusnih radnika, pa je štrajk bio i time oslabljen.⁹⁵

Gradsko poglavarstvo dalo je obećanja gradskim radnicima u štrajku da će pregovore nastaviti nakon njihovog povratka na posao. To je obećanje Gradska općina morala ispuniti, ali je nastojala pregovore pretvoriti u jednostrane akte koje je sama izdavala. Tako je 14. XI izdana odluka br. 8096 u 21 točki. U njoj je negirana primjena Zakona o zaštiti radnika na radnike koji rade na poslovima gradske javne uprave, pa su time radnici izgubili i pravo biranja radničkih povjerenika i pravo na kolektivni ugovor. Obećane poboljšice bazirane na finansijskim sredstvima prebačene su na narednu godinu, kada će sredstva za njih biti ukalkulirana u budžet. To se odnosilo na godišnje odmone, radno odijelo i obuču, tramvajske karte, božićnicu, a za kasnije su odgođena i pitanja o načinu primanja u službu, stalnost i liječenje.⁹⁶

Sprega gradske uprave s vodstvom HRS-a, koji je uspio likvidirati neželjeni štrajk, pokazala se uspješnom. Ali za vrijeme štrajka pokazala se i nesposobnost Erbera da uspješno riješi ta pitanja, te podnosi ostavku, koju ministarstvo ukazom 21. X 1936. i prihvaća, nakon što ga je 12. X 1936. odlikovalo ordenom jugoslavenske krune II reda.

Usprkos neuspjehu, štrajk je pokazao snagu gradskih radnika. Zbog toga Gradska općina nije više mogla kao prije potpuno zanemarivati zahtjeve radnika gradske uprave i gradskih poduzeća. Na sjednici samoupravnog odbora 14. XII 1936. predložen je, a na sjednici gradskog vijeća 16. XII 1936. odobren, odbor za sastav Statuta za gradske radnike u koji su ušli Ernest Ehrlich, dr Hugo Kohn, Stevo Opačić, Rudolf Pasarić, Jakob Pa-

⁹⁵ AIHRPH, RK, 440/3—10/324/1936 — Inspekcija rada nije potvrdila za radničkog povjerenika Franju Kušaka. V. *Bosiljka Janjatović*, *Revolucionarni sindikalni pokret*, Crvena Trešnjevka, n. dj., 134.

⁹⁶ Do 14. XI 1936. odbor za pitanje štrajka više je puta zasjedao i bilo je očito da je stavove bilo teško usuglasiti. Stevo Opačić, trgovac iz Ilice 128, na sastanku je odbora 25. IX 1936. izjavio da želi »svjetla obraza završiti te pregovore s radnicima« i da svakako treba već u 1936. naći sredstva za obećanu 10% povišicu radničkih zarada. Desetodnevni štrajkom gradskih radnika već je uštedeno 350.000 dinara a trebalo je nabaviti još 600.000 dinara. Neki su odbornici predlagali da se sredstva nabave smanjivanjem broja radnika (HAZ, GPZ, Prs, kut. 17/26). Stevo Opačić rođen je 1. VI 1877. u općini Gudovac kraj Bjelovara i završio je trgovačku akademiju u Beču. Prije dolaska u Zagreb imao je u Bjelovaru privatnu banku.

vlina i Josip Žulj.⁹⁷ Nastojali su se urediti i odnosi u gradskim poduzećima. Na istoj sjednici izglasana je sistematizacija radnika, te je za Gradsku električnu centralu utvrđeno 196 stalnih radnika, za Gradski vodovod 53, a za Gradsku plinaru 65. Također je odobren Statut za prometno osoblje Zagrebačkog električnog tramvaja, te mirovinski statut za radnike ZFT-ove radionice i prometno osoblje, kao i mirovinski statut za namještenike, koje je akte upravni odbor Gradske štedionice usvojio već 2. XII 1936. Na sjednici 16. XII 1936. dane su prvi put poslije 1925. i jednokratne nagrade (božićnice) gradskim radnicima. Premda su radnici dobili samo 100 i 200 dinara, a činovnici i namještenici 300 i 500 dinara, Gradska općina nije mogla više postupati kao prije. Potkraj godine dana je izvješna pomoć i onima koji su bili zaposleni na teret »socijalnog doprinosa«, pa je trebalo sva ta sredstva pronaći u gradskom budžetu što je zadalo velike muke financijskom osoblju u Gradskom poglavarstvu.

5.

Od 21. X 1936. do 31. III 1937. gradsko vijeće saziva i rukovodi gradskim poslovima potpredsjednik Teodor Kaufmann. Sazvao je dvije sjednice gradskog vijeća u 1936 (19. X i 16. XII) i dvije sjednice u 1937 (22. II i 23. III), te su se na tim sjednicama rješavali samo najvažniji poslovi potrebni za normalno funkcioniranje grada.

Uz niz odluka vezanih uz građevinarstvo doneseno je i nekoliko odluka koje su ukazivale na to da je uslijed nazadovanja trgovine, industrije i bankarstva u Zagrebu poslije velike svjetske krize došlo ponovo do porasta nezaposlenosti, i da se razvio brojni intelektualni proletarijat. Radnički pokreti u 1936. pokazali su da se o »socijalnom miru« u Zagrebu mora voditi računa, te je u gradskom vijeću 19. X 1936. odobreno da se za prehranu nezaposlenih u nadolazećoj zimi nabavi deset vagona žitnog i dva vagona kukuruznog brašna, 20.000 kg graha i 5000 kg šećera, te da se sastavi kartoteka nezaposlenih. Međutim uslijed uvećanih izdataka za nadnice gradskih radnika, a i božićnice svih vrsta zaposlenih u gradu, ta je količina gotovo prepolovljena već na narednoj sjednici, što pokazuje da se zagrebačka buržoazija vezom sa HRS-om brzo oslobađala straha od radničkih masa. Nasuprot tome Gradska općina mora prvi put voditi računa o zahtjevima seljaka iz gradske okoline koji su svojim proizvodima snabdijevali zagrebačko dnevno tržište. Gospodarska organizacija Mačkove Hrvatske seljačke stranke Gospodarska sloga ukazivala je na nesocijalnu politiku grada u odnosu prema selu, te su na njezin zahtjev smanjene neke gradske dažbine koje su neposredno teretile seljačke proizvode, a neki su porezi i posve ukinuti.⁹⁸

⁹⁷ Taj odbor nije bio jednak Odboru za gradska poduzeća u kojem su bili Marko Bauer, dr Teodor Bošnjak, Ernest Ehrlich, Ignjat Fischer, ing. Franjo Horvat, dr Ivan Juriša, ing. Edo Kürschner, Teodor Kaufmann, ing. Ivan Marjanović, dr Lujo Thaller, dr Dragutin Pavlinić i Andrija Mutafelija (HAZ, GPZ, Prs, kut. 324—br. 4175 Prs od 26. VI 1936).

⁹⁸ Ukinuta je uvoznina i mjestovina, ali je grad nastojao da zadrži neokrnjene vagarinu i trošarinu, te je na sjednici 16. XII 1936. donesena adekvatna odluka. Gospodarska sloga na čelu s Rudolfom Bičanićem bila je vrlo jaka organizacija. Na sjednici 23. III 1937. gradsko vijeće ju je oslobodilo plaćanja uvoznine na

Velike izmjene u gradskim prihodima onemogućile su i pravodobni sastav gradskog budžeta za 1937/38. godinu. Povišenje radničkih nadnica uz ukidanje ubiranja socijalnog doprinosa znatno je poremetilo strukturu dotadašnjeg budžeta. Investicije je trebalo staviti u budžet, pa je budžet građevinske grane bio 26,183.135 dinara ili 19,6% budžeta gradske uprave.

Odredbe za sastav budžeta dalo je i te godine ministarstvo financija, zabranjujući uvođenje novih dažbina. Ukinuti su i neki već zastarjeli porezi i takse, a radi unapređenja građevinske djelatnosti obustavljeno je ubiranje gradskog poreza na višak kupovine. Tim je porezom u 1936. godini — kada je prodano 1986 nekretnina u vrijednosti od blizu 278,000.000 dinara — ušlo u gradsku blagajnu oko 4,500.000 dinara. Građani su ponovo tražili ukidanje i nekih drugih poreza, a osobito najamnog i vatrogasnog prireza, ali je taj porez ostao, jer za njega nije bilo zamjene. Promijenjene su i stope ubiranja trošarine, mjestovine, taksa, poreza na vozila, poreza na gradske priredbe i poreza stranih kućevlasnika. Izvan budžeta formirano je odredbom ministarstva nekoliko fondova: fond za pomoć nezaposlenima od 1,700.000 dinara, fond osnovnih škola sa 2,999.000 dinara, fond otkupnine osobnog rada od 5,500.000 dinara. Bilo je predviđeno da se na račun kuluka obnovi s 1,260.000 dinara Varaždinska ulica od Savske ceste do Runjaninove, Sajmišna (Heinzelova ulica) da se nastavi uređivati s milijun dinara, a Strojarska i neke druge ceste s još 2,240.000 dinara.⁹⁹ Kao i prethodne godine, i te je godine budžet gradskih poduzeća iskazivan zajedno s budžetom javne uprave.

Raspravi o budžetu 22. II 1937. prisustvovalo je svega 29 gradskih vijećnika, koliko ih je tada još sudjelovalo u radu gradskog vijeća. Nametnuti narodu odozgo oni taj posao u općini počinju osjećati sve više kao teret. Dr Lujo Thaller izjavio je tom prilikom »da bi gubili vrijeme kritikujući sami sebe«, te želi da dođe novo — od stanovništva Zagreba izabrano — gradsko vijeće, koje će unaprijediti rad Gradske općine. Kritika Josipa Žulja da je potpuno prekinuta veza između gradskog poglavarstva i komunalnih organizacija zagrebačke periferije — koju je toliko pažljivo gajio Krbek — saslušana je sa šutnjom.¹⁰⁰

sav građevni materijal za njezin dom koji je gradila u Zvonimirovoj ulici kraj Burze rada. Ta odluka pokazuje da je i u gradskom vijeću jačao sloj privržen HSS-u.

⁹⁹ Kuluk je bio posebni porez za uređenje cesta koji se realizirao osobnim radom, ali se mogao i otkupiti tj. pretvoriti u novčanu vrijednost, te se tada vodio kao fond otkupnine osobnog rada.

¹⁰⁰ Proračun Gradske općine 1937/8. nije bio javno izložen, ali su posredno od gradskih vijećnika neki građani ipak upoznavali njegov sadržaj. Dr Mirko Košutić, jedan od funkcionara HSS-a, podnio je 9. II 1937. prigovor što se još uvijek ubire vatrogasna taksa, iako je taj prirez zakonski ukinut. On prigovara i povišenju osobnih izdataka kod gradskih poduzeća, smatrajući da je povišenje osobnih izdataka kod centrale od 4,282.200 dinara, kod plinare za 1,046.940 i kod vodovoda za 1,429.282 neopravdano visoko, te da bi gradska poduzeća morala davati u gradsku kasu više od 16,000.000 dinara s obzirom na svoj monopolizirani položaj u pogledu proizvodnje. Prigovor na budžet dala je i Gospodarska sloga kao ekonomska organizacija seljaka. U ime seljaka s područja Zagreba predsjednik te organizacije dr Rudolf Bičanić zatražio je da se trošarina na vino snizi od 1,5 dinara na pola dinara »jer je vino jedini proizvod naših najsiromašnijih krajeva i stoga se ne može smatrati luksuzom već jedinom mogućnosti opstanka na rođenoj grudi«, a uslijed toga se mimo mitnica razvilo krijumčarenje, jer je tro-

Vijećnik Stjepan Debeljak založio se u gradskom vijeću 22. II 1937. da se grad bolje brine za nezbrinutu djecu te da ne napušta Dječje sabiralište u Supilovoj ulici ni ne zapašta dječji dom u Klinča-selu kao zakladu davno umrlog načelnika Amruša. U svojoj interpelaciji Debeljak kaže: »Vi svi znadete, kako je nastala periferija i nije potrebno o tom mnogo govoriti. Poslije rata ljudi su u provinciji prodavali svoju sirotinju pa dolazili u Zagreb, nadajući se, da će nastati bolja vremena i da će se lakše probiti kroz život. Ali došla je kriza, i mjesto ispunjenja nada, došla su razočaranja i osiromašenje.« Debeljak zastupa stanovište da je Zagreb dužan da snosi posljedice koje su nastale uslijed brzog i nepredviđenog razvoja, te da mora voditi brigu o nezbrinutoj djeci zagrebačkog proletarijata, usprkos pojačanoj brizi banovine, koja u Mošinskijevoj ulici proširuje zakladu i uređuje školu za gluhoonijeme i slijepe.

Na istoj je sjednici određena i lokacija novog Veterinarskog fakulteta u Heinzelovoj ulici nasuprot Gradskoj klaonici. Vijećnici se nisu složili da se nova Banovinska bolnica sa 1500—2000 kreveta izgradi na teritoriju Zakladne bolnice Sv. Duh i preporučuju da se nađe nova lokacija gdje će se bolnica moći širiti (Rebro).

Sjednica 22. II 1937. na neki je način i svečana. Prvi put poslije 1900. godine teritorij grada se uvećao pripajanjem upravne općine Kustošija — koja je do tada pripadala Vrapču — gradu. Grad je do tada uporno odbijao širenje svoga teritorija bojeći se obveza za siromašno selo. Velika svjetska kriza izmijenila je te odnose — i sirotinja se faktički našla s one strane gradske granice — pa je Gradsko poglavarstvo uvidjelo da će od teritorijalnog povećanja imati ipak više koristi nego štete, te da će dobiti nove porezovnike a i prostor za razvoj novih industrija, što bi moglo dati gradu novi životni impuls, koji mu je bio toliko potreban.

DR TEODOR PEIČIĆ I ODMJERAVANJE KLASNIH SNAGA U OČEKIVANJU POLITIČKIH PROMJENA (31. III 1937 — 23. IX 1939)

1.

Dr Teodor Peičić postavljen je za predsjednika Gradske općine Zagreba ukazom kraljevskih namjesnika 26. III 1937. i već 31. III 1937. održan je u prisutnosti načelnika banske uprave Petra Benzona izvanredni sastanak gradskog vijeća na kojem je Peičić položio zakletvu.¹⁰¹ Tom je prilikom

šarina često veća nego vrijednost robe. Gospodarska sloga prigovorila je i velikim gradskim uvozninama, mjestovinama i trošarinama na meso i ostalu robu koju proizvode seljaci. Gradska općina priznala je da »Promijenjene ekonomske prilike nužno zahtijevaju da se i gradska financijska politika vodi više u skladu sa potrebama i zahtjevima seljaštva«, i da su dosadašnji propisi »poprimili značaj pravih unutrašnjih carina«, ali da se ne može odreći svojih zakonitih i uobičajenih prihoda (HAZ, GPZ, Računovodstvo, kut. 13/ budžet 1937/8 — br. 203932 II B/7. I 1937).

¹⁰¹ Dr Teodor Peičić rođen je u Beču 4. X 1882. Zavičajnost je u Zagrebu dobio 1929. godine. Peičić je za vrijeme drugog svjetskog rata formalno obavljao funkciju glavnog ravnatelja Središnje aprovizacione poslovnice u Zagrebu. Zapravo čitav posao u SAP-u obavljao je J. Landi, jer ustaške vlasti u Peičića kao anglofila nisu imale povjerenja.

Pečić izjavio: »Moj je mandat i vremenski i opsegom ograničen. Cijeli moj program se sastoji u tome da budem do krajnosti objektivan, da se držim zakona i da u okviru zakonskih mogućnosti najpripravnije udovoljavam opravdanim zahtjevima i interesima građanstva.« Pečić je također rekao da u gradu ima vjerojatno »mnogo boljih i pozvanijih« za to mjesto, ali da nije važno »otkuda tko dolazi, nego kamo ide«, te moli vijećnike da s njim surađuju i da mu pomažu da radi »za sreću, napredak i što bolji procvat grada Zagreba«. Međutim status povjerljivog upravnog činovnika i člana Državnog savjeta onemogućio je suradnju Pečića i onih gradskih vijećnika koji su čekali na rješenje »hrvatskog pitanja« sporazumom. Pečić je došao na načelničku stolicu u teško vrijeme. Zbog smanjenih prihoda grada ukidanjem niza poreza, grad nije mogao voditi dobru komunalnu politiku pa su već uoči Pečićevog dolaska ostavke podnijeli Josip Krčelić, Ivan Milošević, Vjekoslav Sedmak, a nakon imenovanja Pečića i Vilim Jelinek i dr Dragutin Pavlinić.¹⁰²

Usljed tih ostavki, bojkotiranja rada gradskog vijeća od preostalih vijećnika, a i niza drugih razloga, Pečićevim sjednicama prisustvuje mali broj vijećnika. Za razliku od 1938. sjednice su u 1937. česte, i Pečić je sazvao te godine šest sjednica, ali na sjednicu 2. travnja 1937. dolazi 27 vijećnika, a na sjednicu 26. VI 1937. samo 25 vijećnika. Na Pečićev zahtjev ministarstvo je 13. IV 1937. ukazom postavilo 14 novih vijećnika, uglavnom iz redova »uglednih« zagrebačkih građana i privrednika, ali to su uglavnom bili i vijećnici visoke životne dobi, te je u toku od pola godine umrlo tri vijećnika.¹⁰³ Postavljeni su bez konzultiranja zagrebačkih privrednih organizacija, a često i bez konzultiranja s kandidatima, pa je industrijalac Viktor Fabris već 6. X 1937. vratio odluku o imenovanju, a zahvalio se i bravarski obrtnik Velimir Devidé.¹⁰⁴ Novi vijećnici bili su: dr Dragutin Bregant, direktor Jugoslavenske tvornice vate »Riko«, dr Kristo Grbin, advokat, dr Ferdo Grospić, liječnik, Mladen Uzorinac, načelnik jednog odjeljenja banske uprave, Vladimir Jagić, krojački obrtnik, Dinko Chudoba, ljekarnik i novinar, Dragutin Šimunić, brijački majstor, Ivo Crnković, upravitelj osnovne škole, Đuro Medved, veletrgovac, Dragutin Grgić, stolarski obrtnik i Vjekoslav Neral, dimnjačarski obrtnik. Među tim vijećnicima nije bilo ponovo ni jednog predstavnika radnika.

Pečić je mislio da će na položaju predsjednika Gradske općine biti veoma kratko vrijeme, pa se tako i ponašao, nastojeći da čitav posao shvati kao administrativac, te i ne unosi u rad općine svoju osobnu notu. Izvršava naloge banske vlasti i ne vodi mnogo računa o posebnim interesima grada, pa se to odrazilo na gotovo svim poljima života, a osobito na polju industrijalizacije što je usporilo dinamiku rasta radništva.¹⁰⁵ Iz formalnih razloga odbijena je na sjednici 2. IV 1937. molba Zadruge Hrvatskog radiše

¹⁰² HAZ, GPZ, kut. 323 Prs. — gradski vijećnici.

¹⁰³ Dr Ivan Juriša (umro 21. XI 1937), Marko Horvatin (umro 30. I 1938).

¹⁰⁴ Bilo je čak i smiješnih situacija. Tako je za vijećnika imenovan umjesto Vilima Hudeca, suvlasnika tvornice kartonaže, njegov otac Ivan, koji je umro još 10. III 1932.

¹⁰⁵ Gradski inženjer Ferdo Šega bacao je krivnju na industrijalce koji da bježe od Zagreba zbog intenzivnih radničkih pokreta prilikom kojih vlasti dozvoljavaju da štrajkaši zaposjednu tvornice (*F. Šega, Privredno nazadovanje grada Zagreba, Revija Zagreb, 1937, 333*).

za štednju, osiguranje i privredu s.o.j. koja je pokraj živodernice htjela izgraditi tvornicu peračeg sapuna, kristal sode i laštila za cipele. Odugovlačeći se i s prodajom zemljišta tvorničaru bombona Ivanu Koheku, koji je htio podići tvornicu na raskršću Šulekove i Bužanove ulice, Jugoslavenkom industrijalnom i trgovačkom d.d., koje je htjelo podići metalopreradivačku tvornicu između Radničke ceste i Folnegovićeve ulice (sjednica 26. VI 37), Arturu Krausu koji je htio sagraditi tvornicu svilene robe i pamučnih tkanina na sjevernom dijelu grada, Franji Lentiću koji je htio sagraditi tvornicu u Bužanovoj itd. Odbijaju se i molbe tvornica koje stiješnjene na starim prostorima traže nove lokacije ili proširenje tadašnjih prostora (Hinko Mayer, tvornica kemičkih proizvoda i svijeća d.d., Iskra itd.). Kao Nezagrepčanin Peičić ne zna ili ne želi znati da je još tridesetih godina Gradska općina donijela odluku da se teška industrija locira u jugoistočnom dijelu grada u području Kanala, pa se na sjednici 2. IV 1937. općina odriče prava prvokupa za zemljišta Zagrebačke nadbiskupije na Ferenšćici, koja su imale prvorazrednu važnost za razvoj teške industrije. Pitanje prostora za industriju ponovo je aktualizirano na sjednici gradskog vijeća 23. XII 1937. prigodom rasprave o generalnom regulatornom planu na koji je u toku 1936. dobiveno 348 primjedbi. Ukazivalo se na to, da se u planu premalo pažnje posvetilo industriji, zato što »predjel određen za industriju još dugo neće biti podesan za izgradnju industrijskih objekata, jer da taj jugoistočni dio tek treba prirediti za građenje, spojiti komunikacijama s gradom, a prije toga provesti kanalizaciju i vodovod«. Vijećnik ing. Franjo Horvat izjavio je da treba odlučiti hoće li »Zagreb biti grad činovnika i rentijera, ili će se više razvijati industrija, trgovina i obrt«, a svakako u provođenju regulacionog plana treba biti elastičan, jer je Građevni zakon rađen u doba prosperiteta, kad smo bili bogatiji, a sada treba »biti skromniji«, i treba dopuštati odstupanja ako ona previše ne remete generalni plan. Na budžetskoj sjednici 1938/9. Peičić je istakao da bi za provedbu generalnog plana trebalo u narednih deset godina osigurati 75.000.000 dinara, te da općina podiže desetmilijunski zajam kojim će »posebna pažnja biti usmjerena nabavci zemljišta za industriju, da se tako već jednog omogućiti novi napredak ove važne privredne grane u gradu Zagrebu, koja sada nažalost u svom razvitku zaostaje«. Na sjednici 24. III 1938. donesena je odluka da se osnuje posebni regulacioni fond u koji je trebalo ulagati četvrtinu novca dobivenog za svaku prodanu gradsku nekretninu, a od podignutog desetmilijunskog zajma odvojeno je u taj fond 2.500.000 dinara. Ostatak zajma utrošen je na kupnju posjeda Weiss za 1.150.000 dinara, posjeda Jazbina iznad Remeta kojim se koristio Poljoprivredni fakultet i neke druge nekretnine koje nisu bile kupljene radi provedbe regulacije, već radi bogaćenja grada. Budući da je taj zajam bio utrošen već do kraja 1938. godine, dogovoreno je na sjednici 6. III 1939. da se podigne novi investicioni zajam od 25.000.000 dinara. Međutim kada su se analizirale najnužnije potrebe, ta je suma na sjednici 10. VI 1939. podignuta na 30.000.000 dinara s tim da je na sjednici 27. VI 1939. odlučeno da se zajam digne kod Središnjeg ureda za osiguranje radnika, i da se upotrijebi za investicione radove potrebne za saniranje socijalnih prilika u gradu. Osim za odušni kanal u Heinzellovoj ulici, proširenje Doma staraca i izgradnju Doma za majku i dijete trebalo je 1.600.000 d upotrije-

biti za zdravstvenu stanicu na južnoj periferiji u Hirčevoj ulici, a trebalo je izgraditi i neke škole.¹⁰⁶

Od polovice 1938. grad mijenja prividno svoju politiku u nabavi zemljišta za industriju. Na sjednici 24. VI 1938. donesena je odluka da općina kupi veleposjede Miroslava Kulmera, koji su sada bili u vlasništvu Prve hrvatske štedionice, i zemljišta Zagrebačke nadbiskupije i Prvostolnog kaptola koja su, tek po Zakonu o likvidaciji agrarne reforme, bila dana na raspolaganje vlasnicima s tim da je općina imala pravo prvokupa. Riječ je o 7000 jutara zemljišta što su se nalazila uglavnom u jugoistočnom dijelu grada koje je bilo predviđeno za industriju. Međutim općina nije bila voljna da plati četvorni hvat toga zemljišta 150 i 200 dinara koliko su vlasnici zatražili, pa je na sjednici 10. VI 1939. kupnja odgođena »jer tražena kupovina daleko nadilazi vrijednost tog zemljišta«. To odugovlačenje grada u nabavi zemljišta predviđenog za tešku industriju zabrinulo je privrednike. U Trgovačkom domu Društvo diplomiranih ekonomista i komercijalista održalo je 24. I 1939. anketu o industrijskoj politici Zagreba i ukazalo, na potrebu planskog razvoja industrije. Na tu su anketu bili pozvani i svi gradski vijećnici i predstavnici općine, pa je ta problematika dobila širok publicitet a djelomično i nacionalistički akcent.¹⁰⁷

Nakon toga gradsko vijeće ponešto mijenja odnos prema industriji. Na sjednici 6. III 1939. Ivanu Koheku prodano je na Donjim Sveticama kod Dugoselske ulice zemljište za tvornicu jestivih ulja, čokolada i bombona uz cijenu od 200 dinara hvat, a uz istu cijenu ponuđeno je pokraj tvornice koža Alkalay u Heinzeloj ulici zemljište Milanu Jakovljeviću za tvornicu metalnih i gumenih dijelova vodomjera. Tekstilnu tvornicu »Ivančica« Milana Prpića grad oslobađa uvoznine prilikom njenog preseljenja iz Oroslavlja na Zavrtnicu 18, a uvoznine je oslobođena i Tvornica kovinarskih proizvoda i prerade ME-BA, koja također doseljava u Zagreb.

Međutim pitanje nabave zemljišta u jugoistočnom dijelu grada još ni u 1939. nije riješeno, pa na budžetskoj sjednici 24. III 1939. Peičić ističe da su gradska sredstva premala za nabavu zemljišta za industriju, te da bi i banovina i država morale na tom polju nešto učiniti, jer konačno je »privreda Zagreba i njihovo poresko vrelo«, a to pitanje da je svakako »goruće pitanje« Zagreba.¹⁰⁸ Koćenje razvoja industrije odrazilo se i na zastoju u dinamici broja radnika u glavnom gradu Savske banovine, te je

¹⁰⁶ Za odušni kanal u Heinzeloj predviđeno je 3.400.000 dinara, i on je čitavo ovo područje pretvarao u visokovrijedni građevinski teren. Za dovršenje stručno-produžne škole predviđalo se 3.500.000 dinara, a isto tolika svota imala se upotrijebiti za izgradnju dječjeg skloništa na Sveticama. Imala se graditi i nova građanska škola, te je za tu svrhu određeno 5.200.000 dinara, a predviđala se graditi i škola za slabu djecu. Naime, usprkos krizi, gradsko se stanovništvo jako povećalo, osobito u periferijskim dijelovima grada, te je nedostatak školskog prostora na tim područjima gotovo onemogućivao provođenje normalne nastave.

¹⁰⁷ Na toj anketi jako se angažiralo društvo Zagrepčana (Za unapređenje industrije u gradu Zagrebu, *Revija Zagreb*, 1939, 20—26). Vidi i HAZ, GPZ, Prs, kut. 298 — okružnica 528 Prs od 23. I 1939.

¹⁰⁸ Inače se grad urbanistički za vrijeme Peičića lijepo razvija, zahvaljujući angažiranju provincijskog kapitala na izgradnji privatnih zgrada i prilično velikim investicijama banovine. Tako se na 50.000 m² istočno od Gradske klaonice započeo 1938. graditi novi Veterinarski fakultet, Tehnički fakultet u Klaićevoj ulici i Poljoprivredni fakultet kraj potoka Štefanovca. U ulici Breščenskog započela se

očito da dolazi do slabljenja Zagreba kao radničkog i privrednog središta u korist Karlovca, Varaždina, Siska a i ostalih gradova na području Savske banovine.

Grad stagnira i na nekim drugim područjima. Lišen gotovo svih prihoda iz dotadašnjih poreskih vrela, gradu je ostala samo trošarina i kućarina, pa se s tim sredstvima — kada su se podmirile plaće činovnika, namještenika i radnika — i nije moglo mnogo učiniti.¹⁰⁹ Iako grad još uvijek nije otplatio stare dugove, započinje se opterećivati novim dugovima. Na sjednici gradskog vijeća 2. IV 1937. odlučeno je da se za konsolidaciju starog duga od 29,106.230 dinara kod Sindikata novčanih zavoda u Zagrebu, kao i za neodgodive investicije, sklopi novi investicioni zajam od 50,000.000 dinara, i to tako da se kod Državne hipotekarne banke digne zajam od 30,000.000 dinara uz 7% kamata, a 20,000.000 dinara da se nabavi putem blagajničkih zapisa uz 5% kamata. Raspodjela toga zajma izvršena je na sjednici 26. VI 1937. godine. Za gradnju škola trebalo je utrošiti 14,600.000 dinara, za gradnju skloništa za djecu na Laščini i Jordanovcu 2,000.000 dinara, za gradnju sajmišta također dva milijuna dinara, za 4-katnicu uprave policije u Petrinjskoj 32 — 2,600.000 dinara, za zdravstvenu stanicu na jugoistočnoj periferiji milijun dinara. Za regulaciju grada bilo je predviđeno 2,800.000 dinara, a ostatom zajma se uz neke manje investicije imao otplatiti dug Sindikatu novčanih zavoda. Vijećnik Žulj — jedini radnik u vijeću — na toj je sjednici potaknuo potrebu izgradnje osnovnih škola na Sigčici i na Trnju, te je Pečić izjavio da će se jedna škola podići u jugoistočnom, a jedna u jugozapadnom dijelu grada. Međutim na istoj toj sjednici odobreno je 1,300.000 dinara za gradnju ogledne šumske škole na Ksaveru, pa je bilo već tada očito da se zajam neće trošiti kako je planirano. I doista. Zajam je bio odobrio ministar financija 23. IX 1937, a već na sjednici 23. XII 1937. donesena je odluka da se storniraju sredstva za uređenje novog sajmišta u Heinzelovoj ulici, te da se smanje sredstva za izgradnju zdravstvene stanice u južnom dijelu grada, kao i sredstva za proširenje kanalizacije i vodovodne mreže. Brisbane su dakle neodložne gradnje, pa je uskoro iz fonda za regulaciju trebalo odvojiti 1,200.000 dinara za sajmište, milijun dinara za zdravstvene ustanove i 500.000 dinara za gradnju vodovodnih i kanalizacionih pruga.¹¹⁰

graditi Trgovinsko-industrijska komora, a u Heinzelovoj sjeverno od Veterinarskog fakulteta Carinarnica. Najveću stambenu zgradu s 222 stana i 19 lokala gradila je u tom vremenu nadarbina Zagrebačke nadbiskupije u Vlaškoj ulici («Vatikan»). Pomišlja se i na gradnju nove pošte kraj željezničke stanice, jer baraka iza zgrade SUZOR-a nije više mogla zadovoljavati potrebe naraslog grada.

¹⁰⁹ Milica Stilinović, Zagrebački gradonačelnici, *Zagreb jučer, danas, sutra*, I, Zagreb 1965, 122. Nešto se dobivalo i na račun taksa, ali je usprkos mnogim vrstama prihoda Gradska općina patila od kronične nestašice sredstava, trošeći najveći dio budžeta na plaće i nadnice.

¹¹⁰ U odnosu na ranije godine ministarstvo financija, bez velikih primjedbi, odobriva sve prijedloge grada. Tako je 23. IX 1937. odobrena prva raspodjela zajma izglasanog na sjednici 2. VI 1937. ali su kasnije odobrene i izmjene donesene na sjednicama 26. VI 1937. i 24. III 1938. Na sjednici 24. III 1938. odlučeno je da se ima za sajmište izdvojiti 1,200.000 dinara, jer da se to pitanje ne može više odlagati (HAZ, GPZ, Računovodstvo, kut. 13/ budžet 1937/9 — br. 213—533—II A — 23. IV 1938).

Slične su bile i promjene u budžetu 1937/38. pri čemu su uvijek prebacivanja bila na štetu radničke periferije. Iz Fonda otkupnine osobnog rada trebalo je urediti Varaždinsku i Strojarsku cestu, ali je na sjednici 24. III 1938. godine 2,260.000 s te stavke prebačeno u stavku »Obnova i popravak ostalih cesta«, pa je očito uređenje najvažnije ceste južno od pruge opet odgođeno.¹¹¹

2.

Pečić je u 1938. sazvao samo četiri sjednice gradskog vijeća, te je dnevni red tih sjednica bio toliko opsežan da nije uopće bilo moguće razviti neku diskusiju, već su i vrlo važni predmeti bili samo potvrđivani onako kako su ih riješili odbori.

Budžet za 1938/9. bio je predložen tek na sjednici 24. III 1938, što ukazuje na to da je bilo velikih poteškoća oko sastava budžeta zbog nedovoljnih prihoda. U uvodnoj riječi o proračunu Pečić je izjavio da »drugi faktori neočekivano zahvataju u izvore koji bi u prvom redu trebali biti pridržani gradovima«, te izražava nadu da će novi Zakon o samoupravnim financijama, koji se priprema, razgraničiti poreze između države, banovine i općina. Pečić skromno protestira da će ravnotežu u gradskim financijama poremetiti poslovi koje država »u sve većem obimu« prenosi na gradove, te je očito da administrativni centralizam sve više jača. Jasno je da trošarina i uvoznina nisu mogle nadoknaditi ukinuti najamni prirez, iako to nije bilo krizno vrijeme, pa su ta dva vrela prihoda donosila znatna financijska sredstva.¹¹² Sve je to pridonijelo da je i te godine gradski budžet bio vrlo skroman s obzirom na potrebe grada, i da su posebno bili zakidani periferijski dijelovi grada.

U kritici predloženog budžeta, koji je ipak jednoglasno usvojen, vijećnik ing. Franjo Horvat je rekao da su redovne potrebe namirene, ali investicije i novi radovi »koji su uslov daljnjemu razvitku grada i njegovom napretku, suženi su na minimum«.¹¹³ Grad da daje mnogo i banovini i

¹¹¹ Zanimljivo je da su i predstavnici buržoaskog građanstva uočili taj nerazmjer. Spectator piše 1938: »Ne može se dokučiti pravi razlog, zašto se npr. ne pristupi izvođenju asfaltnog pločnika u Tratinsko-Ozaljskoj ulici, toj glavnoj saobraćajnoj arteriji Trešnjevackog kotara, gdje se grade mnoge tro- i dvokatnice, dok se u mnogim posve zabitnim ljetnikovačkim predjelima takovi nogostupi izvode ma da nikome od potrebe nisu, dapače, kod na pr. poledice zbog strmog terena direktno čine opasnim prolaznje, navlastito nizbrdice« (*Revija Zagreb* 1938, 321).

¹¹² Dizali su se protesti i protiv preopterećivanja privatne privrede porcima na račun gradova, banovine i države, a osobito na sve manje prihode gradova zbog povećanih prihoda banovine i države. Često se ukazivalo na to da gradu treba ostaviti veća sredstva, jer da je samouprava gradova onaj elemenat koji može utjecati na razvoj obrta, trgovine i industrije u gradu, te suradnjom grada i sela omogućiti prosperitet gradova (*Eugen Sladović*, Odnos između privatne i javne privrede u vezi s prigovorima privatne privrede zbog preopterećivanja javnim podavanjima, *Obrtnički vjesnik*, 1936, 9. V 1936. i *Isti*: Odnos komunalnih samoupravnih tijela prema privatnoj privredi, *Revija Zagreb*, 1937, 105).

¹¹³ Ing. Franjo Horvat bio je rođen u Križevcima 24. I 1877. i radio je kao građevinski poduzetnik u Zagrebu od 1904. godine, a 1939. je profesor na Tehničkom fakultetu u Zagrebu.

državi a prima u odnosu na ono što daje premalo. Više mjeseci banska je komisija od 12 do 15 članova »prekapala« po gradskom uređivanju tražeći greške umjesto da organizira konkretnu akciju i izradi plan za razvoj Zagreba kao banovinskog sjedišta. Horvat se usudio reći da banovina posredstvom Banovinskog električnog poduzeća (BEP) — a i na razne druge načine — eksploatira Zagreb i nameće mu se za tutora »brinući se pri tome suviše slabo za svog štićenika«. Horvat zahtijeva da u proračunski odbor uđu privrednici, jer »ne treba se bojati nekih tobožnjih posljedica, koje prate ekonomski a pogotovo industrijski razvitak grada, napose radničkog pitanja, jer zdravi razum i nacionalni osjećaj našega radništva i malo razumijevanja na obje strane i tu će naći pravi put, a manje trzavice neka nas ne straše, bez njih nema napretka«. Vijećnik Marko Bauer podržao je Horvata, izjavljujući da grad ne sudjeluje »u općem privrednom poletu naše države«, te da na rad gradskog vijeća i Gradske općine očito utječu faktori koji su izvan gradskog vijeća.

Neki zastupnici upozorili su na nesuvremenu, neracionalnu, rastrganu i kompliciranu upravu Gradske općine u kojoj prevladava birokratski način rada, te predlažu više odgovornosti i zdravog prosuđivanja pri rješavanju vitalnih gradskih problema. Ljubomir Hadžić okomio se na nepregledan način izrade proračuna, te predlaže da Savez gradova — kojemu je Pečić upravo u to vrijeme bio predsjednik — povede akciju da se gradski budžeti sastavljaju prema potrebama a ne prema propisima. Dr Teodor Bošnjak zatražio je da kontrolni ured i posebni gradski odbor pazi na izvršenje budžeta, čije korišćenje za sada dopušta »široku samovolju«.

Dr Ferdo Grospić zahtijevao je izdvajanje većih sredstava za uređivanje periferije, čija naselja obuhvaćaju trećinu »a možda i više« gradskog pučanstva.¹¹⁴ Zahtijeva da se što hitnije izgrade zdravstvene stanice i anti-tuberkulozni dispanzer za južnu periferiju, te da se nastave Krbekove akcije za sanaciju periferije, jer da u gradu boluje oko deset tisuća ljudi od tuberkuloze. Zatražio je izgradnju nove bolnice i proširenje gradske ubožnice, jer da je u gradu sve veća bijeda i bolesno stanovništvo. Grospić ukazuje na to da se 1933. i prethodnih godina trošilo u zdravstvene svrhe 6,04% gradskog budžeta i da je 1936. taj postotak povišen na 7,20 da bi 1937. ponovo bio snižen na 6,6%, a pri tome su ta sredstva trošena i za izvoz smeća s gradskog područja.¹¹⁵ Pekarski obrtnik Franjo Schreiner kritizira što grad posvećuje premalo pažnje razvoju privrede i zahtijeva da se smanje sredstva od 2,300.000 dinara predviđena za pomažanje nezaposlenih intelektualaca, jer »gdje su granice dužnosti Gradske općine za socijalnu skrb i koga ima Gradska općina po svojoj dužnosti da opskrbljuje, kojim načinom i u kojoj mjeri«. ¹¹⁶

¹¹⁴ Dr Ferdo Grospić (Gospić 13. XII 1893 — Zagreb 27. X 1983) radio je kao liječnik, te je već 1922. stekao zavičajnost Zagreba.

¹¹⁵ O privatnoj i komunalnoj socijalnoj skrbi gradova objavio je Eugen Sladović u *Reviji Zagreb* 1938. niz članaka, ali su to više osvrti na shvaćanje tog problema u tadašnjoj evropskoj literaturi nego zahvat u srž zagrebačkog problema.

¹¹⁶ Već tri generacije obitelji Schreiner bavile su se u Zagrebu pekarskim obrtom, a prvi je pekar pekao kruh za radnike koji su gradili željezničku prugu Zagreb—Rijeka. Franjo Schreiner imao je s Wiclandom veliku pekaru u Ilici 191 (prije 1932. u Vrhovčevoj 6).

Dragutin Grgić zahvaljuje što su dva milijuna dinara predviđena za potrebe zanatstva i što je osnovana obrtna policija koja će sprečavati rad nadriobrtnika. Međutim Grgić otvoreno kaže da je Gradska općina najveći zagrebački nadriobrtnik, jer na Gradskom majuru u Savskoj cesti 1. ima radionice u kojima se obavljaju brojni zanatski radovi. Istodobno se predugo odugovlači s dovršenjem Centralne zanatske škole koju željno očekuje oko četiri tisuće učenika, a koja ima i banovinski značaj pa bi u njenoj izgradnji trebalo da sudjeluje i banovina.¹¹⁷

Ipak i te se godine mnogo gradi, pa građevinski obrtnici a i građevinski radnici imaju posla. Tome je išla u prilog odluka gradskog vijeća od 24. III 1938. da se u 1938/9. ne naplaćuje porez na višak kupovine, pa je to usmjerilo kapitale iz provincije na ulaganje u nekretnine u Zagrebu. Međutim najjači građevinski poduzetnik je još uvijek banovina, te se priprema teren za izgradnju velike banovinske bolnice na Rebru i zemljište za Ekonomsko komercijalnu visoku školu na kraju Zvonimirove ulice, a radi se i na ostalim banovinskim pothvatima započetim u prethodnoj godini. Te se godine gradi i Rockefellerov Higijenski zavod, zgrada Gospodarske sloge u Zvonimirovoj ulici, Matica hrvatskih obrtnika u Ilici 49 na mjestu zgrade radničkih organizacija, Dom crvenog križa u Derenčinovoj ulici, 7-katnica Assicurazione Generali iz Trsta na Jelačićevom trgu 3, te neboder društva »Il National d.d. za osiguranje života« u Gajevoj 7. Parceliraju se i zemljišta Prvostolnog kaptola južno od Maksimirske ceste, odnosno zemljišta župe sv. Marka na području Kruga i Peščenice, te se i ovdje ubrzano gradi. Grad u tom vremenu ne gradi gotovo ništa, ali dobiva prilično velika sredstva na račun građevinskih taksa koje su se plaćale prema veličini objekta. Ta sredstva grad ne troši za javne radove ili nove gradnje već uvećava svoje nekretnine i kupuje zemljište Đure Weissa, šumu Guida Pongratza, posjed Vinovrh na Vrhovcu i sl.

Građevinski radovi Gradske općine sve se više ograničavaju na izgradnju kanalizacije, plinske i električne mreže do velikih gradilišta, pa se započela zapostavljati i izgradnja cesta koje je svojedobno forsirao Krbek.

Tako je Gradski građevinski odbor predložio na jednoj sjednici da se na periferiji uređuju samo ceste koje su vlasništvo općine. Na protivljenje vijećnika Žulja, koji je ukazao na to da i građani periferije plaćaju kuluk, te da im trebaju bar neke provizorne ceste da se njima može prolaziti i da djeca za zimskih dana mogu polaziti školu, prijedlog je odgođen da bi na sjednici 24. VI 1938. bilo odlučeno da Pododbor za ceste ima svaki pojedini slučaj uređenja cesta na periferiji ispitati u skladu s Privremenom uredbom za građenje u širem građevnom rajonu južno od pruge državnih željeznica. Gradilo se tako malo da je najveći zagrebački tvorničar asfalta Antun Res molio 3. IX 1938. dra Peičića da dade nalog

¹¹⁷ Društvo Zagrepčana je 6. X 1937. predalo Peičiću predstavku prema kojoj bi radove koje naručuje Gradska općina mogli obavljati samo obrtnici koji su zavičajni u Zagrebu, odnosno obrtnici koji već deset godina žive u Zagrebu. Društvo je zatražilo i da grad postepeno ukine svoje zanatske radionice (*F. Šega, Nazadovanje zagrebačkog obrta, Revija Zagreb, 1937, 426—7.*)

za izgradnju nekoliko cesta kako bi radništvo imalo rada barem do Dana mrtvih.¹¹⁸

Te godine Peičić pokušava reorganizirati poslovanje Gradske općine. Na sjednici gradskog vijeća 24. VI 1938. potvrđen je Statut za kontrolni odbor gradskog vijeća, a 15. VII 1938. i poslovni red, te je time otpočela s radom ustanova koja je imala paziti na zakonitost provođenja odluka u gradu. Bilo je prijedloga da se izradi i nova redakcija gradskog statuta iz 1896 — koji je u mnogo čemu bio protivan Zakonu o gradskim općinama — ali se od toga odustalo, bojeći se narušavanja kontinuiteta, te je odlučeno da se samo naglase odstupanja bez izmjene osnovnih odredaba.¹¹⁹

Gradska samouprava je sve manja. Gradski vijećnici dolaze na gotove odluke pa nezadovoljni svojom ulogom rado daju ostavke. Tako osim dra Roberta Siebenscheina koji je umro na sjednici gradskog vijeća 17. III 1938, u prvoj polovici 1938. ostavke podnose Vurdelja i Jutriša, te ministarstvo postavlja za nove vijećnike umirovljenog pukovnika Vladimira Jemrića, a u drugoj polovici godine i dimnjačarskog obrtnika Augusta Potuška, sitničara i predsjednika Udruženja sitnotrgovinskih radnja za grad Zagreb i kotar Zagreb i Dugo Selo Franju Gregureka, umirovljenog šumara Jurja Šena i arhitekta Marka Vidakovića. U drugoj polovici 1938. ostavku daje i Jakov Pavlina (koji se još 20. II 1935. zahvalio na časti podnačelnika), a u 1939. Rudolf Kenda, Zvonimir Kralj i dr Dragutin Pavlinić, pa su sjednice često održavane na brzinu u polupraznoj dvorani i gotovo bez ikakve diskusije.

3.

U 1939. dr Peičić je sazvao četiri sjednice gradskog vijeća (6. III, 24. III, 10. IV i 27. VI 1939), a sjednica 24. III 1939. bila je budžetska. Pripreme za izradu budžeta započele su već u jesen 1938. ali su poteškoće oko njegovog sastava bile tolike da su se prijedlozi pojedinih odsjeka nekoliko puta mijenjali i obično svaki put sve više reducirali. Budući da je ministarstvo financija odobrilo budžet tek u lipnju 1939, sve je do tog vremena rad Gradske općine financiran iz budžetskih dvanaestina, pa su i planirani poslovi mirovali.

U uvodnoj raspravi o budžetu Peičić je izjavio da budžet zaostaje 30—40% za svotom koja bi mogla Zagrebu osigurati puni razvitak u svim pravcima kulturnog i privrednog razvoja. Kao i prethodne godine navodi iste razloge stagnacije komunalne politike, te je očito da Peičić nema novih ideja za oživljavanje života u gradu, da nije sposoban pribaviti industriji zemljište na kojem bi se mogla slobodno razvijati.

Ing. Franjo Horvat kritizira neaktivnost Gradske općine u prošloj godini, i osvrće se na prošlogodišnju raspravu o budžetu, kada je dan niz prijedloga za oživljavanje zanatstva, trgovine, industrije i građevne djelatnosti i zatražena pomoć od države i banovine. Tom prilikom Horvat govori u ime kluba Hrvatske seljačke stranke, te izjavljuje da vijećnici

¹¹⁸ HAZ, GPZ, Prs, kutija »načelnik« — dopis Resa od 3. IX 1938.

¹¹⁹ Zapisnik sjednice gradskog zastupstva 28. X 1938, čl. 5.

odustaju od diskusije, jer da je »došao čas da se riješi hrvatsko pitanje«, pa da »pred rješenjem tih pitanja i debata o gradskom proračunu dolazi na drugo mjesto«, što je jasno bilo posve pogrešno, jer su potpisivanjem sporazuma Cvetković-Maček problemi gradske komunalne politike bili još izrazitiji, a sredstava nije bilo dovoljno. Takva Horvatova izjava posljedica je izrazitog nezadovoljstva građana stanjem u Gradskoj općini i radom postavljenih gradskih vijećnika. Na čelu toga pokreta stalo je vodstvo HSS-a. Glavno povjerenstvo Gospodarske sloge za grad Zagreb razmatralo je na sjednici 3. III 1939. pritužbe građana na komunalno-ekonomsku politiku vođenu po »nametnutom gradskom zastupstvu«, te je zaključilo da to zastupstvo šteti građanstvu, jer ne vodi komunalno-ekonomsku politiku u skladu s interesima građana, pošto nema veze s građanstvom. U rezoluciji donesenoj na toj sjednici konstatira se: »1. da je sadašnje gradsko zastupstvo nametnuto građanima; 2. da ovo gradsko zastupstvo nema povjerenje građana slobodnog i glavnog grada svih Hrvata Zagreba; 3. da je njihovo upravljanje gradskom imovinom ugrozilo ravnotežu proračuna i nametnulo građanstvu nove i nepotrebne terete.« Rezolucija završava ovako: »Tražimo od nametnutog gradskog zastupstva, da će po saznanju volje građanstva grada Zagreba svoje mjesto staviti na raspolaganje onima, koji su ih na ta mjesta postavili i time dati mogućnost, da dođe do izražaja volja građanstva.«¹²⁰

Od budžetske sjednice pa do formiranja Banovine Hrvatske gradsko vijeće potvrđuje mnogobrojna unapređivanja činovnika i namještenika u Gradskoj općini i odobrava velik broj građevnih odluka u korist buržoaskog dijela građanstva. Na sjednici 10. VI 1939. izglasan je Građevinski pravilnik koji je s ranije prihvaćenim Regulacionim planom i Uredbom o njegovom izvodenju bio osnova gradnji u Zagrebu sve do pedesetih godina. Pravilnik je dozvoljavao gradnju i u širem gradskom području na temelju posebne odluke gradskog vijeća o proglašenju zemljišta gradilištem. U Pravilniku su donesene i odredbe o načinu izgradnje malih stanova i stambenih zgrada u laganoj konstrukciji.¹²¹

¹²⁰ HAZ, GPZ, Prs, kutija »načelnik« — dopis Glavnog povjerenstva Gospodarske sloge od 4. III 1939. potpisao je Josip Vidović, glavni povjerenik. O situaciji u Hrvatskoj nakon izbora za Narodnu skupštinu 11. prosinca 1938. vidi *Ivan Jelić*, Komunistička partija Hrvatske 1937—1941, Zagreb 1972, 92—94.

¹²¹ Uslijed agrarne prenaseljenosti Hrvatske, pritisak imigranata na Zagreb nije jenjavao usprkos kriznim situacijama, te se godišnje gradilo bez građevne dozvole na periferiji oko 500 kućica. Na sjednici gradskog vijeća 29. X 1937. članovi Pododbora za sprečavanje gradnja bez dozvole (Ernest Ehrlich, arh. Ignjat Fischer, ing. Franjo Horvat, ing. Ivan Marjanović i Jakov Pavlina) predložili su da se južno od pruge dozvoli izgradnja malih obiteljskih kuća, ako zadovoljavaju najelementarnije zahtjeve higijene i statike, te da te kuće budu oslobođene gradske biljegovine i građevinskih taksa. Odluka je usvojena, te je u Građevnom odsjeku osnovan posebni odbor koji je uz suradnju policije mogao kontrolirati gradnju na periferiji. Na toj je sjednici odlučeno i da će zemljišta za podizanje kućica za »najslabije situirane ljude« nabaviti Gradska općina, ali koliko znamo to nije ostvareno. Ipak, poslije tri godine stagnacije, grad je ponovo izgradio sa 1,223.093 dinara trokatnicu namijenjenu za radničke stanove. Kuća je podignuta u bloku Cankarove i Kosovčene ulice, a gotovo sva sredstva dalo je ministarstvo socijalne politike u obliku zajma. Propisan je i način izgradnje zanatskih radnji i tvornica, a zanimljivo je spomenuti da su bile predviđene i mjere za zaštitu okoliša od zagađivanja (Zapisnik gradskog zastupstva, 10. VI 1939, čl. 159).

Na tim posljednjim sjednicama koje vodi Peičić sve se više govori o potrebi razvijanja Zagreba kao turističkog grada, ali socijalni problemi ipak nezadrživo izbijaju kroz svu sporednu aktivnost rada gradskog zastupstva u prvi plan.¹²² Na sjednici 27. VI 1939. Stjepan Debeljak opisuje večernji Zagreb, kada se ulična djeca »na večer kao šišmiši razmilje po varoši — oko kavana, restauracija, kina i kazališta«, te zahtijeva da se grade dječji domovi, jer da je Amrušev nedostatan, te da bi i posjed Vinovrh trebalo urediti za prihvatanje nezbrinute djece. Debeljak opisuje kako djeca koja čekaju na postupak kod suda za mlade maloljetnike po tri do šest mjeseci borave u podzemlju sudskog zatvora, u sobi punoj gamadi i bez svjetla, te kaže: »Sve ti čini dojam: na dnu si života i — još mnogo niže.« Zalaže se da Socijalni odsjek Gradske općine povede brigu o toj mladeži — koja potječe uglavnom iz siromašnih i bijedom upropaštenih obitelji Zagreba — te moli da se ti problemi ne rješavaju šablonski, već da se ugroženoj omladini u pedagoškom i socijalnom pogledu pruži sve što je potrebno »da izrastu u valjane i poštene mladice našeg društva«.¹²³

4.

Položaj radničkog stanovništva u Zagrebu započeo se za vrijeme Peičića naglo pogoršavati. Sve veća skupoća izazvana neprekidnim zaoštavanjem prilika na svjetskom planu, kao i prevelik izvoz prehrambenih namirnica u Treći Reich izazivali su sve češće nestašice i pogoršanje položaja radnika. U Gradskoj se općini ponovo aktivira Odbor za suzbijanje skupoće u koji su u listopadu 1937. postavljeni Stjepan Babić, dr Dragutin Bregant, ing. Ivo Certin, dr Kristo Grbin, Vilim Heinz, Rudolf Kenda, Zvonimir Kralj, Đuro Medved, Stevo Opačić, Franjo Schreiner, Dragutin Šimunić, Ilija Vurdelja i Josip Žulj. Iako sastavljen od vijećnika različitih profesija i dobrih poznavalaca privrednih tokova, utjecaj odbora je mali jer se malokad sastaje, a Peičić nije dozvoljavao izvan dnevnog reda sjednica iznošenje interpelacija ni članovima toga odbora.

U međuvremenu počinje se ponovo osjećati i sve veća nezaposlenost pojedinih vrsta radnika u gradu. Konjunktura 1936. godine potaknula je buržoaske slojeve da ukinu socijalni prirez, te on 1937. nije ni ubiran. Pitanje nezaposlenosti ponovo je svedeno na sirotinjsko pitanje, te je nekoliko puta godišnje dijeljeno gradskoj sirotinji nešto obuće i odjeće koju su izrađivali zagrebački zanatlije.¹²⁴ Dijeljen je i ogrjev koji je

¹²² Turistički odsjek osnovan je u općini 1937. godine na čelu s tajnikom drom E. Mayerom, koji je u štampi objavio niz članaka o turističkim mogućnostima Zagreba.

¹²³ Općina je imala u Supilovoj ulici sabiralište za djecu koju je zatim otpremala na posjed što ga je dr Amruš namijenio za dječji dom ili u dječji dom »Nazaret« u Šestinama. Debeljak se zalaže da se i posjed Vinovrh koji je općina kupila od Hrvatskog radiše za 2.500.000 dinara upotrijebi za tu svrhu. Općina je prilikom kupnje Vinovrha preuzela i dug Radiše od 1.300.000 kod Gradske štedionice, uvjetujući da Radiša čitavu svotu dobivenu prodajom upotrijebi za izgradnju druge faze šegrtskog internata u Zvonimirovoj ulici, obećavši godišnje izdvajati još 300.000 dinara za tu svrhu (Zapisnik gradskog zastupstva, 27. VI 1939, čl. 14a).

¹²⁴ Odjeća i obuća davala se na izradu zagrebačkim zanatlijama, koji su teško odolijevali konkurenciji »Tivara« i »Bate«. Odjeća i obuća je bila vrlo slabe kvalitete, i nakon nekoliko mjeseci se raspadala (Zapisnik gradskog vijeća, 29. X 1937, čl. 3 H).

velikim dijelom davala Trbovljanska ugljenokopna družba, nastojeći se tako opravdati zbog sve većeg onečišćavanja Save kao posljedice ispiranja ugljena u Trbovlju.

Istodobno je prosjačenje zabranjivano i Gradska općina svake godine odvaja za policiju izvjesnu sumu za protjerivanje siromaha u njihove zavičajne općine, a na sjednici 2. IV 1937. odlučeno je da se zamoli banska uprava i ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja da podignu dom za suzbijanje prosjačenja kao policajno-socijalnu instituciju. Radnici koji su dolazili u Zagreb u potrazi za zaradom morali su noćiti u radničkom konačištu u Zaharovoj 5. i 7. gdje im je noćenje naplaćivano.¹²⁵

Ne nalazeći pomoć kod grada, nezaposleni vrše sve veći pritisak na zagrebačku Radničku komoru, te je ona u proljeće 1937. zatražila da grad ubrza otvaranje javne kuhinje, budući da su sve kuhinje, otvorene za vrijeme krize, u međuvremenu prestale s radom. Općina je odgađala tu akciju sve do 3. I 1938, kada je otvorena Centralna kuhinja gradskog socijalnog odsjeka u Frankopanskoj ulici 1, odakle se automobilom gradske vrtlarije, a zatim i automobilom Petra Dončića hrana razvozila i u sva gradska dječja skloništa pri osnovnim školama.

Zimi 1937/8. broj nezaposlenih radnika u Zagrebu ponovo naglo raste, i ta se nezaposlenost zadržava u čitavoj 1938. godinu kao posljedica zastoja u proizvodnji zbog otežane dobave sirovina. Međutim u Fondu za pomoć nezaposlenima 1938/9. ima samo 3,392.000 dinara, što je bilo nedovoljno za pomaganje sirotinje hranom, odjećom, obućom i novcem i za organiziranje javnih radova u režiji općine. U pomoć priskače Javna burza rada, i u proljeće 1938. daje za javno-korisne radove 400.000 dinara, a ministarstvo socijalne politike daje 100.000 dinara za zimsku pomoć. Tako su ponovo započeli radovi na savskom nasipu čiju je izgradnju kontrolirao Građevni odsjek Gradskog poglavarstva. Međutim upućivanje na rad i isplatu satnice od tri dinara — uz ograničenje rada na dva tjedna — obavljala je Javna burza rada. S povećanjem nezaposlenosti otežavali su se uvjeti onih koji su imali pravo na taj rad. Prvenstvo su imali radnici stalno nastanjeni u Zagrebu s većim brojem djece, a potkraj 1938. donesena je odluka da pravo na javne radove imaju samo radnici koji su barem pet godina u Zagrebu, pri čemu su se na te zemljane radove mogli javljati dobrovoljno i kvalificirani radnici.¹²⁶ U zimi 1938/9. burza rada dala je za radove na lijevoj obali Save ponovo 200.000 dinara. Radovi su počeli tek u ožujku 1939. i na sjednici gradskog vijeća 6. III 1939. utvrđena je za radnike satnica od 3,5 dinara.¹²⁷ Međutim te je godine u budžetu za javne radove bilo manje sredstava nego ranije jer se Fond za nezaposlene nije te godine formirao, već je u budžetu 1939/40. za ublažavanje nezaposlenosti određeno 100.000 dinara, za nabavu odijela, obuće i hrane 1,100.000 dinara, za stalne mje-

¹²⁵ Gradsko radničko prenočište poslovalo je kao samostalna ustanova, pa je gradski socijalni odbor na gradskoj sjednici 27. VI 1939. predložio da se prenočište izdvoji iz proračuna, a eventualni manjak da snose u jednakim dijelovima općina, Javna burza rada i zagrebačka Radnička komora.

¹²⁶ *Varaždinske novosti*, 3. XI 1938.

¹²⁷ Zapisnik gradskog zastupstva, 6. III 1939, čl. 3 F.

sečne pomoći 1,600.000 dinara, za uzdržavanje gradskih kuhinja 484.000 dinara, za radničko konačište 65.000 dinara, a za Dom staraca gdje je bilo i prilično gradskih radnika 2,082.000 dinara.¹²⁸

Javni radovi se sada također uzimaju znatno šire nego ranije. Iako vodozaštitni radovi nisu bili dovršeni niti su zadovoljavali, pa je i velika poplava 30. VI 1936. i novi tok Save kod sela Jarun u prosincu 1937. pokazao svu moć nemirne Save, gradski kredit za javne radove od 300.000 dinara na polovici 1939. upotrebljava se za uređivanje nogometnog igrališta kod Maksimira uz nadnicu od 30 dinara.¹²⁹ Na gradskoj sjednici 10. VI 1939. od zajma se izdvaja i 200.000 dinara za izgradnju i uređenje dječjih igrališta »u svrhu ublaženja nezaposlenosti«, pa se očito nastojalo da se nezaposleni zaposle na raznim stranama grada, i da se tako izbjegne koncentracija nezaposlenih na jednom mjestu.

5.

Peičić je nastojao da ne dođe u otvoreni sukob s radnicima u Gradskoj općini i gradskim poduzećima, ali je očito imao malo razumijevanja za radničku klasu i njene probleme, angažirajući se uvijek na strani poslodavaca. Po Uredbi o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora i arbitraži od 17. II 1937. opća upravna vlast prvog stepena, tj. na području Zagreba, Zagrebačka gradska općina morala je hitno sazivati rasprave protivničkih strana radi »mirnog poravnjanja sukoba«. Ta se odredba imala primjenjivati od 13. travnja 1937. No prošlo je i mjesec dana, a Gradska općina nije reagirala na Uredbu, iako je Radnička komora u Zagrebu zatražila pokretanje postupka pomirenja u nizu sporova, uglavnom onih predvođenih prokomunističkim URSSJ-ovim sindikatima. Tako je Ujedinjeni savez šivačko-odjevnih radnika pokrenuo tarifni pokret u tvornici svile AGB u Bužanovoj 20. i Tekstilnoj tvornici S. Trebish na istoj adresi, kao i u nizu krojačkih radnji, a Savez kožarsko-prerađivačkih radnika poveo je pokret u tvornici remenja Jugoslavenski Knoch d.d. u Vrbanicevoj 4. Vidjevši, da Gradska općina ne određuje referenta za te poslove ni potrebne prostorije, zagrebačka Radnička komora je dopisom br. 4456 od 14. V 1937. zamolila dra Teodora Peičića da uredi to pitanje, jer da radnici dolaze u vrlo nezgodan položaj, zato što se ne poduzima pokušaj pomirenja, pa radnici ne mogu ići u narednu fazu pokreta, tj. štrajk. Jasno je da su se tim namjernim ili nenamjernim usporavanjem postupka Gradske općine obilato koristili poslodavci, koji su počeli masovno otkazivati kolektivne ugovore sklopljene u toku nemirne 1936. godine, ili pojedine točke kolektivnih ugovora tumačiti na štetu radnika, snižavajući radničke zarade na minimum određen Uredbom (2—2,5 dinara). Radnička komora upozorila je Peičića da »ovo stanje izazivlje kod radnika opravdano ogorčenje i postavlja se pitanje, ako radnici stupe u štrajk tko će nositi moralnu i

¹²⁸ Zapisnik gradskog zastupstva, 24. III 1939. Na gradskoj sjednici 15. VII 1938. odlučeno je da Dom staraca ostane u Selskoj cesti, ali da se imaju izvesti potrebne adaptacije i proširenja. Gradska kuća Selska 112 adaptirana je za bračne parove, a kuća u Selskoj 108b i 110b za nemoćnicu.

¹²⁹ Zapisnik gradskog zastupstva, 10. VI 1939, čl. 36.

materijalnu odgovornost iz posljedica koje mogu nastupiti, a nastupile su samo zato jer nadležne vlasti nisu vršile svoju Uredbom propisanu dužnost«. Podnesena je prijava i Inspekciji rada, te je ona 18. V 1937. obavijestila upravno odjeljenje banske uprave da se »Gradsko poglavarstvo u Zagrebu ustručava« postupiti po Uredbi. Pod pritiskom Radničke komore — a vjerojatno i radničkog dijela stanovništva Zagreba — Peičić je zadužio gradskog tajnika Tomu Hombauera da u Obrtnom odsjeku, Opatička 27, obavlja pomirenja.

U Historijskom arhivu u Zagrebu sačuvani su predmetni spisi iz 1937. i 1938.¹³⁰ Saznajemo da je 28. V 1937. na molbu Saveza građevinskih radnika održano pomirenje između staklarskih radnika i njihovih poslodavaca, a 3. VI između soboslikarskih radnika učlanjenih u istoj organizaciji. Hrvatski radnički savez (HRS) zastupao je 7. VI 1937. krovopokrivače, a 14. VI 1937. održani su pregovori između podružnice Saveza metalčkih radnika Jugoslavije (SMRJ) i Saveza hrvatskih obrtnika. Naime, bravarski obrtnici odbili su produženje kolektivnog ugovora sklopljenog 1. VII 1936. s bravarskim radnicima, jer da radništvo ne »nastupa kompaktno«, pa da tako dolazi do konkurencije između samih radnika što omogućava i neloyalnu konkurenciju među obrtnicima.¹³¹ SMRJ je poveo i pregovore za trideset jednog radnika »Elektroproizvoda« u Ulici kraljice Marije 21. (Ul. braće Kavurića), ali je poslodavac zatražio da predloženi ugovor potpišu svi radnički savezi. Nakon oduljih pregovora — a angažiranjem Rade Končara, sekretara SMRJ — sklopljen je 23. VI 1938. kolektivni ugovor koji je u ime SMRJ potpisao Rade Končar.¹³² Iz tih se pokreta vidi da je Gradska općina samo prividno bila neutralna. A i klasna borba ulazi u novu fazu u kojoj poslodavci prelaze u ofenzivu. Javljaju se i novi momenti koji prilikom pokreta 1934—36. nisu dolazili do izražaja.

6.

Odnos dra Peičića prema radništvu zaposlenom kod Gradske općine varira razmjerno jakosti pojedine vrste radnika, pri čemu se i sada produžava tendencija što većeg zapošljavanja sezonskih radnika na svim vrstama poslova.

Dr Peičić preuzeo je načelničko mjesto nakon Erbera koji nije znao izaći na kraj s gradskim radnicima. Dr Peičić zadržava radnike neprestano u stavu očekivanja rješenja njihova statusa i odugovlači s rješavanjem njihovih molbi. Tako Peičić saziva sjednicu odbora za izradu Statuta za

¹³⁰ HAZ, GPZ, Izabrani radnički spisi 1890—1945. — br. 121595/ 28. VI 1937, te nekoliko drugih brojeva u istoj skupini.

¹³¹ Vjerojatno je tu određenu ulogu odigrao HRS kao radnička organizacija Hrvatske seljačke stranke. Ona prikriveno podređuje interese radnika interesima buržoazije, tj. u tom slučaju obrtnika učlanjenih u Savezu hrvatskih obrtnika, pa su ti pokreti vođeni bez velikog žara (*Bosiljka Janjatović*, Radnička politika Hrvatske seljačke stranke 1921—1941., *Časopis za svremenu povijest*, 1/1973, 77 i 80).

¹³² HAZ, GPZ, Izabrani radnički spisi 1890—1945. — br. 120221—III B od 1938. Taj je pokret vodio Rade Končar i završio je s uspjehom. Pomoćni radnici dobili su satnice u rasponu od 3 do 3,5 dinara, nekvalificirani radnici između 3,5 i 4 dinara, a kvalificirani radnici u rasponu od 5 do 5,50 dinara.

gradske radnike tek 26. XI 1937, ali na tu sjednicu dolaze samo vijećnici Ehrlich i Kohn. Na jednoj od narednih gradskih sjednica izabran je novi odbor u koji su ušli Marko Bauer, Dinko Chudoba, Ivo Crnković, Dragutin Grgić i ing. Ivan Manasović i pri tome Peičić naglašava da bi »bilo dobro da i nova gospoda vijećnici upoznaju ovaj predmet koji je vrlo važan u životu ove općine i koji će donijeti sobom zamašne posljedice financijske prirode«, te se zalaže da odbor ima osam do deset članova »jer je sigurno da će taj Statut izazvati svestrani interes javnosti, naročito one radničkog staleža«. ¹³³ No i taj odbor ne donosi prijedlog novog Statuta za gradske radnike i 10. VI 1939. vijećnik Josip Žulj pita što je sa statutom i zašto »je čitavi problem ostao neriješen, a gradski su radnici u pogledu svojih službovnih odnosa u potpunoj neizvjesnosti«. Žulj nije dobio odgovor na svoje pitanje, jer ga je Peičić — držeći se principa da izvan dnevnog reda sjednice nema upita — pozvao da u pismenoj formi podnese upit Gradskoj općini, koja će predmet riješiti na odborskoj sjednici.

Danas znamo zašto je došlo do odgađanja izrade Statuta za gradske radnike. Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja donijelo je u vezi s pokretom radnika u beogradskoj općini 12. VIII 1936. god. rješenje da općinski službenici, čiji su odnosi regulirani Statutom, ne mogu biti članovi sindikalnih organizacija, ni birati a niti biti birani za zakonske radničke povjerenike te da ne potpadaju pod Zakon o zaštiti radnika. ¹³⁴ Ta je odluka onemogućila biranje radničkih povjerenika među radništvom gradskih poduzeća u 1937. godini, i trebalo je proći neko vrijeme dok se radništvo ponovo organiziralo. Reakcija na tu odluku i pogoršanje položaja radnika uslijed sve veće skupoće natjeralo je gradske radnike u Zagrebu da se vežu uz Hrvatski radnički savez (HRS) kao organizaciju Hrvatske seljačke stranke čiji je politički utjecaj sve više jačao. Ne želeći da dođe u sukob s HSS-om, gradska uprava počinje prešutno priznavati organiziranje radnika u HRS-u, videći da ta organizacija ne izaziva veće sukobe na liniji rad — kapital. U sastavu HRS-a čak je osnovan i posebni Savez gradskih radnika na čelu s Vinkom Potrcem i Baltazarom Sisekom. ¹³⁵ Nekoliko je radnika bilo organizirano i u Jugorasu, režimskom sindikatu jugoslavenske orijentacije. Između ta dva sindikata razvila se borba za prestiž, te je očito prevladao HRS, a 12 radnika učlanjenih u Jugorasu bilo je otpušteno. Na hitnu intervenciju mini-

¹³³ U dotadašnjem su odboru još bili: Opačić, Pasarić, Pavlina i Žulj, vijećnici još iz 1936. godine (HAZ, GPZ, Prs, kut. 324 — gradski odbori).

¹³⁴ AIHRPH, RK, 480/1—7832/1937 — Izvještaj Jakova Dugandžića na kongresu Saveza Elektro-fabričkih tramvajskih i općinskih radnika i namještenika u Beogradu, 22—23. VIII 1937. Taj je savez djelovao tada u sastavu Glavnog radničkog saveza. Taj je stav potvrdilo i ministarstvo 4. II 1938 (E. Bogdanović, Primjenjivanje radničkog zakonodavstva na gradske namještenike i radnike, *Gradska opština*, 1938, 180).

¹³⁵ Taj je Savezu u početku posve neborben. Tako u travnju 1937. radnici XII odsjeka za ceste mole posredstvom HRS-a gradsku upravu da im se dozvoli jednokratni rad, jer da gube mnogo vremena prilikom dolaska na posao. Odbijeni su s jednostavnim obrazloženjem da takvo radno vrijeme nije u interesu grada (HAZ, GPZ, Izabrani radnički spisi 1890—1945. — br. 68468 od 13. IV 1937).

starstva socijalne politike ti su radnici ponovo zaposleni »jer su bez krivice otpušteni, a u radu u općini su već šest i više godina«. ¹³⁶

Ne želeći da ispusti kontrolu nad organiziranjem radnika, zagrebačka gradska uprava počinje sada tvrditi da pod Zakon o zaštiti radnika potpadaju radnici zaposleni u gradskim poduzećima, ali ne i radnici gradske uprave. Ona upravo toj vrsti vrlo brojnih radnika u gradu negira pravo na kolektivni ugovor, sindikalno organiziranje i biranje radničkih povjerenika, nastojeći da što duže produlji njihov sezonski karakter.

Zbog toga prednacrt Statuta za gradske radnike, koji je izradio građevinski savjetnik ing. Josip Seifert, nije ni došao na potvrdu u gradsko vijeće. Vodi se i dalje više računa o radnicima gradskih poduzeća nego o radnicima javne uprave, utoliko više što je to radništvo u 1939. gotovo u cjelini sindikalno organizirano. ¹³⁷

Pod pritiskom radnika — a osobito komunista koji rade na spajanju Saveza gradskih radnika s podružnicom tramvajskih radnika što je djelovala u sastavu URSSJ-ovih sindikata — mora i HRS napustiti svoju oportunističku politiku i izboriti određena poboljšanja za radnike. ¹³⁸

Tako je 2. svibnja 1939 — a na osnovi pristanka Odbora za gradska poduzeća od 27. IV 1939 — došlo do potpisivanja prvoga kolektivnog ugovora za radnike gradskih poduzeća. Ravnatelj gradskih poduzeća, tj. ing. Božidar Ribić za Gradsku električnu centralu, ing. Stjepan Crneković za Gradsku plinaru i ing. Dragan Kreković za Gradski vodovod, potpisali su kolektivni ugovor za privremene radnike u koji su unesene najvažnije odredbe Zakona o zaštiti radnika koje se odnose na radno vrijeme i vrste radnika. Radnički povjerenici spominju se u tom ugovoru samo u zaključku, te je očito da ovdje Berović, kao predstavnik HRS-a, nastupa kao glavni pregovarač s ravnateljima gradskih poduzeća. Ugovorom su utvrđene plaće kvalificiranih radnika u rasponu od 6,5 do 10 dinara, polukvalificiranih radnika od 5,50 do 8 dinara a nekvalificiranih radnika u rasponu od 5 do 7,5 dinara na sat. Tome je ugovoru pridodan i sporazum da će se od 1. svibnja 1939. prevesti u stalnost 50 privremenih radnika Gradske električne centrale, 25 privremenih radnika Gradske plinare i 25 radnika Gradskog vodovoda, te da će ta promaknuća zahvatiti radnike s najviše godina službovanja kod grada. ¹³⁹ Taj je kolektivni ugovor imao važiti i za sezonske radnike s duljim stažem. Međutim svakogodišnjim otkazivanjem radnog odnosa Gradska općina prekidala je njihov kontinuitet u radu, i tako onemogućivala dobivanje

¹³⁶ HAZ, GPZ, Prs, Načelnik — dopis ministarstva socijalne politike od 26. IV 1938.

¹³⁷ Bogdanović, n. dj., 183

¹³⁸ AIHRPH, Memoarska građa, 9/IV-28. — sjećanja Mate Hećimovića i drugova od 21. IX 1961. Vilim Zaić (član KPJ od 1934), Miho Martinović i Mato Hećimović djeluju aktivno među radništvom gradskih poduzeća.

¹³⁹ HAZ, GPZ, Prs, kut. 17/18—1935 — Kolektivni ugovor gradskih poduzeća s privremenim i sezonskim radnicima. Radnički povjerenici El. centrale bili su u to vrijeme: Ignac Bunčić, Rudolf Čajko, Jelin Krešimir, Franjo Palković, Vladimir Marhofer, Đuro Mihalj, Burčul, Šiletić i Rudolf Suzak. Radnički povjerenici kod Gradskog vodovoda bili su: Josip Gregurić, Mato Zorc, Antun Martinčević, Josip Puharić, Tomo Rogić. U Plinari su radnički povjerenici bili: Josip Udžbinac, Antun Pavlinić, Tomo Grgac, Jakov Vrkljan i Zović. Na pregovore je bilo pušteno samo deset radnika.

stalnosti i drugih beneficija koje su imali radnici na koje se Gradska općina oslanjala u svom radu. Komunist Stjepan Kavurić, koji je radio u Gradskoj električnoj centrali, razotkrivao je radnicima taj rafinirani sistem klasne eksploatacije i tako pripremao više od 150 radnika za različite oblike klasne borbe.

Za sezonske je radnike za čitavo Peičićevo vrijeme učinjeno vrlo malo. Oni nisu imali pravo na mirovinu, pa je u Zagrebu bilo sve više onemoćalih gradskih radnika. Trebalo je nešto učiniti za radnike koji su dugo godina bili u gradskoj službi, utoliko više što je i Središnji ured za osiguranje radnika (SUZOR) započeo provoditi penziono osiguranje za radnike. Na osnovi Pravilnika o pomaganju iznemoglih gradskih radnika, njihovih udova i siročadi na sjednici gradskog vijeća 15. VII 1938. odlučeno je da Općina grada Zagreba *može* dati svojim radnicima novčanu pomoć, ukoliko nemaju vlastite imovine ni rodbine koja bi ih po zakonu bila dužna uzdržavati, ali su tu pomoć od najviše 450 dinara mjesečno mogli dobiti samo radnici koji su barem deset godina radili za Gradsku općinu. Pravo na izvjesnu potporu mogli su 1938. dobiti i oni gradski radnici »siromašnog stanja«, koji su od 1. VII 1925. do 1938. bili kod SUZOR-a osigurani barem 250 nedjelja. Međutim okružnica o tome pravu objavljena je tek 11. IV 1938. s time da se prijave primaju samo do 1. VII 1938. pa se može pretpostaviti da mnogi onemoćali radnici nisu iskoristili to svoje pravo.¹⁴⁰

Treba priznati da je Peičić mnogo učinio za prevođenje pomoćnih namještenika u status stalnih činovnika i službenika. Tu je akciju pokušao provesti još na polovici 1937, ali ministar financija Letica nije odobrio sredstva za tu svrhu, izuzev »kod ljudi naročitih kvalifikacija, osobito zaslužnog rada i dužeg broja godina službe«, te je to prevođenje 246 pomoćnih namještenika provedeno tek budžetom 1938/9. godine.¹⁴¹ Iako su plaće činovnika bile relativno male, Peičić je nagradama za izvanredan i prekovremeni rad, te božićnicama, a i na razne druge načine, popravljao materijalni položaj gradskih namještenika i stalnih radnika zaposlenih u gradskim poduzećima.¹⁴² Sva ta sredstva provlače se kroz budžet, te je 1939/40. planirano za osobne rashode utrošiti u gradskoj upravi 5,066.065 dinara, a u gradskim poduzećima 1,757.328 dinara više nego prethodne godine.¹⁴³ Treba istaknuti da gradska poduzeća posluju u to vrijeme prilično dobro, i obično je zaključni račun pokazivao višak u odnosu na planirani budžet (v. tabelu 2). Međutim, od

¹⁴⁰ HAZ, GPZ, okružnica od 11. IV 1938.

¹⁴¹ HAZ, GPZ, Prs, kut. 324 — korespondencija načelnika. Tu je vijest javio Peičiću 16. VII 1937. ministar trgovine Vrbanić.

¹⁴² Dr Peičić je pomagao Zadrugu za izgradnju malih kuća u kojoj su bili učlanjeni uglavnom gradski činovnici i namještenici. Za zadrugare je pri dizanju kredita garantirala općina, a na gradskoj sjednici 27. VI 1939. odlučeno je da se investicioni zajam od 30,000.000 dinara povisi još za četiri milijuna u ime kredita zadrugarima za dovršenje njihovih kuća.

¹⁴³ God. 1939. slavljena je 75-godišnjica Gradske plinare, pa su službenicima toga gradskog poduzeća podijeljene nagrade u iznosu od 248.568 dinara. Umirovljeni gradski namještenici imali su pravo na pomoć, i 1939. je ta pomoć povećana od 1,200.000 dinara na 1,600.000 dinara, što je bila vrlo velika svota s obzirom na sredstva koja su davana za pomaganje radnika.

svih tih primanja bili su izuzeti sezonski i privremeni radnici, te su beneficije zahvatale osim činovnika i namještenika u gradskoj upravi samo 128 činovnika i službenika u Gradskoj električnoj centrali, 72 radnika i namještenika u Gradskoj plinari i 64 radnika i namještenika u Gradskom vodovodu. Svi ostali gradski radnici, pa i radnici zaposleni u eksportnoj klaonici, izuzev tjednog obračuna nisu imali nikakvih drugih prava ni primanja.

Tabela 2

NEPOSREDNI POREZI U ZAGREBU 1931—1939. GODINE*

Godina	GRADSKI PRIREZI	DRŽAVNI POREZI
1931.	17,739.113	50,683.181
1932.	20.244.394	57,841.125
1933.	17,525.200	50,072.000
1934.	20.664,295	51,661.579
1935/1936.	18,900.000	47,250.000
1936/1937.	18,200.000	45,500.000
1937/1938.	19,959.000	49,897.500
1938/1939.	22,000.000	55,000.000
1939,1940.	22,660.000	56,650.000

Potkraj Peičićeva načelnikovanja gotovo da se u Gradskoj općini ništa ne događa i Peičić u ljeto 1939. živi u očekivanju svog smjenjivanja. Ban Banovine Hrvatske dr Ivan Šubašić doista je 22. rujna 1939. i razriješio Peičića dužnosti predsjednika Gradske općine kao i sve dotadašnje gradske vijećnike, i imenovao za povjerenika Gradske općine suca Okružnog suda u Zagrebu Matu Starčevića.

ZAKLJUČAK

U deceniji pred početak drugoga svjetskog rata došlo je do jakog konfrontiranja radničkog stanovništva građanskom stanovništvu ne samo s obzirom na mjesto u procesu proizvodnje već i s obzirom na mjesto stanovanja. Siromašniji stanovnici — uglavnom radnici — nastanjuju se na površini od 840 hektara zemljišta južno od željezničke pruge i tu

* Gradski prirez je 1931—1933. činio 35% državnog poreza iz prethodne godine, a 1934—1939. godine 40%. Banovinske prireze plaćalo se posebno. Napominjem da su sva ostala sredstva potrebna za rashode u gradu naplaćivana posredno u obliku trošarine, taksa ili u cijeni struje, vode i plina, te je prema tome radničko stanovništvo snosilo veće terete nego ostali društveni slojevi.

izgrađuju oko 12.000 malih kuća, te je ondje pred početak drugog svjetskog rata živjelo oko 75.000 stanovnika.¹⁴⁴

Izradom generalnog urbanističkog plana postala je i ta periferija vrijedno gradsko područje, ali je plansko širenje grada u korist buržoaskih građanskih slojeva bilo otežano i usporeno kontradjelovanjem periferije. U Gradskoj općini radnička klasa Zagreba nema u to vrijeme svojih pravih predstavnika, ali su njeni zahtjevi i njene potrebe vrlo prisutni u radu gradskog zastupstva koje — iako nerado — mora voditi računa i o interesima periferije.

Socijalno-ekonomska politika Gradske općine vrlo je ovisna o ličnosti koja joj se nalazi na čelu i koja je u to vrijeme više odgovorna ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu nego gradskim zastupnicima i građanstvu Zagreba.

Grad u tom periodu prolazi kroz dvije faze: kroz fazu velike svjetske krize (1931—1934) na čelu s gradonačelnikom drom Stjepanom Srkuljem i kasnije drom Ivom Krbekom, i kroz fazu predratne konjunktura (1935—1939) za vrijeme načelnika Rudolfa Erbera i dra Teodora Peičića.

U prvoj fazi Gradska općina pojačava svoju socijalnu ulogu, pa i sredstva za prehranu siromašnog stanovništva nastoji nabaviti od imućnih građana. U drugoj fazi imućni građanski slojevi nastoje nadoknaditi gubitke iz vremena krize i steći nove kapitala za proširenu reprodukciju na račun pojačane eksploatacije radničke klase.

Jačaju klasni sukobi na više nivoa, pa se društvene suprotnosti sve više zaoštravaju, te to nalazi svog odraza i u socijalno-ekonomskoj politici Gradske općine koja zastupa interese građanskih slojeva Zagreba. Ograničavajući faktor mnogih dobrih akcija bio je svakako i limitirani gradski budžet, jer rashodi grada nisu pratili porast i potrebe njegova stanovništva. Neadekvatnim poreskim sistemom dvije trećine gradskog budžeta pribavljano je od radničkog stanovništva Zagreba, a sredstva su trošena znatno više u korist građanskih dijelova Zagreba.

Pokušaj dra Ive Krbeka da pronade »asanaciju« periferije i pravednije raspodijeli gradske financije naišao je na nezadovoljstvo buržoaskog dijela građanstva, i čim se privreda počela oporavljati od velike svjetske krize Krbek je maknut. Krbekov nasljednik dr Rudolf Erber koncentrira u svojim rukama gradsku upavu i financijski kapital, te komunalno-socijalna politika postaje ponovo sve više kapitalistička, i u odnosu na radničke slojeve restriktivna. Oštri sukobi izraženi u štrajkovima i tarifnim pokretima 1935. i 1936. u Zagrebu svakako su rezultat tih kretanja, pa jako utječu i na politička zbivanja, a konačno dovode do Erberove ostavke.

Peičić nije povlađivao ni jednoj klasi, dajući svakoj onoliko prava koliko je imala snage. Jasno, da je s obzirom na društvenu strukturu u to vrijeme bolje prolazio kapitalistički sloj nego radnička klasa, pa je i Peičić pridonio odugovlačenju radničkih pregovora i vrlo usporenom rješavanju vitalnih problema radničke klase u Zagrebu.

¹⁴⁴ *Revija Zagreb*, 1939, 407. — Predavanje ing. Đure Ehrliča.

S obzirom na smanjenu gradsku samoupravu i slabljenje financijske moći Zagreba u periodu 1931—1939, jača uloga države i banovine, pa one u mnogim dimenzijama i preuzimaju vodstvo u socijalno-komunalnoj politici u Zagrebu. Javne radove i izgradnju većih građevina sve slabije financira grad, a sve više banovina i država. Grad se guši u svojim stiješnjenim granicama zbog jako istaknutih socijalnih problema periferije, a odluka da se industrija gradi u jugoistočnom dijelu grada otežana je tim što Gradska općina nije bila vlasnik tih prostora, pa ih mora nakon donošenja Zakona o likvidaciji agrarne reforme i sama kupovati i zatim preprodavati tvorničarima. Sve to slabi industrijsku ulogu Zagreba i grad svoj prosperitet u vremenu nakon velike svjetske krize bazira na građevinskoj djelatnosti i izgradnji čitavih blokova u režiji provincijskih kapitalista.

Uspon Hrvatske seljačke stranke poslije 1935. nalazi svog odraza i u ponašanju Gradske općine. Povlađuje se HRS kao sindikat Hrvatske seljačke stranke, a pod pritiskom Gospodarske sloge grad Zagreb postaje otvoreniji i prema zahtjevima okolnih sela. Pripojenje Kustošije 1937. godine samo je jedna karika u prostornom širenju grada koji nije svoje granice širio od 1900. godine. Tako se nastoje zaustaviti i imigracioni tokovi siromašnog stanovništva iz gravitacionog područja Zagrebu, koji raspoloživim financijskim sredstvima nije mogao rješavati komunalne, higijenske, socijalne i prosvjetne potrebe stanovništva nastanjenog na gradskoj periferiji. Prilikom zapošljavanja grad daje prednost privremenom zapošljavanju sezonskih radnika iz šire gradske okolice, povodeći se tako za industrijom što također rado upošljava tu vrstu radnika koji mogu raditi za vrlo nisku nadnicu, jer dio prihoda ostvaruju na svojim malim seoskim imanjima. Uz to, u većini te vrste radnika klasna svijest još nije bila razvijena pa je i njihova angažiranost prilikom klasnih sukoba bila slabija.

Kroz sve poslovanje Gradske općine provlače se socijalno-ekonomski problemi gradske periferije usprkos izrazitoj nesklonosti općine da se tim problemima bavi i da ih rješava. Na gradskoj periferiji živjela je trećina stanovništva Zagreba, i to ona trećina koja je i stambenom izolacijom od buržoaskih dijelova grada nastojala izraziti svoj proleterski stav, pretpostavivši stanovanje u improviziranim kućicama stanovanju u podrumima i na tavanima gradskih najamnih kuća. Možda ni u jednom gradu Jugoslavije nije došlo do tako velike podjele stanovništva na bogate i na siromašne kao u Zagrebu u međuratnom razdoblju. A politika gradske uprave Zagreba prema radničkoj klasi usmjerena je tako da se prava radničkog stanovništva neprestano ograničavaju i skućavaju u korist vladajuće manjine i buržoaskih građanskih slojeva, što je nužno moralo rezultirati nezadovoljstvom radničkog stanovništva i porastom sve izrazitijih društvenih suprotnosti.

SUMMARY

SOCIO-ECONOMIC POLICY OF CITY COMMUNITY OF ZAGREB
CONSIDERING THE POSITION OF WORKING PEOPLE FROM THE GREAT
WORLD CRISIS TO THE BEGINNING OF THE SECOND WORLD WAR
(1931—1939)

Between summer 1931 and autumn 1939 four men succeeded one another as a mayor: Dr Stjepan Srkulj, Dr Ivan Krbek, Rudolf Erber, and Dr Teodor Pečić, giving their personal mark to the policy of the city community.

At the first phase (1931—1934) the effects of the great world crisis forced the township to subject its socio-economic policy to the interests of numerous working people, but in such a way that the interests of bourgeoisie middle-class remained protected and intact. The second phase (1935—1939) witnessed the efforts of well-off layers in Zagreb to reduce to minimum their expenses for the working people and their using new methods in order to crush the working class's strivings for its rights. As an exponent of the ruling minority, township and its chiefs were working in favour of the capitalist system, thus sharpening social oppositions still more. The present work is the continuation of the monograph »Working Class in Zagreb 1918—1939« (Zagreb, 1973), more precisely of its part dealing with the city community and Zagreb's working class.